

TAMPEREEN YLIOPISTO

Antti Salminen

KAUPAN KUOLEMA

Swahilikulttuurin kulta-ajan loppu
kuudennellatoista vuosisadalla

Yleisen historian pro gradu –tutkielma
Tampere 2007

Tampereen yliopisto

Historiatieteen laitos

ANTTI SALMINEN: Kaupan kuolema. Swahilikulttuurin kulta-ajan loppu

kuudenneltoista vuosisadalla

Pro gradu –tutkielma, 87 s.

Yleinen historia

Helmikuu 2007

Tutkielmassani selvitän syitä swahilikulttuurin kukoistuksen loppumiseen kuudenneltoista vuosisadalla. Koska aihe on melko vieras suomalaisille käytän suhteellisen paljon aikaa taustojen selvittämiseksi, alkaen aina kulttuurin synnystä kahdeksannella vuosisadalla. Erityisesti kiinnitän huomiota kauppaan, ja sen merkitykseen swahileille. Kulttuurin kulta-aikana, neljännellä- ja viidenneltoista vuosisadalla, koko swahilien yhteiskunta toimi kaupan ehdoilla. Voimakas osallistuminen Intian valtameren laajaan ja tuottoisaan kauppaan toi Itä-Afrikan rannikolle taloudellisen hyvinvoinnin lisäksi myös kulttuurisia vaikutteita, ja swahiliyhteisöt muuttuivatkin hiljalleen islaminuskoisiksi. Toisen vuosituhannen puolivälissä rannikolla kukoisti kymmeniä suhteellisen suuria ja erittäin vauraita kaupunkeja, joiden tärkeimmät rakennukset olivat taidokkaasti kivistä tehtyjä, ja joita hallitsi kauppiaiden erittäin hyvin toimeentuleva ja sivistynyt eliitti.

Kuudenneltoista vuosisadalla Itä-Afrikan rannikolle saapuivat portugalilaiset, ja heidän tulollaan on ilmeinen vaikutus swahilien menestyksen loppumiseen. Tutkinikin työssäni myös portugalilaisten historiaa, varsinkin viidenneltoista vuosisadan löytöretkiä Länsi-Afrikassa, ymmärtääkseni heidän toimiaan Intian valtamerellä. Erityisesti portugalilaisten vuosisatoja jatkunut vihapito muslimien kanssa loi taustan, joka ei ollut omiaan helpottamaan rauhaomaista yhteistyötä islaminuskoisten swahilien kanssa. Toinen voimakas ristiriita oli suhtautuminen kauppaan. Intian valtamerellä kauppa oli aina ollut vapaata valtioiden valvonnasta ja perustui puhtaasti kilpailuun. Portugalilaiset taas turvautuivat väkivaltaan ja pakkotulleihin yrittäessään ottaa haltuunsa swahilien tuottoisan kaupan. Vuosisatoja suhteellisen rauhanomaisesti eläneet swahilit eivät kyenneetkään aseelliseen vastarintaan, ja portugalilaiset valloittivat nopeasti kaikki merkittävät Itä-Afrikan rannikon kaupungit. Heidän toimensa kaupan verottamiseksi aiheuttivat kuitenkin sen romahtamiseen. Swahileille tällä oli kohtalokas seuraus, sillä kauppiat olivat yhteiskunnan huipulla ja he menettivät asemansa samalla kun kauppa loppui. Näin koko kulttuuri ajautui taloudellisen laman lisäksi ideologiseen kriisiin. Tästä se ei enää koskaan toipunut, sillä vapaan kaupan aika Intian valtamerellä oli nyt lopullisesti ohi.

Tutkimuksen ensisijainen tarkoitus on löytää pitkän linjan syy-seuraus suhteita. Tämän tyyppisessä työssä joudun käyttämään paljon tutkimuskirjallisuutta, varsinkin portugalilaisten osalta. Yritän löytää uusia ajatuksia tapahtumien taustalta tutkimalla rinnakkain swahilien ja portugalilaisten historiaa. Alkuperäislähteistä käytössäni ovat kaikki aikakauden Suomesta on saatavilla olevat englanniksi käännetyt swahileja koskevat tekstit. Nämä kertovatkin varsin kattavasti kuudenneltoista vuosisadan tapahtumat Itä-Afrikassa. Pelkät alkuperäislähteet eivät kuitenkaan riitä selittämään kaikkia syitä swahilikulttuurin romahtamiseen, vaan laaja-alainen tutkimuskirjallisuuden käyttö on välttämätöntä kokonaisuuden hahmottamiseksi.

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO

1.1 Swahilit, rannikon kansa	1
1.2 Lähteet	3

2. SWAHILIKULTTUURI n. 800-1500 jKr.

2.1 Itä-Afrikan rannikko	6
2.2 Swahilikulttuurin synty	7
2.3 Itsenäiset yhteisöt	11

3. KAUPAN MERKITYS YHTEISÖJEN KEHITTYESSÄ

3.1 Kauppa Afrikan mantereella	15
3.2 Kauppa Intian valtamerellä	17
3.3 Islamin leviäminen ja siirtolaisuus	21

4. KAUPPAKAUPUNGIT SWAHILIEN KULTA-AJALLA

4.1 Kauppakaupunkien kasvu	25
4.2 Kilwa	27
4.3 Swahilien kauppakumppanit Intian valtamerellä	31

5. PORTUGALILAISTEN LÖYTÖRETKET 15.VUOSISADALLA

5.1 Aviz-dynastian valtaannousu ja Marokko	36
5.2 Länsi-Afrikan ryöstöretket	39
5.3 Guinean rannikon kauppa	43
5.4 Portugalin politiikka viidennentoista vuosisadan lopulla	47

6. PORTUGALILAISET LÖYTÄVÄT ITÄ-AFRIKAN	
6.1 Vasco da Gama	50
6.2 Kilwan ja Mombasan ryöstö	53
6.3 Rannikon muut kaupungit	56
6.4 Linnoituksista luopuminen	56
6.5 Kuudennentoista vuosisadan loppupuoli	58
7. IDEOLOGIOIDEN SOTA	
7.1 Intian valtameren suurvallat	61
7.2 Väkivalta ja sen oikeutus	64
7.3 Uskontojen ristiriita	67
7.4 Kauppa romahtaa	70
8. PÄÄTELMÄT	75
LÄHDELUETTELO	
I PAINETUT LÄHTEET	77
II TUTKIMUSKIRJALLISUUS	82
Kartta 1: Itä-Afrikan rannikko	9
Kartta 2: Intian valtameren kauppa-alue	18
Kartta 3: Länsi-Afrikka	40
Kartta 4: Portugalilaiset Intian valtamerellä	62

1. JOHDANTO

1.1. Swahilit, rannikon kansa

Swahilit, *waswahili*,¹ ovat sanamukaisesti ”rannikon kansa”. Vaikka swahilit ovat kielellisesti, alueellisesti ja historiallisesti varsin yhtenäinen kansa, ei heitä voi kunnolla määritellä etnisesti. On parempi puhua kulttuurista, sillä näin he itse itsensä määrittelevät: swahili on *ustaarabu* ”vanha ja viisas perinteessä” sekä *utamaduni* ”urbaani, kaupungin asukas”. Swahilikulttuuri oli (ja on tietysti yhä, joskin huomattavasti merkitystään menettäneenä) rannikon kauppakulttuuri. Meri ja sen tuomat kaupankäynnin mahdollisuudet tekivät kulttuurista ainutlaatuisen Afrikassa. Swahilikulttuuriin kuulumisen merkitsi asumista urbaanissa yhteisössä,² kaupan-käyntiä sekä vuosisatoja vanhojen perinteiden noudattamista. Se ei tarkoittanut kuulumista yhtenäiseen valtioon tai asumista yhdessä paikassa; swahilit eivät koskaan muodostaneet suurta valtiota, ja liikkuvuus – ei vain ihmisten vaan kokonnaisten yhteisöjen – on aina ollut ominaista kulttuurille. Aikojen kuluessa merkittävien kauppareittien risteyksessä sijainnut kulttuuri sulautti itseensä lukuisia uusia tulijoita niin Afrikasta kuin Intian valtamereltäkin, muun muassa Arabian niemimaalta ja Intiasta. Näistä muukalaisista tuli swahileja kun he hyväksyivät kulttuurin arvot ja oppivat elämään niiden mukaan.

Mutta miksi tutkia tätä vanhaa ja kaukaista Afrikan kulttuuria Suomesta käsin, kun lähteiden löytäminen on vaikeaa ja tarjolla olisi niin paljon ’parempia’ sekä ’läheisempiä’ aiheita? Kaukaiset sivilisaatiot ovat aina kiehtoneet minua, ja mitä syvemmälle swahilien maailman olen uppoutunut, sitä varmempi olen valintani oikeudesta. Halu oppia ymmärtämään historiaa ja ihmiskuntaa vieraiden kulttuurien kautta voi kuulostaa hieman naivilta ja maailmaa syleilevältä; yhtä kaikki se on minulle tärkeä motiivi. Pelkästään tutkimuksen vaikeus ja alkuperäislähteiden puute

---

¹ Swahilinkieli, *kiswahili*, kuuluu bantukieliin sukuun. Siinä käytetään perussanan edessä etuliitteitä, esimerkiksi *mswahili* on yksikkö, *waswahili* monikko.

² Käytän termiä ’yhteisö’ suomennoksena swahilin sanalle *mji*; mon. *miji*. Nämä *miji* yhteisöt olivat urbaanin swahilikulttuurin perusyksiköitä, yleensä poliittisesti itsenäisiä kyliä ja kaupunkeja, joiden asukasmäärä vaihteli parista sadasta yli kymmeneen tuhanteen. Englanninkieliset tutkijat käyttävät termistä yleensä käännöstä ’settlement’.

ei saisi karsia tutkimuksen piiristä mitään aiheita, varsinkaan tärkeitä, jollaisena itse swahilien historiaa pidän. Toinen syy, miksi pidän aihevalintaa itselleni sopivana, on mahdollisuus tutkia pitkiä linjoja ja kulttuurin kehitystä. Minä en ole suuri mikrohistoria ystävä - ei niin että kiistäisin sen tärkeyden, se vain ei kiinnosta minua. Swahilien historia tarjoaa minulle tilaisuuden etsiä pitkäaikaisia syy-seuraus suhteita sekä yhdistellä laaja-alaisesti monien eri tieteenalojen, kuten arkeologian, antropologian, lingvistiikan ja numismatiikan, tutkimustuloksia.

Tutkimukseni päätavoite on etsiä syitä swahilikulttuurin romahdukseen kuudenneltoista vuosisadalla. Vastaukseksi voisi toki antaa yhdellä sanalla: portugalilaiset. Mutta jos tämä on totta niin miksi? Ja onko vastaus todella näin mustavalkoinen? Tähän kysymykseen vastauksen saaminen edellyttää merkittävää pohjustusta. Itä-Afrikan tutkijoiden piirin ulkopuolella swahilikulttuuri on varsin heikosti tunnettu, monissa arvostetuissakin yleisteoksissa näkee usein karkeitä virheitä varsinkin sen alkuperää ja merkitystä arvioitaessa. Syyt tähän ovat syvällä perinteisessä länsimaisessa Afrikan historian aliarvioinnissa. Swahilien tapauksessa vielä kulttuurin islamilaisuus on saanut monet tutkijat jopa kieltämään kokonaan sen afrikkalaisen alkuperän. Vaikka tässäkin työssä esitelty swahilikulttuurin perusta on suurimmaksi osaksi kiistaton alan nykytutkijoiden mukaan, kestää kauan ennen kuin uudet tutkimustulokset vaikuttavat yleisteoksiin, koulujen oppikirjoista puhumatta-kaan.

Tärkein teema swahilien kulttuurissa on minulle kaupan merkityksen selvittäminen. Juuri kauppa on useista yksittäisistä asioista se, joka selkeimmin erotti swahilit muista Afrikan kansoista ja mahdollisti heidän vaurautensa kasvun. Swahilien lisäksi tutkin Intian valtameren kauppa-alueita sekä portugalilaisia, en ainoastaan heidän toimiaan Itä-Afrikassa ja Intiassa, vaan myös heidän historiaansa viidenneltoista vuosisadalla; mitkä olivat ne motiivit, jotka johtivat löytöretkiin, ja miten tämä tausta selittää heidän valintojaan. Kunnianhimoinen tavoitteeni on yhdistää useita pitkäaikaisia kehityskulkuja ja löytää näistä syyt swahilikulttuurin romahdukseen. Tällaista tutkimusta on tehty aiheesta varsin vähän. Itä-Afrikassa tutkijat ovat yleensä olleet kiinnostuneempia swahilien alkuperästä ja kultakauden raunioista, portugalilaisia tutkijoita taas on kiinnostanut enemmän toiminta Intiassa. Tekstit Itä-Afrikan rannikosta kuudenneltoista vuosisadalla ovatkin yleensä hyvin yleistäviä, ja silloin kun niissä yleensä pohditaan syitä swahilikulttuurin romahdukseen, on näkemys lähes poikkeuksetta yksipuolinen.

Tutkimukseni rakenne on varsin yksinkertainen. Luvut 2-4 kartoittavat swahilikulttuurin kehitystä kalastajakylistä Intian valtameren aktiiviksi kauppakaupungeiksi. Luku viisi keskittyy Portugalin merivallan kasvuun viidennellätoista vuosisadalla ja etenemiseen Länsi-Afrikassa. Kuudennessa luvussa käyn läpi tapahtumat Itä-Afrikan rannikolla kuudennella toista vuosisadalla pääasiassa portugalilaisten lähteiden valossa. Luvussa seitsemän pyrin kokoamaan yhteen näitä tapahtumia sekä niihin johtaneita ideologioita syitä ja niiden seurauksia.

1.2 Lähteet

Rajoittuminen pelkästään alkuperäislähteisiin tarkoittaisi käytännössä sitä, ettei Afrikan historiaa voisi Suomessa tutkia juuri lainkaan, varsinkaan pro gradu -tasolla. Olenkin turvautunut painettuihin lähteisiin. Käytän tutkimuksessani kaikkia Suomesta saatavia aihetta koskevia englanninkielisiä käännöksiä. Ilman G.S.P. Freeman-Grenvillen lähdekokoelmaa³ valikoima jäisi kuitenkin varsin vajaaksi, ja siksi sen merkitys korostuu tässä tutkimuksessa. Katson voivani luottaa tämän kokoelman puolueettomuuteen ja kattavuuteen. Freeman-Grenville on tutkinut Afrikan historiaa vuosikymmenten ajan ja on alan tutkijoiden keskuudessa yksi arvostetuimmista. Muut alan tutkijat käyttävät kokoelmaa usein enkä tiedä kenenkään kiistäneen sen arvoa.

G.S.P. Freeman-Grenvillen dokumenttikokoelma, johon viitataan lähteissä *Select documents*:ina, sisältää 48 tekstiä alkaen ensimmäiseltä vuosisadalta ja päättyen vuoteen 1824. Tekstit ovat katkelmia, sillä Freeman-Grenville on sisällyttänyt kokoelmaan vain Itä-Afrikan rannikkoa koskevat kohdat. Kokoelma ei missään tapauksessa ole täydellinen eikä edes pyri täydellisyyteen. Freeman-Grenvillen oman arvion mukaan se sisältää käytännössä kaikki tunnetut historiallisesti merkittävät tekstit ennen kuudetta toista vuosisataa. Kuudennella toista vuosisadalla lähteiden määrä kasvoi portugalilaisen kirjanpidon vuoksi räjähdysmäisesti. Suuri osa siitä oli kuitenkin pelkkää paikallista byrokratiaa ja Freeman-Grenville on käyttänyt harkintaansa turhan materiaalin karsimiseksi. Tästä huolimatta tekstejä on eniten juuri

---

³ Freeman-Grenville, G.S.P (1975). *The East African Coast, Select documents from the first to the earlier nineteenth century*, 2nd ed., Lontoo.

kuudenneltatoista vuosisadalta. Itse en näe tätä ongelmana, sillä työni tavoitteena ei ole eritellä pikkutarkasti portugalilaisten toimintaa Itä-Afrikan rannikolla, eikä mikään lukemassani tutkimuskirjallisuudessa viittaa siihen, että kokoelmasta puuttuisi merkittäviä tekstejä. Freeman-Grenville omin sanoin hänen kokoamansa teoksen tarkoituksena on ”saattaa tärkeät lähteet niiden saataville, jotka eivät voi helposti päästä niihin (alkuperäisteksteihin) käsiksi.” Ilman tätä tai vastaavaa kokoelmaa ei tämänkään työn kirjoittaminen olisi mahdollista, ainakaan minulle käytettävissä olevilla resursseilla.

Viitatessani tekstin yhteydessä Select documents:iin ilmoitan aina vuoden, jolloin kuvattu tapahtuma on todennäköisesti tapahtunut. Monet näistä vuosiluvuista ovat ymmärrettävästi arvioita. Lopun lähdeluettelossa esittelen lyhyesti käyttämäni tekstit. Englanninkieliset otsikot teksteille ovat Freeman-Grenvillen. Aina kun mahdollista, pyrin kertomaan milloin teksti on kirjoitettu lopulliseen muotoonsa ja antamaan myös lyhyen arvion siitä. En ole kuitenkaan tehnyt teksteistä sen tarkempaa analyysiä, sillä niiden alkuperää tai oikeudenmukaisuutta ei nähdäkseni ole tarvetta kyseenalaistaa; tässä Freeman-Grenvillen kokoelmassa ovat nimenomaan yleisesti hyväksytyt ja käytetyt lähteet. Samoin kommentoin lyhyesti myös muita käyttämiäni painettuja lähteitä.

Intian valtameren kauppa-alueesta puhuttaessa tärkein kirjallinen lähde toisen vuosituhannen ensimmäisellä puoliskolla on kiistatta Ibn Battuta (1304-1368/1377)⁴, joka oli neljäntoista vuosisadan merkittävin arabimaantieteilijä ja tutkimusmatkailija. Hän tarjoaa korvaamattoman arvokkaan ja asiantuntevan silminnäkijäkuvauksen merkittävimmistä swahilikaupungeista. Kuudennentoista vuosisadan Itä-Afrikkaa käsittelevistä portugalilaista teoksista tärkeimmät ovat João de Barrosin (1496-1570) *Décadas da Ásia* ja Duarte Barbosan (?-1521) *The Book of Duarte Barbosa*⁵. Edellisestä ei valitettavasti ole Suomessa saatavissa englanninkielistä käännöstä, mutta Freeman-Grenvillen kokoelma sisältää siitä tärkeimmät kohdat.

---

⁴ Ibn Battuta, Abu Abdallah Muhammad (n. 1325-1352/1993). *The Travels of Ibn Battuta in Asia and Africa A.D. 1325-1352*, vols I-III, Gibb, H.A.R. (käännös ja editointi), The Hakluyt Society, New Delhi.

⁵ Barbosa, Duarte (n. 1518/1989). *The Book of Duarte Barbosa: An Account of the countries bordering on the Indian Ocean and their inhabitants, written by Duarte Barbosa, and completed about year 1518 A.D.*, vols I & II, The Hakluyt Society, New Delhi.

Tällaisen työn kirjoittaminen, varsinkin kun tarkoituksena on muodostaa yleisnäkemys vuosisatoja jatkuneen kehityksen loppumiseen kuudellatoista vuosisadalla, on mahdotonta pelkästään painettuihin lähteisiin pohjautuen. Olenkin käyttänyt runsaasti tutkimuskirjallisuutta painottuen erityisesti arkeologisiin tutkimuksiin.⁶ Myös Itä-Afrikan rannikkoon liittyvät, mutta sen ulkopuoliset tapahtumat, olen kirjoittanut tutkimuskirjallisuuden pohjalta. Tästä huolimatta painetut lähteet ovat pääosassa. Niiden sisältämät tekstit riittävät lähes yksinään kertomaan perustarinan. Suuri osa työstä, varsinkin tärkeä viides luku, on kirjoitettu niiden pohjalta, enkä missään vaiheessa ole kirjoittanut lähteitäni vastaan. Niissä kohdin, missä ne näyttäisivät tarjoavan ristiriitaista tietoa, kuten esimerkiksi Kilwan kronikan väite, että Kilwan hallitsijoiden alkuperä olisi Shirazissa, olen lyhyesti selvittänyt nämä väitteet. Vastauksia tutkimuskysymykseeni – miksi swahilikulttuurin kukoistus loppui kuudennellatoista vuosisadalla - ne eivät kuitenkaan yksin pysty antamaan; siihen tarvitaan lisäksi laaja-alaista tutkimuskirjallisuuden vuoropuhelua. Lopussa esittämiäni päätelmiä ei löydy sellaisenaan mistään lukemastani tutkimuksesta, vaan katsonkin onnistuneeni tuomaan aiheeseen uutta sisältöä juuri monipuolisen lähtöasetelman ansiosta.

---

⁶ Esim. Neville Chittick, Peter Garlake, Chapurukha Kusimba, Mark Horton ja H.T. Wright ovat Itä-Afrikassa kaivauksia suorittaneita arkeologeja.

2. SWAHILIKULTTUURI n. 800-1500 jKr.

2.1 Itä-Afrikan rannikko

Swahilikulttuuri levittäytyi toisen vuosituhannen alkupuolella Itä-Afrikan rannikolle yli kahden tuhannen kilometrin pituiselle, mutta parhaimmillaankin vain muutaman kymmenen kilometrin levyiselle kaistaleelle. Tuon ajan arabimaantieteilijät jakoivat tämän alueen kolmeen erilliseen osaan.⁷ Somalian etelärannikko, Benadir rannikko (*Bilad Barbara*), on maanviljelykseen melko karua, eikä tällä alueella ole useita hyviä satamapaikkoja. Parhainkin näistä, Mogadishu, on vain keskinkertainen. Lamun saaristosta alkava Zanj rannikko (*Bilad az-Zanj*) on kuitenkin jo huomattavasti hedelmällisempää ja runsaskalaista seutua. Alueen vuotuinen sademäärä on riittävä esimerkiksi riisin viljelyyn. Lisäksi lukuisten pienten saarten ja koralliriuttojen ansiosta alueella on monia ihanteellisia luonnonsatamia. Sofala rannikko (*Bilad Sufala*) alkaa Sansibarin saaren eteläpuolelta ulottuen aina Sofalaan⁸ asti. Kilwasta etelään tällä alueella oli enää vain muutamia merkittäviä swahiliyhteisöjä. Myös Komorien saariston katsotaan yleensä kuuluvan swahilikulttuurin piiriin.⁹

Swahilirannikko on niin hedelmällinen ja runsaskalainen, että se antoi merkittävälle määrälle asukkaita mahdollisuuden harjoittaa muitakin kuin ruuanhankintaan liittyviä elinkeinoja. Karummissa oloissa huomattavan käsiteollisuuden ja kaupankäynnin muodostuminen olisi ollut mahdotonta. Sisämaa heti kapean rantakaistaleen jälkeen on kuitenkin varsin karua pensasaroa, joka tarjoaa huonot mahdollisuudet maaviljelyyn tai paimentolaisuuteen. Tämä *nyikaksi* kutsuttu vyöhyke suojasikin yhteisöjä tehokkaasti sisämaan asukkailta ja oli omalta osaltaan merkittävänä syynä swahilien voimakkaaseen eriytymiseen muista afrikkalaisista kulttuureista. Myös rannikon saaret tarjosivat erinomaista suojaa sisämaan kansoja

⁷ Trimmingham 1975, s. 119-120; Garlake 1990, s. 95-96; Horton & Middleton 2000, s. 5-8, 10; Masao 1992, s. 289-290.

⁸ Sofala ei kuulunut swahilikulttuurin piiriin vaikka swahilit kävivätkin siellä kauppaa.

⁹ Tästä ei ole täyttä yksimielisyyttä osittain siksi, että Komorien saaristoa on tutkittu melko vähän, eivätkä alueen yhteisöt juuri esiinny historiallisissa dokumenteissa. Alueen arkeologisista löydöistä ks. esim. Wright 1993, s. 662, 665, 668-669.

vastaan vihollisuuksien aikana.¹⁰ Rannikolle virtaa monia jokia, mutta mikään näistä ei ole kunnolla purjehdittavissa valtamerialuksilla; pienempiä aluksia käytettäessä ne sen sijaan muodostavat tärkeitä kauppaväyliä. Näin suora yhteys Intian valtamereltä sisämaahan puuttui, mikä oli omiaan lisäämään swahilien merkitystä tällaisen kaupan organisoijina.¹¹

Intian valtameri on varsin helposti navigoitavissa monsuunituulten ansiosta. Koillismonsuuni puhaltaa Persianlahdelta ja Intiasta Itä-Afrikan rannikolle marraskuusta maaliskuuhun, voimakkaimmillaan se on joului- ja tammikuussa. Se mahdollisti purjehtimisen Intian rannikkokaupungeista aina Kilwaan asti toisen vuosituhannen alkupuolen meriteknologialla. Vastaavasti päinvastaiseen suuntaan puhaltava lounaismonsuuni alkaa toukokuussa ja jatkuu lokakuuhun asti huipun ajoittuessa loppukesään. Edestakainen matka Intiasta Itä-Afrikan rannikolle kesti siis noin yhdeksän kuukautta. Tämä tuulten suunnan vaihtelu mahdollisti laajamittaisen kaupankäynnin swahilien, arabien, intialaisten sekä kiinalaisten välillä. Monsuunituulet, sekä merenkäyntiteknologian kehittyminen, ovat määränneet pitkälti kauppa-kaupunkien sijainnin ja menestymismahdollisuudet. Koko swahilikulttuurin elämänrytmi jaksottuikin voimakkaasti vuotuisten monsuunituulten mukaan. Ilman monsuunituulia ei koko swahilikulttuuria olisi olemassa, suurten kauppasatamien sijaan Itä-Afrikan rannikolla olisi ollut vain kalastajakylä.¹²

2.2 Swahilikulttuurin synty

Itä-Afrikan kaupan juuret ovat ensimmäisen vuosituhannen alussa. Ensimmäinen säilynyt dokumentti, *Periplus Maris Erythraei*, oli merenkävijän opas, joka on kirjoitettu luultavimmin vuoden 150 jKr. tienoilla.¹³ Sen egyptinkreikkalainen kirjoit-

¹⁰ Kusimba 1999, s. 71-74; Garlake 1990, s. 96; Connah 1987, s. 153-156; Chittick 1977, s. 185-186. Tällaiset vihollisuudet olivat melko harvinaisia ennen 1500-lukua.

¹¹ Middleton 2004, s. 11; Horton & Middleton 2000, s. 9.

¹² Garlake 1990, s. 96-97; Connah 1987, s. 153; Pouwels 2004, s. 8-9; Pearson 2003, s. 19-20; Chaudhuri 1985, s. 127-131.

¹³ Casson (käänn. ja komm.) 1989, s. 6-7; Davidson 1991, s. 24-26; Allen, 1993, s. 58.

taja on valitettavasti tuntematon, mutta tekstiä on tutkittu paljon, ja sitä pidetään kiistattomana todisteena merkittävästä kaupankäynnistä Itä-Afrikan rannikolla jo toisella vuosisadalla.¹⁴

Periplus Maris Erythraeissa kerrotaan satamakaupunki Rhaptasta, josta tuotiin muun muassa suuria määriä norsunluuta ja kilpikonnan kilpiä.¹⁵ Rhaptan tarkasta sijainnista ei ole varmuutta, mutta luultavimmin se sijaitsi nykyisen Tansanian rannikolla.¹⁶ Myös toinen egyptinkreikkalainen maantieteilijä, Cladius Ptolemios, kirjoitti Rhaptasta, jota hän kutsui 'barbaarien metropoliksi'.¹⁷ Tämä teksti kuvasti tietoutta, joka Bysantissa oli Itä-Afrikan rannikosta viidennen vuosisadan alussa. Uudet arkeologiset tutkimukset ovat vahvistaneet käsitystä, että Itä-Afrikassa, sekä sisämaassa että Intian valtamerellä, käytiin merkittävässä määrin kauppaa jo ensimmäisellä vuosituhannella.¹⁸

Varsinaisen swahilikulttuurin katsotaan kuitenkin syntyneen vasta kahdeksannen ja yhdeksannen vuosisadan vaihteessa. Ensimmäiset yhteisöt, jotka on varmuudella pystytty paikantamaan, perustettiin Lamun saaristoon ja sen lähistölle. Kahdessa alueen merkittävässä swahilikaupungissa, Mandassa ja varsinkin Shanggassa, on tehty laajoja arkeologisia kaivauksia. Shanga perustettiin kahdeksannen vuosisadan puolivälissä, ja se kukoisti neljän seuraavan vuosisadan ajan, minkä jälkeen se hylättiin.¹⁹ Ensimmäiset kivirakennukset ilmestyivät Shangaan kymmenennen vuosisadan puolivälissä ja tuolloin rakennettiin myös kaupungin ensimmäinen kivistä tehty moskeija. Tämä moskeija on vanhin, mitä Itä-Afrikan

---

¹⁴ Casson 1989, s. 5-8; Ks. myös Mathew 1975, s. 147-163.

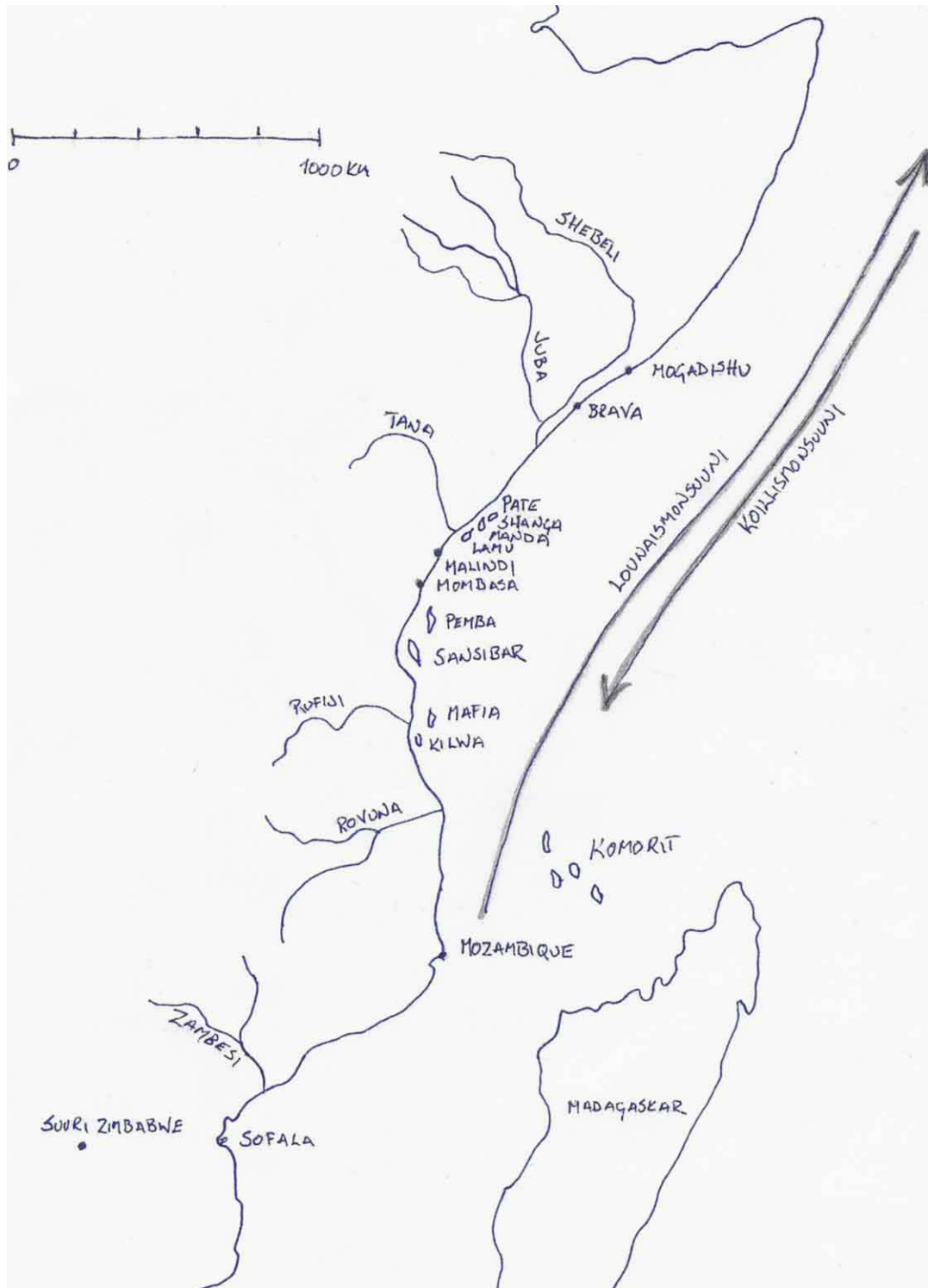
¹⁵ Periplus, jae 16, teoksessa Casson 1989, s. 61.

¹⁶ Horton & Middleton 2000, s. 33-36; Davidson 1991, s. 25; Middleton 2004, s. 28-29. Allen arvioi, että Rhapta olisi todennäköisesti sijainnut Lamun saaristossa (siis nykyisen Kenia rannikolla). Ks. Allen 1993, s. 55-74.

¹⁷ Cladius Ptolemios, Select documents, s. 3-4.

¹⁸ Wright 2005, s. 122-125; Pouwels 2002, s. 392.

¹⁹ Horton & Middleton 2000, s. 44-46.

KARTTA 1: ITÄ-AFRIKAN RANNIKKO

Itä-Afrikan rannikko ja tärkeimmät swahiliyhteisöt n. 800-1600 jKr.

rannikolta on löydetty. Mark Horton on kaivauksissaan löytänyt kyseisen moskeijan alta seitsemän aikaisemman puusta rakennetun moskeijan jäännökset. Radiohiiliajoituksen avulla hän arvioi, että ensimmäinen moskeija olisi rakennettu tälle paikalle jo kahdeksannen vuosisadan lopulla. Ensimmäiset pienet moskeijat eivät suinkaan tarkoittaneet, että islam olisi vielä ollut merkittävästi leviämässä yhteisöissä, vaan ne oli tarkoitettu rannikolla vierailevien kauppiaiden käyttöön.²⁰ Vaikka rannikko oli jo pitkään ollut asuttuna, oli juuri kaupunkimaisten, merkittävästi kaupankäyntiin suuntautuneiden yhteisöjen syntyminen se, mikä erotti swahilit muista afrikkalaisista kulttuureista.²¹

Siitä, ketkä nämä yhteisöt rakensivat ja asuttivat, on käyty tutkijoiden kesken paljonkin keskustelua. Arkeologiset löydöt ja arabimaantieteilijöiden kirjoitukset viittaavat sekä bantu- että kushikansoihin.²² Todennäköisesti bantut olivat kuitenkin selkeänä enemmistönä; yhteisöjen yleiskieli *kiswahili* on sabakin sukuinen bantukieli.²³ Pian ensimmäisten yhteisöjen perustamisen jälkeen swahilit levittäytyivät nopeasti pitkin rannikkoa ja olivat kymmenen vuosisadan loppuun mennessä asettuneet edellä kuvatulle alueelle.²⁴

Seuraavien vuosisatojen aikana yhteisöjen määrä ja koko kasvoivat voimakkaasti.²⁵ Samalla niiden yhteydet muuhun maailmaan paranivat ja kulttuurin

---

²⁰ Ibid. s. 49.

²¹ Nurse & Spear 1985, s. 7; Pouwels 1987, s. 19-20; Kusimba 1999, s. 33-35, 134; Wright H.T. 1993, s. 659; Middleton 2004, s. 29-31; Chami 1998, s. 207-208; Allen 1981, s. 315-317; Spear 2000, s. 257-259, 275-279.

²² Bantukansat olivat perinteisesti hyviä maanviljelijöitä, kushikansojen pääelinkeino taas oli paimentolaisuus. Swahilit harjoittavat näitä molempia elinkeinoja. Al-Mas'undi n. 915, Select documents, s. 16. Nurse & Hinnebush 1993, s. 301-307; Horton & Mudida 1993, s. 673-693; Wright, D.K. 2005, s. 130-132; Chami, 1998, s. 215-216; Horton & Middleton 2000, s. 38-39.

²³ (Proto-) swahilia puhuttiin rannikolla ilmeisesti jo yhdeksännellä vuosisadalla. Nurse & Hinnebush 1993, s. 293-297, 317; Nurse & Spear 1985, s. 49-51; Masao 1992, s. 290-291; Swahilinkielen suhteesta muihin bantukieliin ks. Nurse & Hinnebush 1993; Nurse & Spear 1985, s. 6-16; Spear 2000, s. 271-275. Teoriasta, että kushit olisivat olleet enemmistönä ensimmäisissä yhteisöissä ks. Allen 1993, s. 21-35. Bantujen levittäytymisestä ks. Ehret 2001, s. 5-41.

²⁴ Pouwels 1987 s. 20-21; Wright H.T. 1993, s. 670.

²⁵ Allen arvio yhteisöjä olleen toisen vuosituhannen alussa reilut sata, keskikoon ollessa noin 1500-5000 asukasta. Allen 1993, s. 213.

sisäisen kaupan rinnalla myös ulkoinen kauppa kasvoi yhä merkittävämmäksi. Yhteisöjen vaurastuminen houkutteli myös siirtolaisia, erityisesti Arabian niemimaalta. Kolmannentoista vuosisadan puolivälissä olot niemimaan eteläosassa olivat levottomia, ja osin tästä johtuen merkittävä määrä siirtolaisia saapui Itä-Afrikan rannikolle.²⁶ Uudet tulokkaat toivat mukaan islamin uskon, joka saavutti nopeasti jalansijaa swahilien keskuudessa, ja neljännelletoista vuosisadalle tultaessa vanhat uskonnot olivat suurelta osin, varsinkin merkittävimmissä kauppakaupungeissa, väistyneet.²⁷ Swahilit eivät kuitenkaan omaksuneet uutta uskontoa sellaisenaan, vaan se mukautui vallitsevaan kulttuuriin. Esimerkiksi naiset säilyttivät yhteisöissä vahvan aseman, toisin kuin monissa muissa tuon ajan islamilaisissa maissa. Naisilla oli oikeus perintöön ja miesten lailla mahdollisuus käydä moskeijoissa sekä opiskella lukemista ja tieteitä. Eräissä yhteisöissä myös perimys kulki naisten kautta.²⁸

2.3 Itsenäiset yhteisöt

Swahiliyhteisöt eivät muodostaneet mitään suurta valtiota. Vaikka niissä puhuttiin samaa kieltä ja niiden kulttuuri oli varsin yhtenäinen, olivat ne lähes aina poliittisesti itsenäisiä, joskin usein taloudellisesti toisistaan riippuvaisia.²⁹ Ne olivat luonteeltaan urbaaneja ja niiden hallinto oli hyvin kehittyntä. Tämä mahdollisti sen, että vaikka ne olivat usein kooltaan melko pieniä, hallitsivat ne ympäröivää maaseutua.³⁰ Mikä

---

²⁶ Martin 1975, s. 370-371.

²⁷ Al-Idrisi n. 1150, *Select documents*, s. 19; Abu al-Fida n. 1300, *Select documents*, s. 23; Ibn Batutta n. 1331, vol II, s. 373-382; Connah 1987, s. 177; Wright H.T. 1993, s. 671-672. Arkeologisista löydöistä, erityisesti moskeijoista, Kilwassa ks. Chittick 1974, vol I, s. 27-99, 161-173.

²⁸ Pouwels 1987, s. 28; Pouwels 2002, s. 407; Horton & Middleton 2000, s. 153-154. Duarte Barbosa kuvasi Mombasalaisia naisia 1500-luvun alussa näin: "...ja myös heidän naisensa kulkevat hyvin uhmakkaasti pukeutuneina hienoihin silkkivaatteisiin ja kultaan." Barbosa n. 1518, vol I, § 11, s. 20. Yhteisöjen hallitsijoina oli myös välillä naisia, vaikkakin mieshallitsijat olivat selkeästi enemmistönä. Middleton 2004, s. 62. Enemmän naisten asemasta afrikkalaisten tapojen ja islamin sulautuessa, ks. Eastman 1988, s. 1-20.

²⁹ Nurse & Spear 1985, s. 97-98; Kusimba 1999, s. 74-76, 138-139; Horton & Middleton 2000, s. 127-128; Masao 1992, s. 290; Newitt 2004, s. 22-23.

hyvänsä kylä Itä-Afrikan rannikolla ei toki ollut swahiliyhteisö, *mji*. Saavuttaakseen itsenäisen aseman, yhteisö piti oikeaoppisesti perustaa, *-buni*. Islamin uskon saavutettua vahvan jalansijan swahilikulttuurissa tuli tämän yhteisöjen perustamisen tärkeimmäksi askeleeksi moskeijan rakentaminen. Pienissä yhteisöissä moskeija oli usein ainut kivirakennus. Ainoastaan tällaisen oikeaoppisen yhteisön asukkaat olivat oikeita swahileja ja kuuluivat ”urbaanin”, *utamaduni*, sivistyksen piiriin.³¹

Hallinnoltaan yhteisöt olivat yleensä harvainvaltaisia. Swahiliyhteisöissä ei ollut eurooppalaistyyppistä aatelistoa, vaan suurissa kaupungeissa valtaa piti kauppiasluokka, *waungwana*. Heidän valtansa ei perustunut niinkään maanomistukseen vaan kauppa- ja laivaoikeuksiin. Rikkautta ei peitelty; päinvastoin menestyksen esittely oli välttämätöntä arvostuksen saavuttamiseksi.³² Myös yhteisöjen hallitsijat osallistuivat yleensä aktiivisesti kaupankäyntiin. Lähes kaikissa yhteisöissä oli vallassa kuningas tai kuningatar (*mfalme/malkia*), mutta nämä hallitsijat olivat pääasiassa keulakuvia, ja todellista valtaa pitivät rikkaimmat kauppiaat, joihin kuningas toki lukeutui. Hallitsijan virkaan kuului myös uskonnollisia ja kaupallisia velvollisuuksia, hän toimi eräänlaisena ylituomarina lakien noudattamisen suhteen ja oli ainakin näennäisesti vastuussa kaupan sujuvuudesta. Kaupunkien tärkeimmät virkailijat valittiin vaaleilla joissa vain *waungwanalla* oli äänioikeus.³³ Islamin noustua vallitsevaksi uskonnoksi monet virat muuttuivat Koraanin lain mukaisiksi,³⁴ mutta tämä oli usein nimellistä, eikä aiheuttanut suuria muutoksia hallinnossa.³⁵

---

³⁰ Nurse & Spear 1985, s. 85-86; Allen 1993, s. 213-214; Kusimba 1999, s. 81-83, 134-135. Kuvaus Mogadishun ja Kilwan hallitsijoiden hoveista, ks. Ibn Battuta n. 1331, vol II, s. 374-382.

³¹ Horton & Middleton 2000, s. 129-130.

³² Middleton 2004, s. 61-62; Horton & Middleton 2000, s. 18.

³³ Kusimba 1999, s. 139-143; Middleton 2004, s. 62-66; Horton & Middleton 2000, s. 157-159, 204-205. Verrattuna esimerkiksi eurooppalaiseen aateliin, *waungwana* oli huomattavasti monilukuisempi. Tarkempaa arviota heidän määrästään suhteessa ’tavallisiin’ swahileihin ei kuitenkaan ole olemassa.

³⁴ Swahilien islam seurasi Shafi‘ī n riittä, eli he olivat sunnilaisia. Ibn Battuta n. 1331, vol II, s. 373, 379. Shafi‘ī on yksi neljästä sunnilaisuuden lainkoulusta, se on nimetty perustajansa Imam ash-Shafi‘īn mukaan. Koulukunta on perinteisesti arvostanut tietoa ja oppineisuutta.

³⁵ Nurse & Spear 1985, s. 85-87; Horton & Middleton 2000, s. 157-158.

Waungwana suojasi asemaansa lukuisilla laeilla. Muilla kuin heillä ei ollut oikeutta omistaa maata tai veneitä, käydä kauppaa Intian valtamerellä tai asua kivitaloissa; kivitaloilla olikin suuri symbolinen merkitys swahiliyhteisöissä. Muut swahilikulttuurin piirissä eläneet jakautuivat kolmeen pääryhmään: maalaisiin (*wenyeji* tai *wananchi*), orjiin (*watumwa*) ja muukalaisiin (*wageni*, tähän ryhmään kuuluivat köyhät siirtolaiset sekä Aasiasta että Afrikasta). Lisäksi yhden ryhmän muodostivat vapaat orjien jälkeläiset (*wazalia*), joilla ei vielä ollut samoja oikeuksia kuin varsinaisilla swahileilla. Ainoastaan *waungwana* ja *wenyeji/wananchi* olivat 'oikeita' swahileja, *waswahili*, mutta ajan kuluessa monet *wazaliasta* ja *wagenista* nousivat varsinaisten swahilien joukkoon. *Waungwana* määräsi pitkälti, missä muut ihmiset asuivat, mistä he saivat rakentaa asuntonsa ja miten heidän tuli pukeutua. Heillä oli ainoastaan maan käyttöoikeus, ei omistusoikeutta. On kuitenkin syytä huomata, etteivät tällaiset luokkaerot toki olleet näin voimakkaita kuin suurimmissa kaupungeissa.³⁶

Elinkeinojensa puolesta yhteisöt olivat erittäin monipuolisia. Kaupan ohella käsityöläisyys oli merkittävää, erityisesti rautaa kaivettiin ja työstettiin paljon.³⁷ Maanviljely, kalastus ja paimentolaisuus vaihtelivat monsuunikausien myötä. On muistettava, että vaikka swahilit olivat urbaaneja aikaansa ja ympäristöönsä nähden, varsinkin pienempien yhteisöjen pääelinkeino oli kuitenkin maatalous. Sekä arabi- että portugalilaislähteet kertovat laajasta ravinto- ja eläinvalikoimasta; siihen sisältyi mm. banaaneja, hirssiä, hunajaa, eri viljalajikkeita, maissia, riisiä, munia, sitruunoita, appelsiineja, sokeriruokoa, viikunoita, kookospähkinöitä, omenoita, maitoa ja voita sekä kalaa, kanoja, härkiä, kameleita ja lampaita.³⁸

Suurimmissa kaupungeissa tärkeät rakennukset oli rakennettu kivistä, tarkemmin sanottuna muuratusta korallista. Koralli, jota rannikolla oli saatavissa

---

³⁶ Kusimba 1999, s. 140, 145-148, 152; Horton & Middleton 2000, s. 19-23. Koko yllä kuvattu hallinto- ja luokkajärjestelmä on luonnollisesti laeva yleistys joka oli lähinnä toiminnassa tässä muodossa vain suurimmissa kauppakaupungeissa neljäntoista vuosisadalta eteenpäin.

³⁷ Al-Mas'undi n. 915, Select documents, s. 16; Al-Idrisi n. 1150, Select documents, s. 20. Kilwan kaivausten löydöistä, ks. Chittick 1974, vol II.

³⁸ Ks. Select documents, s. 15-75. Arkeologiset löydöt todistavat vielä monista muistakin viljellyistä kasveista ja kesytetyistä eläimistä. Connah 1987, s. 156; Matveiev 1984, s. 456; Allen 1981, s. 328-329.

runsaasti, tarjosi erinomaisen rakennusmateriaalin. Se oli merestä nostettuna pehmeää ja helppoa muovata, mutta kovettui kuivettuaan erittäin vahvaksi. Useimmissa yhteisöissä kivistä rakentaminen alkoi yhdennentoista ja kahdennentoista vuosisadan välillä ja kolmanneltatoista vuosisadalta eteenpäin suurimpien kauppakaupunkien kaikki merkittävät rakennukset oli kivistä.³⁹ Toinen merkittävä rakennusmateriaali oli mangrovepuu, joka erittäin vahvaa ja raskasta. Arkeologiset kaivaukset ovat osoittaneet, että swahilien arkkitehtuuri oli korkealuokkaista ja omaperäistä poiketen merkittävästi esimerkiksi Arabian niemimaalla vallitsevasta. Koska tämä koskee myös moskeijoita ja hautoja, voidaan arkkitehtuuria pitää yhtenä merkittävimmistä todisteista swahilikulttuurin afrikkalaisista juurista; jos siirtolaiset olisivat olleet hallitsevassa asemassa kaupunkeja perustettaessa, he tuskin olisivat rakentaneet moskeijoita omasta kulttuurista merkittävästi poikkeavalla tyylillä. Myös yhteisöjen rakennuskaava poikkeaa merkittävästi useimmista muista maailman islamilaisista kaupungeista, sillä niitä ei ole rakennettu päätorin vaan keskusmoskeijan ympärille.⁴⁰

---

³⁹ Pouwels 1987, s. 21; Chittick 1977, s. 212; Garlake 1990, s. 106-107; Middleton 2004, s. 13.

⁴⁰ Garlake 1990, s. 101; Chittick 1974, s. 239; Connah 1987, s. 167-170; Pouwels 2002, s. 410; Middleton 2004, s. 43; Kusimba 1999, s. 146-147; Horton & Middleton 2000, s. 119; Horton 1991, s. 103-106.

3. KAUPAN MERKITYS YHTEISÖJEN KEHITTYESSÄ

Uungawana haugai, bora ni ndarama

'Ylhäinen syntyperä ei riitä, tärkeintä on raha'⁴¹

3.1 Kauppa Afrikan manterella

Swahilikulttuuri oli ennen kaikkea rannikkokulttuuri. Swahilit kehittivät varsin edistynyttä merenkuluteknologiaa ja levittäytyivät nopeasti rannikkoa pitkin kohti etelää. Tässä auttoi tietysti meren helppo purjehdittavuus. Hyvät kulkuyhteydet helpottivat yhteydenpitoa yhteisöjen välillä ja mahdollistivat tuottoisan kaupankäynnin synnyn.⁴²

Vaikka swahilit erottuivat nopeasti muista Afrikan kansoista, eivät he kuitenkaan eristäytyneet. Päinvastoin, kauppayhteydet olivat *nyikasta* huolimatta merkittävät. Swahilikauppiaat muodostivat sisämaan heimojen merkittävien sukujen kanssa kauppaliittoja, eräänlaisia suojelija-asiakas suhteita, jotka usein perustuivat sukulaisuuteen, joko todelliseen tai rituaaliseen. Tällaiset suhteet loivat pohjan luottamukselle, joka oli elintärkeää kaupan sujuvuuden kannalta ja turvasi samalla swahiliyhteisöjä mahdollisilta vihollisuuksilta.⁴³ Swahilit valmistivat rautatavaraa, keramiikkaa, kankaita ja koruja sekä keskinäiseen että sisämaan kanssa käytävään kauppaan.⁴⁴ Rauta oli erittäin tärkeä raaka-aine,⁴⁵ swahilit valoivat siitä muun muassa

---

⁴¹ Vanha swahilien sanonta, Horton & Middleton 2000, s. 199.

⁴² Al-Mas'udi n. 915, Select documents, s. 14-15; Pouwels 1987, s. 20; Matveiev 1984, s. 457-460.

⁴³ Horton & Middleton 2000, s. 89-90, s. 204; Kusimba 1999, s. 136-137, 143; Allen 1993, s. 214; Pouwels 1987, s. 21; Wright, D.K. 2005, s. 125-130; Abungu & Mutoro 1993, s. 695, 704.

⁴⁴ Wright H.T. 1993, s. 664-665; Abungu & Mutoro, 1993, s. 703; Horton & Middleton 2000, s. 99-101.

⁴⁵ Al-Idrisi kutsui sitä heidän suurimmaksi voittojensa lähteeksi. Al-Idrisi n. 1150, Select documents, s. 20.

ongenkoukkuja, keihään- ja nuolenkärkiä, kirveitä ja kuokkia. Swahilien rautatuotteet olivat erittäin korkealaatuisia, he hallitsivat sekä takoraudan että hiiliteräksen tuotannon.⁴⁶ Rautatuotteitakin merkittävämmässä asemassa olivat kankaat. Kankailla oli niin suuri osuus kaupassa, että ne saivat myös myyttisiä merkityksiä.⁴⁷ Tuotteita myytiin sisämaahan norsunluuta, sarvikuononsarvia, nahkoja ja muita metsästämisillä saatavia raaka-aineita vastaan. Näistä norsunluun merkitys oli suurin, ja se oli haluttua kaikissa Intian valtameren kauppakeskuksissa. Sisämaasta ostettiin myös paljon metalleja, raudan lisäksi esimerkiksi hopeaa ja kuparia. Toisen vuosituhannen ensimmäisinä vuosisatoina kullan merkitys alkoi hiljalleen kasvaa, kun swahilit solmivat kauppayhteydet Sofalaan ja pääsivät tätä kautta käsiksi Zimbabwen ylängön rikkauksiin.

Lähes kaikki swahilit, joille se suinkin oli mahdollista, osallistuivat kaupan-
käyntiin. Vaikka monet toimivat maanviljelijöinä tai käsityöläisinä, oli kulttuurille ominaista, että useimmat harjoittivat kauppaa ainakin sivutoimisesti; sosiaalisesti oli tärkeää käydä kauppaa, sillä kauppiat olivat yhteiskunnan huipulla. Nekin swahilit, jotka eivät olleet kauppiaita, toimivat kaupan ehdoilla.⁴⁸ Monet yhteisöt erikoistuivat tiettyihin valtamerikaupan kannalta tärkeisiin tuotteisiin, ja kauppiaille oli tärkeää tietää, mistä mitäkin kannatti hankkia ja mihin hintaan. Kahden tuhannen kilometrin mittaisella rannikolla, jolla yksittäinen kauppias kävi helposti kauppaa useissa kymmenissä yhteisössä yhdellä matkalla, tämä vaati merkittävää taitoa myös kirjanpidon osalta. Yhteisöt pyrkivät jatkuvasti kilpailemaan keskenään sekä Afrikan sisäisen että Intian valtameren kaupan suhteen. Uusia yhteisöjä kasvoi ja myös katosi nopeasti, jos ne eivät, joko sijaintinsa tai johtavien kauppiaiden heikkouden takia, menestyneet riittävän hyvin. Yhteisöjen suhteet olivatkin usein kireät, vaikei ainakaan merkittäviä väkivaltaisuuksia niiden välillä esiintynytkään. Tämä jatkuva kilpailuasetelma osaltaan selittää sen, miksi swahiliyhteisöt eivät koskaan muodostaneet edes löyhiä valtioliittoja.⁴⁹

---

⁴⁶ Nurse & Spear 1985, s. 69; Kusimba 1999, s. 101-107.

⁴⁷ Pouwels 2002, s. 405; Horton & Middleton 2000, s. 111-112.

⁴⁸ Allen 1993, s. 214; Horton & Middleton 2000, s. 72.

⁴⁹ Garlake 1990, s. 94-95; Nurse & Spear 1985, s. 97-98; Middleton 2004, s. 11-13, 80-83; Kusimba 1999, s. 135-137; Horton & Middleton 2000, s. 200-201, 204.

3.2 Kauppa Intian valtamerellä

Swahiliyhteisöt alkoivat varsin pian käydä kauppa myös muiden kuin afrikkalaisten kanssa. Merkittävimmät kauppakumppanit olivat aluksi persialaisia. Kymmenennen vuosisadan alussa Ali al-Mas'udi (?-956) kuvaili Kanbalun saaren kauppaa Sirafin ja Omanin kanssa.⁵⁰ Swahilien kauppatarvikkeita olivat meripihka, norsunluu, leopardin nahat ja kilpikonnan kilvet. Norsunluun tavallisin kauppareitti oli al-Mas'udin mukaan Omanin kautta Kiinaan ja Intiaan. Myös monet arkeologiset kaivaukset vahvistavat, että swahilit olivat jo ensimmäisen vuosituhannen lopulla vahvasti mukana Intian valtameren kaupassa.⁵¹

Vain suurimmat swahiliyhteisöt kävivät kauppaa arabien ja persialaisten kanssa. Suurin osa toimi välittäjinä; ne ostivat tuotteita sisämaasta ja hankkivat sitten niillä Arabian niemimaalta, Persiasta, Intiasta ja Kiinasta tuotettuja tavaroita. Tärkeimpiä tuontituotteita olivat värjätyt kankaat, lasitavara, lasitettu keramiikka, mausteet, silkki ja posliini.⁵² Monilla yhteisöillä oli myös erikoistunutta käsityöläisyyttä. Vaikka suurin osa tuotteista oli tarkoitettu omaan käyttöön tai sisämaankauppaan, ainakin rautatavaroiden laatu oli niin korkea, että niitä vietiin myös Arabian niemimaalle ja Intiaan.⁵³ Kaupassa liikkuneet tuotteet voidaankin jaotella neljään pääryhmään: niihin, joita vietiin pois Afrikasta, niihin, joita yhteisöissä tuotettiin kauppaan sisämaan

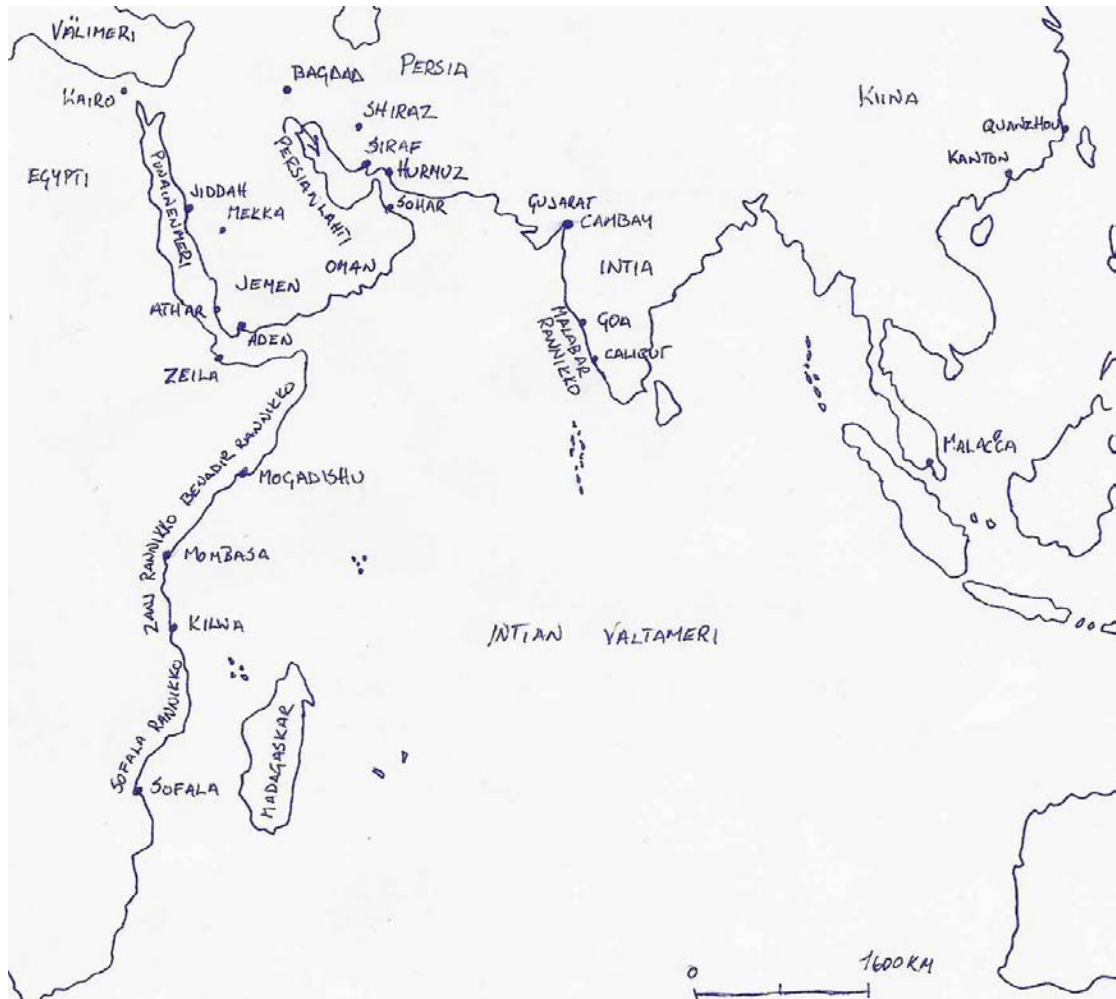
---

⁵⁰ Al-Mas'udi n. 915, *Select documents*, s. 14-17. Freeman-Grenvillen mukaan Kanbalu on luultavasti Pemban saari. Siraf taas oli tuon ajan merkittävimmän persialaisen kauppakaupungin Shirazin satama.

⁵¹ Garlake 1990, s. 104-106; Spear 2000, s. 279-281. Tuolloin varsinkin Manda oli merkittävä kauppakaupunki. Pouwels 1987, 21-22; Wright H.T. 1993, s. 664. Myös kiinalaiset tiesivät 800-luvun puolivälissä, että arabialaisten myymä norsunluu oli peräisin Itä-Afrikasta. Tuan Ch'engshih n. 850, *Select documents*, s. 8.

⁵² Pouwels 1987, s. 21; Wright H.T. 1993, s. 664. Kilwan arkeologista löydöistä ks. Chittick 1974, vol II. Värjätyt kankaat olivat tuontituotteista kaikkein tärkeimpiä, niiden merkityksestä ks. esim. Kilwan kronikka, n. 1520, *Select documents*, s. 36-37.

⁵³ Kusimba 1999, s. 102-107; Connah 1987, s. 177-180; Pouwels 1987, s. 26; Garlake 1990, s. 94.

KARTTA 2: INTIAN VALTAMEREN KAUPPA-ALUE

Intian valtameri ja Itä-Afrikan kannalta tärkeimmät kauppakaupungit.

kanssa, niihin, joita tuotiin sisämaan kauppaa varten ja niihin, joita tuotiin swahilien omaan käyttöön.⁵⁴

Waungwana kontrolloi tiukasti kaupan sääntöjä. Samaan tapaan kuin sisämaan kaupassa, he muodostivat suojelija-asiakas suhteita rannikolle saapuvien kauppiaiden kanssa. Rituaalinen, ja toki myös joskus naimakaupan kautta todellinen, sitoutuminen merkittävään swahilikauppiassukuun takasi niin intialaisille kuin arabikauppiaillekin aseman yhteisössä sekä lakien suojan. Toinen muunnos tästä käytännöstä oli takaajien käyttö. Vieraan saapuessa rannikolle joku swahilikauppiasta saattoi tarjoutua hänen

⁵⁴ Chittick 1977, s. 215.

takaajakseen, ellei hänellä vielä ollut pysyviä suhteita kehenkään yhteisössä. Ibn Battuta antaa tästä käytännöstä hyvän kuvauksen saapuessaan Mogadishuun.

”Tässä kaupungissa on tapana, että kun laiva saapuu satamaan, sen luo tulee *sumbugja* jotka ovat pieniä veneitä. Jokaisessa *sumbugissa* on nuoria miehiä kaupungista ja heillä kaikilla on lautanen, jolla on ruokaa ja jonka he ojentavat yhdelle aluksen kauppiasta sanoen: ”Tämä on minun vieraani”, ja muut tekevät samoin. Poistuessaan laivasta kauppias menee ainoastaan siihen taloon, joka on tarjonnut hänellä vieraanvaraisuutta. Poikkeuksena tästä ovat ne, jotka ovat tehneet useita matkoja kaupunkiin ja saavuttaneet jonkinlaisen aseman siellä; he majoittuvat minne haluavat. Kun kauppias on isäntänsä talossa, hänen isäntänsä myy hänen tavaransa ja tekee ostokset hänen puolestaan; jos joku ostaa häneltä liian halvalla tai myy hänelle isännän poissa ollessa, on tällainen kauppa mitätön.”⁵⁵

Ainoastaan *waungwanalla* oli oikeus tällaisten suhteiden solmimiseen. Arkeologiset kaivaukset ovat osoittaneet kivitaloissa usein olleen tällaisille vieraille sopivia *sabuleiksi* kutsuttuja asuintiloja.⁵⁶

Tutkijat ovat erimielisiä sekä orjakaupasta että orjien merkityksestä swahiliyhteisöissä. On selvää että yhteisöissä oli orjia mutta ei ole olemassa edes hyvää arviota siitä, kuinka paljon. Ainoastaan *waungwanalla* oli oikeus omistaa orjia. Orjien asema oli myös ilmeisesti melko hyvä ja orjien jälkeläisistä tuli usein vapaita kansalaisia. Tutkijoiden arviot orjista perustuvat rannikolla vierailleiden arabien ja portugalilaisten mainintoihin, eikä näillä ole välttämättä ollut mahdollisuutta arvioida, onko kyseessä ollut todella orja (*mtumwa*) vai esimerkiksi sisämaasta saapunut siirtolainen (*mgeni*), joka ei vielä ole sulautunut swahileihin ja saanut samoja oikeuksia. Ei ole myöskään tietoa, että mitään orjakapinoita olisi yhteisöissä koskaan tapahtunut. Orjia oli ilmeisesti ainoastaan suurimmissa swahilikaupungeissa. Arkeologiset löydöt ovat osoittaneet, ettei pienemmissä yhteisöissä ollut sen enempää *waungwanan* kuin orjienkaan asuintiloja.⁵⁷ Jotkut tutkijat väittävät orjien olleen tärkeäkin ’kauppatavara’, mutta juuri mitkään lähteet muutamia arabien ja portugali-

⁵⁵ Ibn Battuta n. 1331, vol II, s. 374.

⁵⁶ Horton & Middleton 2000, s. 90-91, s. 204; Kusimba 1999, s. 145.

⁵⁷ Horton & Middleton 2000, s. 126-127; Middleton 2004, s. 73-74.

laisten mainintoja lukuun ottamatta eivät tue tätä väitettä.⁵⁸ Asiaa tarkemmin tutkinut Chapurukha Kusimba, arvioi ettei merkittävä orjakauppa yksinkertaisesti ollut mahdollista, sillä swahileiden oli pidettävä yllä hyvä suhteita sisämaan asukkaisiin kauppasuhteiden säilyttämiseksi. Kun orjakauppa sitten voimistui kahdeksannella- ja yhdeksännellätoista vuosisadalla, tuhosivat väkivaltaiset orjaryöstöretket koko alueen tasapainon ja aiheuttivat kaupan romahtamisen. Kusimban mukaan se tosiasia, että lähes kaikki yhteisöt olivat linnoittamattomia aina kuudennelletoista vuosisadalle asti, osoittaa swahilien eläneen rauhassa sisämaan kansojen kanssa, mikä ei olisi ollut mahdollista, jos orjaryöstöt olisivat olleet yleisiä.⁵⁹

Yllä mainittujen tuotteiden lisäksi Intian valtameren kaupassa tärkeitä vientituotteita olivat mm. sarvikuonon sarvet, virtahepojen syöksyhampaat, kristalli, mirhami, ambra, kaneli, suitsukkeet, huonekalut, mangrovepuun rungot, eebenpuu, santelipuu sekä viljakasvit. Myös rautaa ja kuparia tuotettiin merkittävästi vientiin ainakin kahdenneltatoista vuosisadalta alkaen. Tällöin myös kullan merkitys alkoi kasvaa voimakkaasti.⁶⁰

Ensimmäinen kaupunki, joka sai haltuunsa Sofalan kultakaupan, oli Mogadishu.⁶¹ Sofala taas kävi merkittävää kauppaa Zimbabwen ylätasangon kaupunkien kanssa. Näiden kaivoksista kulta virtasi rannikolle, mistä taas swahilit kuljettivat sen

---

⁵⁸ Matveiev 1984, s. 455-456; Freeman-Grenville 1974, s. 72-73, 80; Chittick, 1977, s. 215-216; Wright H.T. 1993, s. 670; Oliver & Atmore 1981, s. 168; Masao 1992, s. 294-295; Freeman-Grenvillen näkemys, että orjuus mainitaan silmiinpistävän harvoin Itä-Afrikan rannikkoa koskevissa kirjoituksissa on varsin mielenkiintoinen kun ottaa huomioon, että lähes kaikki tutkijat viitatessaan orjuuteen perustelevat sen olemassa oloa juuri näillä teksteillä, useimmiten Ibn Battutan Kilwaa koskevalla kuvauksella. Freeman-Grenville 1975, preface. Ks. myös Ibn Battuta n. 1331, vol II, s. 379-382. Aiheen arkuudesta kertoo hyvin Hortonin ja Middletonin (he korostavat kirjassaan orjakaupan olleen merkittävää swahiliyhteisöissä) huomautus kirjansa esipuheessa siitä, miten jotkut tutkivat jättävät tämän asian käsittelemättä ”koska se vastoin yleisiä moraalisia arvoja”. Horton & Middleton 2000, s. 4.

⁵⁹ Kusimba 2004, s. 63-67. Kusimba 1999, s. 148. On syytä huomata että orjakauppaa ennen yhdeksättötoista vuosisataa on tutkittu erittäin vähän. Lisäksi se, että orjakauppa lisääntyi niin voimakkaasti Sansibarin sulttaanikunnan aikana, hämää helposti kuvittelemaan että se olisi ollut merkittävä osa swahilikulttuuria aikaisemminkin vuosisadoilla.

⁶⁰ Chittick 1974, s. 215; Allen 1993, s. 55-57; Connah 1987, s. 156-157; Kusimba 1999, s. 131; Horton & Middleton 2000, s. 80.

⁶¹ Garlake 1990, s. 106.

pohjoiseen.⁶² Kultakaupan ansiosta Mogadishu kasvoi suureksi ja vauraaksi kaupungiksi.⁶³ Se että juuri Mogadishu hallitsi kultakauppaa johtui paljolti siitä, etteivät Persianlahdelta ja Punaiseltamereltä tulleet kauppiat ehtineet purjehtia pitemmälle koillismonsuunin aikana.⁶⁴

3.3 Islamin leviäminen ja siirtolaisuus

Merkittävin 'sivutuote', jonka kaupan kasvu toisen vuosituhannen alussa toi, oli swahiliyhteisöjen vähittäinen kääntyminen islaminuskoon. Tämän mahdollistivat, eivät vain yhä laajemmat yhteydet, vaan myös vaurauden ja yhteisöjen voimakas kasvu sekä urbanisoituminen.⁶⁵ Islam oli kauppiaitten uskonto ja se sopi luonteeltaan kasvaville kaupungeille erinomaisesti. Uusi uskonto levisi rannikolla ilman väkivaltaisuuksia ja ilmeisesti myös ilman varsinaista käännytystä. Kaikesta päätellen uudelle ideologialle oli swahiliyhteisöissä selkeä kysyntä. Yhteisöissä asui jonkin verran muslimeja sulassa sovussa enemmistön kanssa jo ensimmäisen vuosituhannen lopulla. Vaikka kauppa oli ollut merkittävää jo yhteisöjen ollessa 'pakanallisia', vähensi islaminuskoisuus jännitystä swahilien ja arabikauppiaitten välillä. Se sopi myös mainiosti kasvavan byrokratian tarpeisiin, sillä lait ja verot oli helpompi yhtenäistää yhden uskonnon alla. Tällainen islamin rauhanomainen ja melko hidas asteittainen leviäminen ei suinkaan ollut poikkeuksellista Itä-Afrikalle, vaan sama tapahtui myös Länsi-Afrikassa. Arabeille kauppa Afrikassa oli erittäin kannattavaa, ja nämä alueet kuuluivat heidän ajattelussaan 'sopimuksen maailmaan' (*Dar al-Sulh*), jossa 'vääräuskoisten' kanssa käytiin kauppaa, koska se oli sotimista tuottoisampaa. Islamin myötä myös kirjoitustaito yleistyi yhteisöissä. Arabia tuli käyttöön eliitin sekä uskonnollisten menojen kielenä, hieman samaan tapaan kuin

---

⁶² Al-Mas'udi n. 915, Select documents, s. 15; Abu al-Fida n. 1300, Select documents, s. 23; Connah 1987, s. 210; Garlake 1990, s. 96. Zimbabwen ylänkö oli toisen vuosituhannen puoliväliin asti koko Intian valtameren kauppa-alueen tärkeimpiä ellei tärkein kullantuottaja. Pearson 2003, s. 84.

⁶³ Ibn Battuta n. 1331, vol II, s. 373-375.

⁶⁴ Garlake 1990, s. 96; Pouwels 2002, s. 387, 397.

⁶⁵ Pouwels 1987, s. 22; Spear 2000, s. 275-279.

latina Euroopassa, mutta muuten *kiswahili* säilytti asemansa myös kirjoitettuna kielenä.⁶⁶

Kaupankäynnin lisääntyessä Itä-Afrikan rannikolle muutti myös siirtolaisia, lähinnä Arabian niemimaalta. Nämä siirtolaiset olivat yleensä varakkaita kauppiaita, jotka asettuivat suurimpiin kaupunkeihin. Näin he tarjosivat yhä lisää mahdollisuuksia avata uusia kauppayhteyksiä ja rikastuttivat omalta osaltaan swahilikulttuuria niin maallisesti kuin henkisestikin. Uusien siirtolaisten muuttoa swahiliyhteisöihin helpotti myös se, että kulttuurin piirissä oli koko sen olemassa olon ajan tapahtunut paljon muuttoliikettä. Monien kaupunkien köyhtyminen ja toisten rikastuminen johtui pitkälti siitä, että merkittävä osa kauppiasta muutti paremman tuoton perässä.⁶⁷

Tutkijoiden kesken on käyty paljon keskustelua siitä, miten suuri vaikutus näillä siirtolaisilla oli. Vielä muutama vuosikymmen sitten monet johtavat tutkijat väittivät koko kulttuuria vain islamilaiseksi lainaksi. Merkittävin näistä väitteistä oli Neville Chittickin esittelemä ns. 'Shirazi'-teoria, jonka ajatuksena on, että lähes koko kulttuuri oli ensimmäisen vuosituhannen lopulla Shirazista tulleiden siirtolaisten perustama. 1980-luvulta alkaen tutkijat ovat kuitenkin osoittaneet nämä arviot pääosin vääriksi, ja swahilikulttuurin afrikkalainen alkuperä on tunnustettu.⁶⁸ Tämä kiistely on suurelta osin seurausta suullisen tradition, varsinkin 'Kilwan kronikan', sanataarkasta tulkinnasta. Tällöin ei ole ymmärretty, että islamilaisissa yhteisöissä

---

⁶⁶ Horton & Middleton 2000, s. 49-52; Wright H.T. 1993, s. 671-672; Matveiev 1984, s. 467-468; Pearson 2003, s. 62, 82; Kusimba 1999, s. 23-25, 133-134; Masonen 1994, s. 68-70. Swahilit kirjoittivat *kiswahilia* arabiankielisillä aakkosilla Middletonin arvion mukaan jo ensimmäisen vuosituhannen lopulla. Middleton 2004, s. 4. Ibn Battuta mainitsee kertoo kuinka Mombasassa *Qadi*, islaminuskoinen tuomari, päättää uskonnollisista lakikysymyksistä, mutta (kauppiaiden) neuvosto muista laeista; Lähi-idästä kulttuureista poikkeava käytäntö jota hän pitää swahileille ominaisena tapana. Hän myös mainitsee kirjurien olevan yleisessä käytössä mutta ei kommentoi millä kielellä he kirjoittavat. Ibn Battuta n. 1331, vol II, s. 378.

⁶⁷ Pouwels 1987, s. 32-33.

⁶⁸ Ks. Chittick 1965, s. 275-294 ja Chittick 1975, s. 16-45 sekä vastaväitteistä ks. esim. Pouwels 1984, s. 239-267; Pouwels 1987, s. 24, 34-35; Spear 1984, s. 291-305; Garlake 1990, s. 94; Nurse & Spear 1985, s. 74-75, Horton & Middleton 2000, s. 52-61; Allen 1981, s. 306-316 ja Allen 1993, s. 1-19.

hallitsijasuvut ovat aina pyrkineet osoittamaan olevansa mahdollisimman läheistä sukua profeetta Muhammedille.⁶⁹

Koska kauppiasluokka, *waungwana*, oli jo noussut johtavaksi, ei liene yllättävää, että tulijoista rikkaimmat, jotka lähes poikkeuksetta olivat kauppiaita itsekin, avioituivat usein hallitseviin paikallisiin sukuihin ja pääsivät näin merkittävään asemaan.⁷⁰ Näin muodostunut sekakulttuuri ei hylännyt afrikkalaisia juuriaan, vaan se pystyi omaksumaan muista kulttuureista ne piirteet, jotka sille parhaiten sopivat ja kehittymään suuremmaksi kuin vain osiensa summaksi. Swahilit eivät olleet mikään etnisesti yhtenäinen kansakunta edes ennen näitä siirtolaisia, vaan heitä yhdisti ennen kaikkea urbaani, kaupankäyntiin ja rannikkoon sitoutunut kulttuuri. Tähän kulttuuriin uudet tulijat sopivat erinomaisesti.⁷¹

---

⁶⁹ Ks. Kilwan kronikka n. 1520, *Select documents*, s. 34-49. ”Historioitsijat ovat kertoneet että ensimmäinen mies tuli Kilwaan seuraavalla tavalla: sinne saapui laiva jonka väki sanoi tulleensa Shirazista, Persiasta. On sanottu että laivoja oli seitsemän...” Ibid. s. 35. Kilwan kronikka on merkittävin swahilien suullisen tradition kokoelmista. Sen varhaisin säilynyt versio on ilmeisesti kopio tekstistä, joka on kirjoitettu 1520-luvulla. Myös de Barros kopioi merkittävän osan tekstistä talteen. João de Barros 1552, *Select documents*, s. 89-93.

⁷⁰ Nurse & Spear 1985, s. 87-88; Garlake 1990, s. 106; Abungo & Mutoro 1993, s. 702; Middleton 2004, s. 83; Kusimba 1999, s. 144-145.

⁷¹ Pouwels 1987, s. 31; Pouwels 2002, s. 410-411; Middleton 2004, s. 18-19; Horton & Middleton 2000, s. 70-71.

4. KAUPPAKAUPUNGIT SWAHILIEN KULTA-AIKANA

Tultaessa kolmannelletoista vuosisadalle swahiliyhteisöt kukoistivat ja kauppa oli voimakasta. Tärkeimmät vientituotteet olivat jo vakiintuneet, islam saavuttanut vahvan aseman ainakin suurimmissa yhteisöissä ja rahatalous oli lujalla pohjalla; tähän aikaan ainakin Mogadishu ja Kilwa, myöhemmin myös Sansibar, löivät omaa rahaa kuparista ja hopeasta, Kilwa myös jossain määrin kullasta.⁷² Swahilieliitin, *waungawanan*, asema perustui kaupan menestykseen ja myös kaupunkien hallitsijat olivat aktiivisia kauppiaita.⁷³ Silti suurin kasvu oli vielä edessä. Lukuisia uusia yhteisöjä perustettiin rannikolle samalla kun kivistä rakentaminen yleistyi voimakkaasti.⁷⁴ Tähän vaikutti merkittävästi muutos Intian valtameren kauppasuhteissa, varsinkin Egyptin kaupan kasvu avasi uusia mahdollisuuksia kaikille sen naapureilla ja swahileilla aivan erityisesti.⁷⁵ Samaan aikaan Suuri Zimbabwe nousi kukoistukseen mikä lisäsi merkittävästi Sofalan kautta kulkevan kullan määrää. Intian valtameren kauppakumppaneista merkittävimiksi tulivat Aden Punaisenmeren ja hieman myöhemmin Cambay Intian rannikolla.⁷⁶ Cambay oli tärkeä satamakaupunki,

---

⁷² Horton & Middleton 2000, s. 81-82, 92-94; Matveiev 1984, s. 466; Oliver & Atmore 1981, s. 169; Chami 1998, s. 216; Allen 1993, s. 116; Middleton 2004, s. 84; Strandes 1961, s. 284; Kusimba 1999, s. 130. Hämmästyttävien osoitus rahojen liikkuvuudesta tulee niinkin kaukaa kuin Australian pohjoisrannikolta, mistä arkeologissa kaivauksissa on löydetty viisi Kilwassa neljännellätoista tai sitä aikaisemmalla vuosisadalla löytyä kuparikolikkoa. Mitään kauppayhteyksiä Australian ja Itä-Afrikan välillä ei ollut, joten kolikot ovat joutuneet sinne luultavimmin pahasti eksyneen kauppalaivan mukana. Freeman-Grenville 1984, s. 1-3; Pearson 2003, s. 86. Myös Mandan ja Shangan kolikoita on löytynyt vähäisiä määriä, Horton arvio Shangassa löydyn rahaa jo yhdeksännellä vuosisadalla. Horton & Middleton 2000, s. 49-50. Sisämaan kaupassa swahilit käyttivät rahaa kuitenkin hyvin vähän. Freeman-Grenville 1984, s. 5-6.

⁷³ Newitt 2004, s. 22-23; Kusimba 1999, s. 139-140.

⁷⁴ Pouwels 1987, s. 24-25.

⁷⁵ Horton & Middleton 2000, s. 78-80; Bianquis 1992, s. 96-97; Hrbek 1977, s. 86.

⁷⁶ Nämä yhteydet olivat merkittäviä yhä 1500-luvulla kuten portugalilaiset totesivat, esim. ”He (Malindin asukkaat) ovat erinomaisia kauppiaita, he käyvät kauppaa kankailla, kullalla, norsunluulla ja monilla muilla tuotteilla Cambayn kuningaskunnan arabien ja pakanoiden kanssa; ja heidän satamaansa tulee joka vuosi lukuisia laivoja täynnä kauppatarvotteita.” Barbosa n. 1518, vol I, § 12, s. 22. ja ”...käydäkseen kauppaa Zeilassa, Berberassa, Sokotrassa, Kilwassa, Malindissa, Mogadishussa ja muissa

koska sieltä kauppa jatkui Kiinaan ja Malaccaan.⁷⁷ Suurimmat voitot tästä kasvusta menivät suurimmille kaupungeille, joissa elämä muuttui onnekkaimmille varsin ylelliseksi.

4.1 Kauppakaupunkien kasvu

Vaikka monet yhteisöt olivat kasvaneet jo varsin suuriksi, vasta kaupan volyymin nousu teki niistä todellisia aikansa suurkaupunkeja. Tätä ne olivat varsinkin kauppakaupunkeina, sillä yhteisöjen työnjako eriytyi selvästi ja suurimmat niistä erikoistuivat lähes yksinomaan kaupankäyntiin. Monet kaupungeista erikoistuvat niille edullisiin tuotteisiin; esimerkiksi Mafia oli kuuluisa arabikumin tuotannosta ja Mozambiquesta kehittyi sen hyvien puuvarantojen ansiosta merkittävä laivatelakka. Kaupan kasvun myötä väestön elintaso kohosi ja ylellisyystarvikkeiden tuonti lisääntyi merkittävästi. Silkki, posliini ja eksoottiset mausteet löysivät tiensä yhä useammin Itä-Afrikan rannikolle.⁷⁸ Pari vuosisataa myöhemmin rannikolle saapuneet portugalilaiset olivat selvästi vaikuttuneita näkemästään.⁷⁹

Kuten edellä on todettu, Mogadishu oli ensimmäinen yhteisö, joka alkoi merkittävässä määrin käydä kauppaa kullalla. Vaikka norsunluu edelleen säilyi erittäin merkittävänä vientituotteena, avasi kultakauppa aivan uusia rikastumisen mahdollisuuksia. Ibn Battuta kuvaili kaupunkia vuonna 1331 erittäin suureksi ja sen kauppiaita rikkaiksi.⁸⁰ Tämä Mogadishun monopoli kultakauppaan ei kuitenkaan

---

paikoissa Arabiassa. Ja tätä kauppaa käyvät laivat Adenista ja monet Cambaysta.” Pires n. 1515/1944, vol I, s. 43.

⁷⁷ Pearson 2003, s. 83; Pires n. 1515, vol I, s. 46-47.

⁷⁸ Pouwels 1987, s. 25-26; Chittick 1977, s. 216; Connah 1987, s. 179-180; Newitt 1995, s. 10.

⁷⁹ Ks. esim. Vasco da Gaman ensimmäinen matka, 1498, *Select documents*, s. 55-56; Pedro Alvares Cabralin matka, 1500, *Select documents*, s. 60, 62; Vasco da Gaman toinen matka, 1502, *Select documents*, s. 66; Barbosa n. 1518, vol I, § 9-12, s. 15-23.

⁸⁰ Ibn Battuta n. 1331, vol II, s. 374.

jatkunut kauaa, sillä varsinkin neljästoista vuosisata oli Kilwan kukoistuksen aikaa. Samalla alkoi Mogadishun alamäki.⁸¹

Seuraavalla vuosisadalla Kilwan ohella kultakaupasta nousivat kilpailemaan Mombasa ja Malindi, joista molemmista myös kasvoi suurkaupunkeja.⁸² Ne pystyivät haalimaan osan Sofalasta tulevasta kultakaupasta ja saivat tästä suuria verotuloja,⁸³ mutta eivät olleet Kilwan tavoin niin riippuvaisia pelkästään kullasta, vaan kauppasivat merkittävässä määrin muun muassa maataloustuotteita Arabian niemimaalle ja Intiaan.⁸⁴ Samaan aikaan monet muutkin yhteisöt kasvoivat voimakkaasti, vaikka eivät nousseetkaan kilpailemaan johtoasemasta. Tällaisia olivat muun muassa Mozambique, joka kasvoi viidennellätoista vuosisadalla ja oli eteläisin merkittävistä swahilikaupungeista,⁸⁵ kolmella saarella sijainneet Pemba, Sansibar ja Mafia,⁸⁶ Lamu ja Pate,⁸⁷ sekä Benadir rannikon Brawa ja Mogadishu, joka kuudennentoista vuosisadan alussa oli yhä Duarte Barbosan mukaan ”erittäin suuri kaupunki”.⁸⁸

Tutkijat eivät ole yksimielisiä siitä, kuinka paljon swahilit itse kuljettivat tavaroitaan Itä-Afrikan ulkopuolelle; joidenkin mielestä he ainoastaan myivät arabeille eivätkä itse purjehtineet Intian valtameren yli. Uusimpien tutkimustulosten valossa näyttäisi kuitenkin todennäköiseltä, että viimeistään kuudennentoista

---

⁸¹ Garlake 1990, s. 107; Connah 1987, s. 180-181.

⁸² Pouwels 1987, s. 26. Chittick arvio Mombasan olleen selvästi Kilwaa suurempi viidennentoista vuosisadan lopulla. Chittick 1974, vol I, s. 240. Samaa sanoo saksalainen Hans Mayr joka purjehti d’Almeidan laivaston mukana ja osallistui molempia kaupunkien ryöstöön. Hans Mayr 1505, *Select documents*, s. 110. Lähes kaikki portugalilaisten laivareitit kulkivat Kilwan, Mombasan ja Malindin kautta. Ks. *Select documents*, s. 49-126 sekä erit. Barbosa n. 1518, vol I, § 11-12, s. 19-26.

⁸³ Barbosa n. 1518, vol I, § 4, s. 6-9; Chittick 1977, s. 214.

⁸⁴ Pouwels 2002, s. 399.

⁸⁵ Vasco da Gaman toinen matka, 1502, *Select documents*, s. 66; Barbosa n. 1518, vol I, § 9, s. 15-16. Mozambique oli tosin kuudennentoista vuosisadan alkaessa vasallisuhteessa Kilwaan ja vasta portugalilaisten toiminnan takia siitä kasvoi todella merkittävä yhteisö. Newitt 2004, s. 24-26.

⁸⁶ Barbosa n. 1518, vol I, § 14, s. 26-28.

⁸⁷ *Ibid.* § 15, s. 29. Pate kasvoi voimakkaasti varsinkin kuudennellatoista vuosisadalla. Chittick 1969, s. 375-378.

⁸⁸ Duarte Barbosa, teoksessa Davidson 1991, s. 162-163.

vuosisadan alussa swahileilla oli sekä tarvittava teknologia että taidot Intian valtameren ylittämiseen.⁸⁹ Myös Newitt arvioi että laivanrakennukseen erikoistuneessa Mozambiquessa tehtiin kuudennellatoista vuosisadalla suuria, valtamerenkäyntiin tarkoitettuja *dhoweja*.⁹⁰ Portugalilainen Tomé Pires (1465-1540), joka toimi kuudennetoista vuosisadan alussa Malaccassa apteekkarina, kertoo swahilien olleen itse laivoineen Malaccassa.⁹¹

4.2 Kilwa

”Kilwa on yksi maailman kauneimpia ja parhaiten rakennettuja kaupunkeja.” Näillä sanoilla kuvasi Kilwaa aikansa ehkä merkittävin matkakirjailija ja maantieteilijä Ibn Battuta vuonna 1331.⁹²

Vajaat kaksi vuosisataa myöhemmin Pedro Alvares Cabralin (n. 1467-1520) kirjuri kirjoitti: ”Talot ovat korkeita kuten Espanjassa. Tässä maassa on rikkaita kauppiaita, ja täällä on paljon kultaa ja hopeaa ja meripihkaa ja myskiä ja helmiä. Maan asukkaat pukeutuvat hienoimpaan puuvillaan ja silkkiin ja moniin hienoihin asioihin, ja he ovat mustia miehiä.”⁹³

Kaksi vuotta myöhemmin vuotta myöhemmin Vasco da Gaman (n. 1469-1524) matkakirjailija kuvaili Kilwaa näin: ”Kaupunki on suuri, rakennukset ovat kiveä ja hyvää muurausta, ja taloissa on paljon puurakenteita. Kaupunki on rannassa ja kokonaan muurilla ympäröity, asukkaita siellä on ehkä 12,000 henkeä. ... Kaupungin kadut ovat hyvin kapeita ja talot korkeita, kolmesta neljään kerrokseen ... satamassa on paljon laivoja.”⁹⁴

⁸⁹ Pouwels 2002, s. 408-409; Middleton 2004, s. 10; Kusimba 1999, s. 137. Portugalilaisten swahilien merikäyntiä koskevista merkinnöistä, ks. João de Barros 1552, *Select documents*, s. 85; Hans Mayr 1505, *Select documents*, s.110; Isä Monclaro 1569, *Select documents*, s. 138, 140.

⁹⁰ Newitt 1995, s. 6-7. *Kiswahiliksi* laivan nimi on *jahazi*.

⁹¹ ”...näiden (arabien) kanssa tuli afrikkalaisia ja muita ihmisiä Hormuzista, Kilwasta, Malindista, Mogadishusta ja Mombasasta...” Pires n. 1515, vol I, s. 46.

⁹² Ibn Battuta n. 1331, vol II, s. 380.

⁹³ Pedro Alvares Cabralin matka, 1500, *Select documents*, s. 60.

⁹⁴ Vasco da Gaman toinen matka, 1502, *Select documents*, s. 66.

Kaikista swahiliyhteisöistä Kilwa oli suurin⁹⁵ ja eniten kauppaan suuntautunut. Kilwasta on runsaasti tietoja, koska lukuisat kirjalliset lähteet kertovat siitä, ja Neville Chittick on suorittanut siellä laajat lähes kymmenen vuotta kestäneet kaivaukset.⁹⁶ Ensimmäiset asukkaat asettuivat Kilwan saarelle jo yhdeksännellä vuosisadalla, ja vaikka yhteisö oli tuolloin vielä varsin köyhä, kävi se jo kauppaa.⁹⁷ Kahdennentoista vuosisadan loppuun mennessä Kilwa oli kasvanut jonkin verran, mutta ei ollut vielä kovin merkittävä yhteisö.⁹⁸ Seuraavalla vuosisadalla se kuitenkin alkoi kasvaa voimakkaasti ja muuttui samalla islaminuskoiseksi. Kivestä alettiin rakentaa huomattavassa määrin, raudan lisäksi alettiin työstämään myös kuparia ja hopeaa, ja ennen kaikkea ulkomaankauppa lisääntyi nopeasti. Tältä ajalta ovat muun muassa ensimmäiset merkittävät kiinalaiset posliinilöydöt.⁹⁹

Neljännentoista vuosisadan puoliväliin mennessä Kilwa saavutti suurimman vaurautensa. Parhaiten tämä näkyy arkkitehtuurissa joka kehittyi jopa loistokkaaksi.¹⁰⁰ Sen ylivertainen näyte oli *Husuni Kubwa* (tarkoittaa suurta linnoitettua taloa), hallitsijan palatsi vuosisadan alusta. Suuri osa rakennuksen tiloista oli tarkoitettu kauppioiden käyttöön, mikä osoittaa myös hallitsijan olleen kauppias.¹⁰¹ Samaan aikaan paikallisen käsityön, kuten raudanesineiden ja kankaiden tuotannon, määrä väheni jyrkästi. Koska kaupunki kuitenkin kasvoi ja vaurastui,

⁹⁵ Chittick arvio sen asukasmäärän olleen parhaimmillaan 11,000 – 20,000 henkeä. Chittick 1977, s. 210. Tosin suurempiakin arvioita on esitetty.

⁹⁶ Vuosina 1957-65. Parhaimmillaan kaivauksiin osallistui yli sata henkeä. Chittick 1974, vol I, s. 3-5.

⁹⁷ Chittick 1977, s. 193; Wright H.T. 1993, s. 664. Ajan arkeologisista löydöistä, ks. Chittick 1974, vol I, s. 27-60.

⁹⁸ Ibid. s. 235. Arabikirjailijat eivät mainitse sitä missään teksteissä ennen kolmattatoista vuosisataa. Ibid. s. 248.

⁹⁹ Ibid. s. 237-238; Chittick 1974, vol II, s. 308-312.

¹⁰⁰ Chittick epäilee arkkitehtuurin vaikutteiden tulleen muualta, ehkä eteläiseltä Arabian niemimaalta, mutta toteaa vertailun puuttuvan. Hänen näkemyksensä pyrkiikin enemmänkin vain tukemaan hänen omaa 'Shirazi-teoriaansa', joka korostaa arabien merkitystä swahilikulttuurissa. Chittick 1974, vol I, s. 239. Uudempi vertaileva tutkimus osoittanut arkkitehtuurin olevan varsin pitkälle omaperäistä ja koko swahilikulttuurille yhtenäistä. Pouwels 1987, s. 26-27; Garlake 1990, s. 97.

¹⁰¹ Chittick 1974, vol I, s. 174-175, 239; Garlake 1990, s. 98-99; Matveiev 1984, s. 471

kulutustavaroiden kysyntä ei varmastikaan vähentynyt. Ainut looginen selitys tälle onkin, että kaupungin johtava kauppialuokka suosi yhä kasvavassa määrin idästä tuotuja ylellisyystuotteita. Myös perinteinen kaupankäynti sisämaahan, jossa rautatuotteita ja kankaita myös tarvittiin, väheni voimakkaasti; uusi varaus tuli Sofalasta.¹⁰²

HUSUNI KUBWA

Neljännentoista vuosisadan alussa rakennettu Kilwan hallitsijan palatsi, *Husuni Kubwa*, on yksi swahiliarkkitehtuurin loistokkaimpia saavutuksia. Mittaa palatsilla oli lähes 200 metriä.

(Lähde: Garlake 1990, s. 101.)

Kuten yllä on todettu, Kilwa saavutti näihin aikoihin etulyöntiaseman kultakaupassa. Tämän mahdollisti laivojen ja navigoinnin kehitys, sillä nyt kauppiaat ehtivät matkustaa monsuunikauden aikana aina Kilwaan asti.¹⁰³ Kilwa onnistui näihin

¹⁰² Kusimba 1999, s. 37-38.

¹⁰³ Garlake 1990, s. 97; Oliver & Atmore 1981, s. 169; Kusimba 1999, s. 38; Freeman-Grenville 1974, s. 74-75. Pearson arvioi että kultaa virtasi Kilwan kautta parhaimmillaan kymmenen tonnia vuodessa. Pearson 2003, s. 84.

aikoihin myös alistamaan merkittävän osan eteläisestä swahilirannikosta vasallisuhteeseen ja saavutti näin alueellisesti ja kaupallisesti merkittävemmän aseman kuin mikään muista swahiliyhteisöistä sitä ennen tai sen jälkeen.¹⁰⁴ Kilwan kultakauppa perustui lähes yksinomaan meriyhteyteen Sofalan kanssa, mitään viitteitä maitse tapahtuneesta kaupasta sisämaan (Zimbabwen ylängön) kulta-alueille ei ole löydetty sen enempää arkeologisista kuin dokumentaaristakaan lähteistä.¹⁰⁵

Kuitenkin jo neljänentoista vuosisadan puolivälissä Kilwan vaurastuminen hidastui ja jopa kääntyi päinvastaiseen suuntaan. Tämä johtui ainakin osittain Suuren Zimbabwen rappiosta,¹⁰⁶ mikä vähensi Sofalan kautta tulevan kullan määrää.¹⁰⁷ Kilwan loiston vuodet ajoittuvatkin lähes yksi yhteen Suuren Zimbabwen kukoistuksen kanssa. Arkeologiset löydöt kertovat kiinteästä yhteydestä kaupunkien välillä, Suuresta Zimbabwesta on muun muassa löytynyt Kilwassa lyöty kolikko, vaikka rahalöydöt sisämaasta ovat muuten äärimmäisen harvinaisia.¹⁰⁸ Seuraavalla vuosisadalla Kilwa menetti lopullisesti kultamonopolinsa, vaikka toki merkittävä määrä kaupasta kulki yhä sen kautta.

Viidennentoista vuosisadan puolivälissä kullan tuotannon painopiste siirtyi Zimbabwen ylängön pohjoisosiin, kun Mutaban kuningaskunta nousi alueen hallitsevaksi voimaksi. Suuri osa tästä kullasta ei enää kulkenut Sofalan kautta, vaan sen pohjoispuolelle Zambesi-joen suistoalueelle muodostui uusia kauppakaupunkeja.¹⁰⁹ Uusista kauppamahdollisuuksista hyötyivät ennen kaikkea Mombasa ja Malindi sekä mahdollisesti myös Mogadishu. Nämä kaupungit saavuttivat pian

¹⁰⁴ Pouwels 2002, s. 387-388.

¹⁰⁵ Salim 1992, s. 751; Diogo d'Alcovan kirje Portugalin kuninkaalle, 1506, *Select documents*, s. 121; Barbosa n. 1518, vol I, § 4, s. 6-9. Kuudennellatoista vuosisadalla portugalilaisten valloitettua Sofalan alettiin jonkin verran kultaa kuljettaa myös maitse.

¹⁰⁶ Zimbabwen ylängöllä oli ollut merkittäviä kaupunkeja ennen Suurta Zimbabwea ja oli myös sen rappion jälkeen. Kuitenkin juuri yksitäinen merkittävä kultakauppaa hallitseva keskus oli ideaali Kilwalle, sillä se takasi kullan tasaisen virran. Ks. Connah 1987, s. 183-213; Garlake 1990, s. 70-92; Oliver & Atmore 1981, s. 170-175.

¹⁰⁷ Chittick 1974, vol I, s. 240-241; Garlake 1990, s. 106-107.

¹⁰⁸ Horton & Middleton 2000, s. 81-82, 101.

¹⁰⁹ Newitt 1995, s. 10-11; Horton & Middleton 2000, s. 102.

merkittävän aseman Intian valtameren kaupassa. Niinpä Kilwa, jota portugalilaiset niin ylistivät, oli kuudennentoista vuosisadan alussa kaukana loistonsa päivistä.¹¹⁰

4.3 Swahilien kauppakumppanit Intian valtamerellä

Kuten todettu, ensimmäisen vuosituhannen lopulla swahilien merkittävimpiä kauppakumppaneita olivat persialaiset. Abbasidien kalifaatti syrjäytti umajadit vallasta vuonna 749, ja islamilaisen maailman pääkaupungiksi tuli Bagdad vuonna 762. Tämä lisäsi pian ylellisyystavaroiden, erityisesti norsunluun, kysyntää Persianlahdella. Alueen tärkein kauppakaupunki oli Shiraz ja sen satama Siraf. Toinen merkittävä kauppasatama oli Sohar. Sekin kauppa, mikä kulki Intiaan, oli pääosin persialaisten hallinnassa.¹¹¹

Kymmenennellä vuosisadalla fatimidien kalifaatti nousi voimatekijäksi Pohjois-Afrikassa ja valloitti vuosisadan lopulla Egyptin. Tämä johti kaupan virkoamiseen Punaisellaamerellä. Monsuunituulista johtuen tämä kauppa painottui kuitenkin Intiaan. Suora purjehdus Egyptin Punaisenmeren satamista Intiaan onnistui yhden monsuunikauden aikana, mutta oli erittäin vaikeasti toteutettavissa, jos suuntana oli Itä-Afrikka. Näistä vaikeuksista huolimatta arkeologisia löytöjä, kuten esimerkiksi fatimidien dinaareja, on löydetty muun muassa Mandasta ja Shangasta. Tämä osoittaa swahilien kauppasiteiden Egyptiin olleen merkittäviä yhdennellätoista vuosisadalla. Sofalan kulta alkoi virrata Mogadishun kautta ensimmäiseksi juuri Punaisenmeren eteläisiin satamiin, joista Jemenissä sijainneet Aden¹¹² ja Athar olivat swahilien kannalta tärkeimpiä. Myös norsunluun merkitys säilyi vahvana ja suuria määriä sitä kulkeutui aina Välimerelle kristittyyn Eurooppaan asti.¹¹³

---

¹¹⁰ Hans Mayr 1505, *Select documents*, s. 110; Barbosa n. 1518, vol I, § 10, s. 17-19; Chittick 1974, vol I, s. 241; Pouwels 1987, s. 38.

¹¹¹ Horton & Middleton 2000, s. 73-78; Pearson 2003, s. 93; Chaudhuri 1985, s. 45-48.

¹¹² Aden säilytti merkityksensä kaupan risteysten läpi koko toisen vuosituhannen ensimmäisen puoliskon. Esim. Ibn Battuta kuvaus: ”...ja se on Intian kaupan satama jonne suuret laivat saapuvat (mm.) Cambaysta, Kilwasta ja Goalta ja lukuisista muista paikoista. Intialaiset ja egyptiläiset kauppiaat asuvat täällä. Kauppiaat ovat suunnattoman rikkaita.” Ibn Battuta n. 1331, vol II, s. 372; Pearson 2003, s. 92.

¹¹³ Horton & Middleton 2000, s. 78-80; Bianquis 1992, s. 95-98; Chaudhuri 1985, s. 48-49.

Samoihin aikoihin kun islam levisi swahiliyhteisöihin, se saavutti jalansijaa myös Intian länsirannikolla. Monissa alueen kauppakeskuksissa valtaan nousi muslimihallitsija, mikä helpotti islamilaisen kauppaverkoston syntyä koko Intian valtameren alueelle. Merkittävin näistä oli Luoteis-Intian Gujarat, jonka muslimikuvernööri Zafar Khan Muzzaffar (1391-1403) julisti itsenäiseksi Delhin sulttaanikunnasta neljännentoista vuosisadan lopussa. Gujaratin satamakaupunki Cambay oli seuraavan vuosisadan ajan yksi tärkeimpiä, ellei tärkein, Intian kauppakaupungeista.¹¹⁴ Toisin kuin Itä-Afrikan rannikolla, islam ei kuitenkaan saavuttanut vallitsevaa asemaa, ja hindulaisuus säilyi alueen pääuskontona.¹¹⁵ Kolmanneltatoista vuosisadalta alkaen islam alkoi levitä merkittävästi myös Kaakkois-Aasian tärkeillä mausteiden tuotantoalueilla saavuttaen nykyisen Singaporen rannikolla sijaitsevan Malaccan seuraavan vuosisadan puolivälissä.¹¹⁶

Kahdennentoista vuosisadan aikana kauppa Intian valtamerellä muutti luonnettaan, sillä sisäisten vaikeuksien, joista ristiretket eivät suinkaan olleet pienimpiä, takia sekä abbasidien että fatimidien kalifaatit menettivät otettaan. Pitkät valtiovallan tukemat merimatkat vähenivät, ja alueellisten toimijoiden merkitys kasvoi. Aiemmin sama laiva purjehti usein koko matkan Punaiseltamereltä tai Persianlahdelta aina Kaakkois-Aasiaan tai jopa Kiinaan asti, mutta nyt reitti jakautui useille eri kauppiaille. Tämä muutos kaupassa suosi swahiliyhteisöjä, jotka nyt pystyivät ottamaan kaupan paremmin omaan hallintaansa. Arabian niemimaalle syntyi itsenäisiä kauppakaupunkeja, ja swahilit hyötyvät tästä tilanteesta kilpailuttamalla niitä toisiaan vastaan.¹¹⁷

Neljännentoista vuosisadan puolivälin jälkeen intialaiset ja kiinalaiset keramiikkalöydöt yleistyivät voimakkaasti Itä-Afrikassa. Kauppakaupungit Intian länsirannikolla kasvoivat ja merkittävä osa Intian valtameren kauppaa siirtyi arabien ja persialaisten käsistä intialaisille. Yksi syy tähän oli vuosina 1348-1350 riehunut rutto,

---

¹¹⁴ Pearson 2003, s. 83; Chaudhuri 1985, s. 58; Pires n. 1515, vol I, s. 33-47.

¹¹⁵ Pearson 2003, s. 76-77; Barbosa n. 1518, vol II, § 87, s. 74-78.

¹¹⁶ Pearson 2003, s. 79. Malaccan hallitsija kääntyi muslimiksi 1414 ja kaupungista kasvoi yksi Aasian merkittämistä maustesatamista viidenneltätoista vuosisadalla. Ibid. s. 82-83.

¹¹⁷ Horton & Middleton 2000, s. 80; Pearson 2003, s. 87-88; Garcin 1984, s. 374-375.

joka aiheutti suurta tuhoa islamilaisen maailman sydänalueilla samoin kuin Euroopassakin, ja johti näin kysynnän ja sitä myötä kaupan hiipumiseen. Intian kaupan merkitys swahileille lisääntyikin voimakkaasti ja se osin syrjäytti Arabian niemimaan kaupan. Uudet kauppareitit Intiaan kulkivat nyt luultavimmin suoraan valtameren yli sen sijaan, että Arabian niemimaan arabikaupungit olisivat toimineen välittäjinä; Vasco da Gama löysikin vuonna 1498 vaivatta Malindista pätevän luotsin joka vei hänet suoraan Intiaan.¹¹⁸

Kiinalaisia kauppatarvotteita oli liikkunut Intian valtamerellä vuosisatojen ajan, ja kiinalaista keramiikkaa on löydetty swahiliyhteisöistä jo kahdeksannella vuosisadalla. Kuitenkin vasta kahdenneltoista vuosisadalla kiinalaisia laivoja alkoi osallistua Intian valtameren kauppaan merkittävässä määrin. Kolmannentoista vuosisadan lopussa Kiinassa valtaan noussut uusi mongolidynastia, Yuan, oli halukas lisäämään valtamerikauppaa.¹¹⁹ Tärkeimmät kauppakaupungit Kiinassa olivat Kanton ja Quanzhou Taiwania vastapäätä. Muslimit olivat käyneet kauppaa Quanzhoussa jo useita vuosisatoja, vuonna 1350 siellä olikin kuusi tai seitsemän moskeijaa.¹²⁰ Vuonna 1368 Ming-dynastia syrjäytti mongolit, mutta kiinalaisten mielenkiinto Intian valtamereseen säilyi. Viidennentoista vuosisadan alussa he järjestivät kuusi massiivista Zheng Hen (1371-1433) johtamaan retkikuntaa Intian valtamerelle. Nämä valtavat laivastot¹²¹ lisäsivät Kiinan vaikutusvaltaa alueella ja saivat monet kaupungit maksamaan sille veroa; samalla ne myös kävivät kauppaa aina Itä-Afrikan rannikolla asti. Vaikka kyseessä oli merkittävä voimannäyttö, ei Zheng Hen retkikunnilla kuitenkaan ollut järisyttävää vaikutusta Intian valtamerellä. Vuosisadan toisella puoliskolla Kiinan mielenkiinto Intian ja Afrikan kauppa-alueeseen väheni, mihin oli

---

¹¹⁸ Horton & Middleton 2000, s. 80-82; Pearson 2003, s. 88-89; Vasco da Gaman ensimmäinen matka, Select documents, s. 55-56.

¹¹⁹ Chaudhuri 1985, s. 52-55; Pearson 2003, s. 70-71. Ibn Battuta kertoo lukuisista laivoista Calicutin satamassa, suurimpia näistä olivat kolmetoista kiinalaista laivaa, jotka pystyivät kukin kuljettamaan jopa tuhatta miestä. Ibid. s. 71.

¹²⁰ Ibid. s. 89-90.

¹²¹ Pearsonin arvion mukaan kussakin laivastossa oli 100-200 laivaa ja jopa 27,000 miestä. Suurimmat laivoista olivat 100-150 metrisiä eli neljä-viisi kertaa Vasco da Gaman laivoja pidempiä. Ibid. s. 91.

yhtenä syynä ilmeisesti Malaccan voimakas kasvu, minkä seurauksena kiinalaiset saattoivat keskittää suuren osan kaupastaan sinne.¹²²

Kuudennentoista vuosisadan koittaessa Intian valtamerellä toimi monimutkainen ja vauras kauppaverkosto. Kauppapaikkoina toimivat pääasiassa itsenäiset kauppasatamat tai pienet valtiot. Millään niistä ei ollut merkittäviä sotavoimia. Punaisellamerellä merkittävimmät satamat Aden ja Jiddah olivat periaatteessa Egyptissä valtaan pitävien mamelukien¹²³ suojeluksessa, mutta näiden sotilaallinen voima oli hiipunut edellisellä vuosisadalla, eikä heillä ollut merivoimia Punaisellamerellä.¹²⁴ Persianlahden kauppakaupungit eivät olleet enää minkään voimakkaan valtion alaisia abbasidien kalifaatin jäätyä kolmannentoista vuosisadan puolivälissä mongolien jalkoihin. Alueen tärkeimmäksi satamaksi oli viidennentoista vuosisadalla nousut Hormuz. Luoteis-Intiassa Gujaratin sulttaanikunta ja sen tärkein kauppasatama Cambay oli taloudellisesti vahva tekijä, mutta sotilaallisesti sen merkitys ei varsinkaan merellä ollut kovin suuri. Etelään mentäessä Malabar-rannikolla ei ollut suuria valtioita, alueen tärkein satama oli edelleen Calicut, joka oli näihin aikoihin itsenäinen. Intian merkittävimmällä valtiolla, Pohjois-Intian Delhin sulttaanikuntalla, ei ollut enää yhteyttä merelle sen menetettyä Gujaratin, ja muutenkin valtio kärsi vakavista sisäistä vaikeuksista. Kaakkois-Aasian maustekaupan keskuksiksi nousut Malacca oli mahtava kauppakaupunki ja islamin keskus, mutta sekin oli itsenäinen ja sotilaallisesti heikko.¹²⁵

Vuosisatoihin Intian valtamerellä ei oltu käyty merkittäviä meritaisteluja, ja kauppalaivat olivat saaneet kulkea islamin lakien alaisina pääosin rauhassa. Ainoastaan merirosvot aiheuttivat jonkin verran ongelmia, mitkään valtiot tai sotalaivastot eivät uhanneet kauppiaita. Satamakaupungit kilpailivat keskenään, mutta

---

¹²² Chaudhuri 1985, s. 60-61, 100, 111-112; Pearson 2003, s. 90-91, 105.

¹²³ Mamelukit olivat islamiin kääntyneitä soturiorjia, jotka palvelivat muslimikalifien armeijoissa keskiajalla. He onnistuivat nousemaan valtaan Egyptissä vuonna 1250 ristiretkien aiheuttaman sekasorron aikana. Heidän sulttaanikuntaansa kuului Egyptin lisäksi Syyria ja Arabian niemimaan länsiosa.

¹²⁴ Garcin 1984, s. 381-382, 391-395; Hrbek 1977, s. 54-55, 61-65; Mamelukien valtakunta joutui viidennentoista vuosisadan alussa kärsimään sekä mongolien ahdistelusta että nälänhädästä ja rutosta. Vuosisadan puolivälin jälkeen alkanut konflikti osmanien kanssa yltyi lopulta sodaksi, joka johti valtakunnan tuhoon vuonna 1517.

¹²⁵ Pearson 2003, s. 92-94.

niiden menestys ei perustunut voimaan, vaan siihen, mikä niistä pystyi tarjoamaan parhaat olosuhteet kaupalle. Verot olivat matalia, sillä kauppiaat pystyivät aina siirtymään tarvittaessa seuraavaan satamaan. Kiinalaisia lukuun ottamatta kauppiaat eivät juuri koskaan olleet minkään valtion tai kaupungin palveluksessa. Intian valtamerellä purjehtikin portugalilaisten saapuessa suuri määrä arvolastissa olevia laivoja vailla kunnollista suojelua; sellaista ei oltu aiemmin tarvittu eikä järjestelmällisiin väkivaltaisuuksiin siksi oltu varauduttu. Ainostaan Kiinan laivastolla oli sotilaallista merkitystä, mutta heitä eivät tapahtumat Intian valtameren länsiosissa juuri kiinnostaneet kunhan, portugalilaiset vain ymmärsivät jättää heidät rauhaan.¹²⁶

---

¹²⁶ Chaudhuri 1985, s. 14-15; Pearson 2003, s. 99-102, 106-107; Boxer 1969, s. 44.

5. PORTUGALILAISTEN LÖYTÖRETKET 15. VUOSISADALLA

Voidaan perustellusti kysyä, miksi Portugali, arviolta vain miljoonan asukkaan pieni maa, johti eurooppalaisia löytöretkiä viidellätoista vuosisadalla. Maantieteellisesti Portugali oli tietysti ihanteellisessa paikassa Euroopan lounaiskulmassa, mutta tämän lisäksi monet osatekijät ”sattuivat” suosimaan maata. Viidennentoista vuosisadan aikana Portugalia hallinneet Aviz-suvun kuninkaat ja heidän sukulaisensa olivat poikkeuksellisen päteviä, ja heidän valtansa perustui pitkälti kauppioiden kannatukseen, mikä osaltaan pakotti etsimään uusia kauppamahdollisuuksia. Maassa oli myös paljon nuoria ja seikkailunhaluisia aatelisia, joiden into suuntautui Atlantille ja Marokkoon silloin, kun Portugali ei ollut sodassa eurooppalaisten valtioiden kanssa. Lisäksi uskonnollisilla syillä oli suuri merkitys. Taistelu muslimeja vastaan ja kristinuskon levittäminen pakanoille olivat tärkeitä ideologisia syitä laajentumiselle, ja ne tarjosivat kirkon tuen Portugalin valloituksille.

5.1 Aviz-dynastian valtaannousu ja Marokko

Neljännentoista vuosisadan jälkipuoliskolla Portugali sotkeutui kuningas Fernandon (1367-1383) johdolla Englannin ja Ranskan väliseen satavuotiseen sotaan, mikä johti vihollisuuksiin Kastilian kanssa. Vuonna 1383 Fernando kuoli ilman miespuolista jälkeläistä. Hän oli naittanut tyttärensä Beatrizin Kastilian Juhana I:lle (1379-1390) viimeisimmän rauhan yhteydessä ja Portugali oli vaarassa menettää itsenäisyytensä. Seurasi kaksi vuotta kestänyt sisällissota, jonka seurauksena Portugalin hallitsijaksi nousi Avizin ritarikunnan johtaja Juhana I (1385-1433). Hänen johdollaan englantilaisten tukemat kansallismieliset portugalilaiset kukistivat maahan hyökänneen Kastilian Juhanan loppukesästä 1385 Aljubarrotassa. Tästä tärkeästä voitosta huolimatta sota Kastilian kanssa jatkui vielä lähes kolme vuosikymmentä. Juhana I:n valta perustui ennen kaikkea ylemmän keskiluokan ja kauppioiden tukeen ja seuraavina vuosina uusi kuningas suosikin lakiuudistuksilla kaupankäyntiä mikä näkyi varsinkin ulkomaan kaupan vilkastumisena. Myös kuninkaan omistamat laivat

olivat aktiivisesti kaupassa mukana.¹²⁷ Samaan aikaan koko Euroopan kaupankäyntiä vaivasi kuitenkin kullan ja hopean puute. Jalometallit olivat virranneet jo pitemmän aikaa Venetsian kautta itään maksuksi mausteista. Tämän seurauksena kulta- ja hopeakolikot katosivat lähes kokonaan käytöstä. Portugalin talous oli muutenkin epävakaalla pohjalla. Juhana I oli noussut kuninkaaksi sisällissodan seurauksena, joten hän teknisesti oli vallananastaja. Vahvistaakseen asemaansa hän lahjoittikin kannattajilleen, ”uudelle aatelistolle”, runsaasti läänityksiä ja oikeuksia muun muassa kauppamonopoleihin. Tämä johti kruunun tulojen voimakkaaseen vähenemiseen, mitä vielä voimisti neljänentoista vuosisadan lopulla tapahtunut eteläisen maaseudun osittainen autioituminen, mihin olivat pääsyinä jatkuvat sodat ja Euroopassa riehunut rutto. Paineet uusien tulonlähteiden löytämiseksi olivatkin suuret.¹²⁸

Kauppiaat olivat jo pitkään toivoneet Kastilian sodan loppumista, sillä se ei tarjonnut heille taloudellisia voittoja, ja heidän laivansa olivat jatkuvien hyökkäysten kohteena. Portugalin aatelistoa, *fidalgoja*, sotatila kuitenkin suosi ja he halusivat jatkaa vihollisuuksia. Kun rauha lopulta solmittiin vuonna 1411, tuli tarve löytää aateliston aggressioille sellainen kohde, joka hyödyttäisi myös kauppiasluokkaa. Ajatus merentakaisesta laajentumisesta sai kannatusta, ja vuonna 1415 portugalilaiset päättivät hyökätä Gibraltarinsalmen yli Ceutaan. Ceuta oli tuohon aikaan suuri ja rikas muslimien kauppakaupunki, eikä sotaretki sinne suinkaan ollut helppo; hyökkäykseen osallistui arviolta 200 laivaa ja 50,000 miestä. Ryöstösaaliin lisäksi kaupungin valloitus tarjosi kuitenkin muitakin merkittäviä etuja. Strategisesti tärkeä asema suojasi Iberian niemimaata hyökkäyksiltä, turvasi laivaliikennettä ja mahdollisti muslimilaivojen ryöstelyn. Portugalilaiset myös toivoivat voivansa hallita Ceutasta ja muista Marokon kauppakaupungeista Saharan yli kulkevaa kultakauppaa. Tästä voitokkaasta hyökkäyksestä alkoivat puolitoista vuosisataa jatkuneet taistelut Marokossa, jotka lopulta johtivat siihen että Portugali valloitti lähes kaikki maan rannikkokaupungit. Aatelisille sota Pohjois-Afrikassa oli erittäin houkuttelevaa, sillä se tarjosi heille mahdollisuuden niin aseellisiin urotekoihin ja rikastumiseen kuin uusiin läänityksiinkin. Aluksi myös kauppiaat tukivat laajentumista Pohjois-

---

¹²⁷ Diffie & Winius 1977, s. 39-41; Newitt 1986, s. 16; Boxer 1969, s. 17.

¹²⁸ Newitt 1986, s. 15-16, 21-22; Marques 1976, s. 139; Boxer 1969, s. 19.

Afrikkaan, sillä he uskoivat voivansa saada käsiinsä rannikkosatamien tuottoisan kaupan.¹²⁹

Portugalilaisten nopea eteneminen Marokossa loppui kuitenkin heti alkuunsa. Suuri syy tähän oli se, että aatelisto alkoi käyttää valloittamiaan kaupunkeja tukikohtina niin mantereelle suuntautuviin ryöstöretkiin kuin merirosvoukseenkin. Tällainen toiminta teki pitkäaikaisen ja rauhanomaisen asettumisen Marokkoon mahdottomaksi. Maaseutu pysyi vihamielisenä portugalilaisia valloittajia kohtaan, mikä aiheutti suuria ongelmia muun muassa kaupunkien ruokahuollon suhteen. Samalla Saharan yli kulkenut kauppa tyrehtyi, ja kauppiaiden toiveet voitoista osoittautuivat pääosin turhiksi. Ceutasta luopumisesta käytiinkin vakavia keskusteluja 1430-luvun vaihteessa.¹³⁰

Yksi tärkeimmistä ellei tärkein mies Marokon sotien takana oli kuningas Juhanan kolmas poika prinssi Henrik (1394-1460), joka myöhemmin sai lisänimen Purjehtija. Kahden veljensä kanssa hän oli mukana johtamassa hyökkäystä Ceutaan ja seuraavina vuosina hän pyrki toistuvasti edistämään sotatoimia Marokossa. Juhana I:n kuoli vuonna 1433 ja taitavana diplomaattina prinssi Henrik onnistui vahvistamaan asemaansa Portugalin hovissa. Vuonna 1436 hän vaati yhdessä pikkuveljensä Fernandon kanssa kuningas Duartea (1433-1438) hyökkäämään Tangeriin. Kauppiat eivät kuitenkaan enää tukeneet näitä sotaretkiä Marokkoon, sillä he katsoivat ainoastaan aateliston hyötyvän niistä. Prinssi Henrik, joka oli vuonna 1420 oli noussut vaikutusvaltaisen Jeesuksen ritarikunnan¹³¹ johtoon, kuitenkin vetosi voimakkaasti ritarillisiin ja uskonnollisiin syihin; muslimien kimppuun käyminen olisi velvollisuus Jumalaa kohtaan. Sotaretki järjestettiin seuraavana vuonna, mutta se päättyi portugalilaisten kannalta surkeasti. Tutkijat ovat usein hyväksyneet nämä prinssi Henrikin voimakkaasti esille tuomat ritarillisuuden ja kristinuskon aatteet yleisesti aikakautteen kuuluviksi. Malynin arvion mukaan tämä on osittain

---

¹²⁹ Diffie & Winius 1977, s. 48-54; Newitt 1986, s. 17-18; Marques 1976, s. 139-140.

¹³⁰ Newitt 1986, s. 18; Diffie & Winius 1977, s. 62-63.

¹³¹ Jeesuksen ritarikunnan perusti Portugalin kuningas Denis (1279-1325) vuonna 1318 Temppeleinherrain ritarikunnan raunioille sen jouduttua vähän aikaisemmin yleiseurooppalaisten vainojen uhriksi. Aikakauden toinen merkittävä portugalilainen suurmestari tässä voimakkaassa sotilaallisessa veljeskunnassa oli kuningas Manuel I, joka nousi Jeesuksen ritarikunnan johtoon vuonna 1516. Myös Vasco da Gama kuului järjestöön.

virheellinen käsitys, joka perustuu erityisesti Henrikiä ylistävän Gomes Eannes de Azuraran (1410-1474) kirjoittaman elämäkerran (*Chronica do Descobrimento e Conquista de Guin, 1453*) liian kritiikittömään tulkintaan, ja varsinkin kauppiasluokka piti niitä usein vain aateliston tekosyynä jatkaa väkivaltaisuuksia ja ryöstelyä. Aateliston keskuudessa aseellinen pätevyys ja ritarillinen maine kirkon puolustajana oli kuitenkin tärkeää, joten sen merkitystä sotimisen motiivina ei pidä myöskään aliarvioida.¹³²

5.2 Länsi-Afrikan ryöstöretket

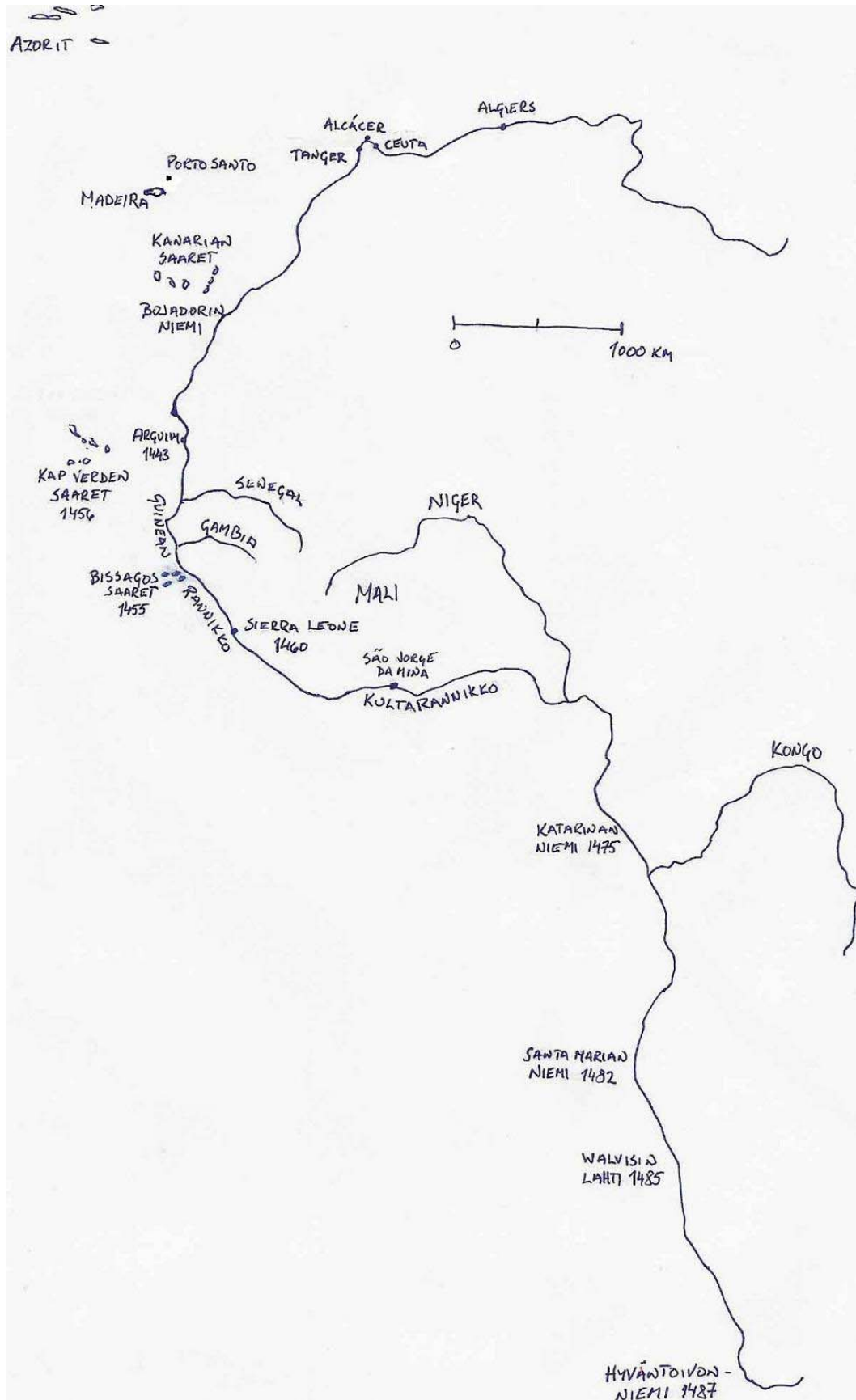
Viidennellätoista vuosisadalla merirosvous siis yleistyi voimakkaasti portugalilaisten aatelisten piirissä. Rikkaiden sukujen johtohahmot, prinssi Henrik heidän joukossaan, valtuuttivat ja rahoittivat palveluksessaan olevia *fidalgoja* ryöstelemään Marokon rannikolla. Vangiksi saaduista muslimeista vaadittiin lunnaita, tai jos he olivat liian köyhiä myytiin heidät orjiksi. Hiljalleen nämä ryöstöretket laajenivat etelään pitkin Länsi-Afrikan rannikkoa. Viidennentoista vuosisadan alussa Kanarian saarille tehtiin lukuisia orjaryöstöjä. Aateliston tärkeimpänä motiivina oli rikastuminen ja orjakauppa, mutta tämä ei estänyt heitä perustelemasta toimintaansa ritarillisella ja uskonnollisella ideologialla; Azurara esittääkin prinssi Henrikin lähes pyhimysmäisessä valossa ja antaa hänelle suhteettoman suuren roolin 'löytöretkien' pyyteettömänä järjestäjänä. Portugalilaisten ryöstöretkiä arvostellessa on kuitenkin syytä muistaa niiden olleen ajalleen hyvin tavallisia; samanlaista toimintaa harjoittivat monet muutkin eurooppalaiset, kuten myös Pohjois-Afrikan muslimit.¹³³

Koska Juhana I oli pakotettu jakamaan suuria määriä maita tukijoilleen, oli suuri osa Portugalista käytännössä jaettu kuninkaan sukulaisten ja johtavien aatelissukujen kesken viidennentoista vuosisadan alussa. Nämä uudet läänitykset ja oikeudet antoivat uusille prinsseille paljon valtaa, jota he taas jakoivat avokätisesti omille seuraajilleen vakiinnuttaakseen kannatuksensa. Tämän seurauksena maahan syntyi suuri määrä uusia nuoria, suhteellisen köyhiä ja potentiaalisesti levottomia aatelisia,

---

¹³² Diffie & Winius 1977, s. 48, 62-64, 70-73; Newitt 1986, s. 18-19.

¹³³ Ibid. s. 19-20; Diffie & Winius 1977, s. 74-75.

KARTTA 3: LÄNSI-AFRIKKA

Portugalilaisten eteneminen Länsi-Afrikan rannikolla viidennellätoista vuosisadalla.

joille oli keksittävä jotain tekemistä. Tähän ryöstöretket Afrikan rannikolla olivat luonteva ratkaisu, varsinkin kun kauppiasluokka halusi ehdottomasti välttää uutta yhteenottoa Kastilian kanssa. Laajentuminen Afrikkaan myös auttoi vakauttamaan Portugalia, joka muuten olisi hyvinkin saattanut suistua prinssien väliseen sisällissotaan.¹³⁴

Portugalin kilpailu viidennellätoista vuosisadalla Kastilian kanssa oli merkittävä motiivi etenemiselle Länsi-Afrikassa ja Atlantilla. Maat kilpailivat keskenään alueen ryöstö-, orja-, asutus-, kauppa- ja kalastusoikeuksista. Yksi syy Ceutan valloitukseen olikin ollut pelko siitä, että Kastilia valloittaisi sen ennemmin tai myöhemmin ja näin estäisi Portugalia pääsemästä Pohjois-Afrikkaan. Atlantilla Kastilia onnistui samaan haltuunsa Kanarian saaret, mutta muuten Portugali oli menestyksekkäämpi. Uusia maa-alueita tarvittiin varsinkin sokerin tuotantoon ja runsassateiset sekä hedelmälliset Atlantin saaret tähän tarkoitukseen erittäin hyvin. Madeiran ja Porto Santon asuttaminen alkoi vuonna 1424, Azorien 1439. Siirtolaisia näille saarille saapui paljon Portugalin pohjoisosista, missä väestö oli rauhan aikana kasvanut ja viljelysmaasta alkoi olla pula. Portugalin väestö oli kuitenkin yhä niin vähäinen, että uusilla alueilla riitti tilaa myös muille eurooppalaisille ja erityisesti saksalaisten siirtolaisten määrä oli merkittävä. 1430-luvun lopussa Portugalin poliittinen asetelma muuttui merkittävästi. Hyökkäys Tangeriin 1437 oli epäonnistunut surkeasti, ja into Marokon valloittamiseen väheni. Seuraavana vuonna kuningas Duarte kuoli, ja hänen vanhin poikansa, Afonso V (1438-1481), oli vain kuusivuotias. Lyhyen sisäisen sekasorron jälkeen Portugalin sijaishallitsijaksi nousi parlamentin, *Cortesin*, vaatimuksesta hänen vanhin setänsä Pedro (1392-1449), joka hallitsi seuraavat yhdeksän vuotta. Pedron hallituskauden aikana portugalilaiset tekivät ensimmäiset todelliset löytöretket aiemmin tuntemattomille vesille. Sijaishallitsija oli noussut valtaan kauppiaiden tukemana ja hän palkitsikin heidän kannatuksensa tukemalla voimakkaasti kauppaa ja Afrikan rannikon tutkimista.¹³⁵

Näiden retkien tärkein taloudellinen syy oli kuitenkin orjakauppa. Orjilla oli suurta kysyntää sekä uusissa Atlantin saarten siirtokunnissa että Portugalin eteläosien viljelmillä, joita edelleen vaivasi työvoimapula. Tähän asti orjia oli saatu lähinnä

---

¹³⁴ Newitt 1986, s. 21-23.

¹³⁵ Diffie & Winius 1977, s. 42-44, 57-62, 74; Newitt 1986, s. 24-27.

Kanarian saarilta, mutta tämä lähde oli osin kuivunut. Vuonna 1441 portugalilainen laiva teki ensimmäisen ryöstöretken Saharan eteläpuoleiseen Afrikkaan ja palasi mukaan lasti orjia. Tämän jälkeen lukuisat *fidalgot* suuntasivat näille uusille apajille. Prinssi Henrik hankki itselleen orjakaupan oikeudet ja rahoitti useita näistä retkistä. Toki hän myös myi oikeuksia muille aatelissuvuille. Nämä retket, joihin myös kirkko ja kristilliset ritarikunnat osallistuivat innokkaasti, esitettiin ritarillisina sotaretkinä pakanoiden maille. 'Kunnia ja tuotto' oli näiden aatelisten tunnuksena heidän polttaessaan ja ryöstäessään Länsi-Afrikan rannikkoa. Koska rannikon heimot pakenivat pian ensimmäisten orjaretkien jälkeen, joutuivat *fidalgot* purjehtimaan yhä pitemmälle etelään löytääkseen vielä ryöstämättömiä kyliä. Näin portugalilaiset saapuivat aina Senegal joen suistoon. Täällä tilanne muuttui radikaalisti, sillä harvaanasuttujen ja pääosin puolustuskyvyttömien kylien sijaan portugalilaiset saivat vastaansa sotaisia ja järjestäytyneitä afrikkalaisia. Muutaman tappion jälkeen *fidalgojen* into aseellisen kunnian tavoitteluun katosi. Orjaryöstöjen loppumisen myötä myös uusien rannikkojen tutkiminen lopahti, ja aatelisto suuntasi taas mielenkiintonsa Marokkoon.¹³⁶

Prinssi Henrik oli se, joka onnistui saamaan suurimman hyödyn tästä laajentumisesta. Koko elämänsä ajan hän pyrki järjestelmällisesti hankkimaan lisää maita sekä kauppa- ja valloitusoikeuksia Afrikasta. Hän käytti surutta asemaansa Jeesuksen ritarikunnan suurmestarina omien etujensa ajamiseksi ja perusteli tekojaan kristinuskon puolustamisella. Hän saikin haltuunsa monia kauppaoikeuksia, muun muassa sokerin ja väriaineiden tuontimonopolit ja vuonna 1446 kuninkaallisen verotusoikeuden Bojadorin niemen eteläpuoleiseen kauppaan. Tämä tarkoitti myös viidennestä kaikesta orjakaupasta. Eteneminen Atlantille olikin hänen etujensa mukaista, ja hän pyrki siksi tukemaan sitä kaikin keinoin. Vuonna 1431 prinssi Henrik sai oikeudet Azorien saaristoon ja kaksi vuotta myöhemmin kauppaoikeudet Madeiraan. Hän myös sai paavilta kirkolliset hallintaoikeudet näihin saariin ja Jeesuksen ritarikunnan (mahdollisiin) valloituksiin Guinean rannikolta. Tämä oikeus teki hänestä käytännössä alueen yksinvaltiaan. Prinssi Henrik oli erittäin taitava poliitikko, eikä liene sattumaa, että hän hankki merkittävimmät etuoikeutensa Portugalien sisäisten epävakauksien, kuten hallitsijan vaihdoksien, aikana. Kaiken tämän hänen elämäkertakirjurinsa Azurara puki positiiviseen valoon; hyökkäys

¹³⁶ Diffie & Winius 1977, s. 76-88; Newitt 1986, s. 27-29; Marques 1976, s.158-159.

Marokkoon oli ristiretki, Jeesuksen ritarikunnan lisääntyneet oikeudet osoitus kristillisestä hartaudesta, ryöstöretket Atlantilla olivat pyyteettömiä löytöretkiä. Prinssi Henrik oli toki pystyvä mies, ja hänen toimintansa hyödytti suuresti Portugalin merimahdin kasvua, mutta missään tapauksessa hän ei ollut sellainen Intian valloitusta suunnitellut visionääri tai merenkulun epäitsekkäs hyväntekijä, jollaiseksi häntä on varsinkin englantilaisessa historiankirjoituksessa usein esitetty.¹³⁷

5.3 Guinean rannikon kauppa

Vuoden 1447 jälkeen Länsi-Afrikan rannikon ryöstöretkien kannattavuus väheni, ja aateliston aseiden kalistelu suuntautui taas Marokkoon. Aluksi menestys täällä oli vaatimatonta, mutta Portugali hyötyi erikoisella tavalla osmanien sotamenestyksestä idässä. Osmanit valloittivat Konstantinopolin vuonna 1453, ja paavi pyrki seuraavina vuosina järjestämään ristiretken sen takaisin valtaamiseksi. Tämä hanke epäonnistui, mutta Afonso V oli koonnut sitä varten 12,000 miestä ja hän lähetti tämän armeijan nyt Marokkoon. Vuonna 1458 portugalilaiset valloittivat Alcácerin linnoituksen, ja lopulta, eräiden epäonnistumisten jälkeen, vuonna 1471 Tangerin. Koko Tangerin niemimaa oli nyt käytännössä Portugalin hallinnassa.¹³⁸

Samaan aikaan *fidalgojen* laivat jatkoivat ryöstöretkiä Pohjois-Afrikan rannikolla, kohteinaan muslimilaivojen lisäksi usein myös Kastilian kauppalaivat. Kanarian saarten omistus oli edelleen kiistan kohteena, ja varsinkin prinssi Henrik yritti toistuvasti saada ne haltuunsa. Vaikka Kastilia sai lopulta pitää nämä saaret, oli portugalilaisten menestys muuten kiistaton. Vuonna 1455 Paavi Nikolaus V (1447-1455) antoi bullan, joka vahvisti Portugalin oikeuden Afrikan rannikkoon etelään Bojadorin niemestä. Seuraavana vuonna paavi myös vahvisti Jeesuksen ritarikunnan - ja samalla prinssi Henrikin - etuoikeudet alueella.¹³⁹

¹³⁷ Diffie & Winius 1977, s. 64-66, 79, 88-90, 113-122; Newitt 1986, s. 23-24, 33-34. Prinssi Henrikin äiti oli englantilainen, mikä innosti viktorian ajan englantilaisia historiankirjoittajia liioittelemaan hänen merkitystään.

¹³⁸ Diffie & Winius 1977, s. 107-110, 144-145; Newitt 1986, s. 29-30.

¹³⁹ Diffie & Winius 1977, s. 92-95.

Fidalgojen kahakoidessa pohjoisessa jäi kiinnostus Länsi-Afrikan rannikkoon kauppiaiden osaksi. Venetsialaisen kauppiaan Alvise da Cadamoston (n. 1432-1488) kauppa- ja tutkimusretki vuonna 1455 antaa hyvän kuvan alueen kaupasta.¹⁴⁰ Koska alueen kauppa oli Prinssi Henrikin hallussa, täytyi Cadamoston lupautua maksamaan neljännes tuotoista tälle. Käytyään Kanarian saarilla ja Madeiralla hän purjehti etelään pitkin Afrikan rannikkoa. Ensimmäinen merkittävä pysähdyspaikka oli Arguimin saari, jonne Prinssi Henrik oli rakentanut kauppa-aseman (portugaliksi *feitoria*) vuonna 1445, ja joka toimi tärkeänä tukikohtana Länsi-Afrikan kaupalle. Aikaisempien ryöstöretkien sijaan portugalilaiset hankkivat orjat nyt käymällä kauppaa paikallisten kanssa. Cadamosto arvio, että kauppa-aseman kautta kuljetettiin vuosittain noin tuhat orjaa Portugaliin. Myös pieni osa Malin kultaa kulki saaren kautta.¹⁴¹ Täältä Cadamosto purjehti aina Gambia-joelle asti. Hän osti matkalla jonkin verran orjia, mutta muuten hän ei onnistunut löytämään merkittäviä kauppamahdollisuuksia ja joutui palaamaan, koska miehistö kieltäytyi jatkamasta pitemmälle.¹⁴² Seuraavana vuonna hän lähti jälleen matkaan Guinean rannikolle ja ilmeisesti (tästä on tutkijoiden kesken erimielisyyttä) purjehti myrskyn ajamana Kap Verden saarille.¹⁴³ Täältä hän jatkoi saaria tutkimatta Gambia-joelle, jota hän purjehti satakunta kilometriä ja kävi sitten kauppaa paikallisen kuninkaan kanssa. Hän hankki orjia sekä jonkin verran kultaa, mutta ”vähemmän kuin oli toivonut”. Cadamosto jatkoi vielä muutaman päivän etelään pitkin Afrikan rannikkoa ja löysi Bissagos saaret. Pian tämän jälkeen hän kuitenkin palasi Portugaliin onnistumatta enää käymään lisää kauppaa.¹⁴⁴ Näillä matkoilla Cadamoston karaveli ei suinkaan aina purjehtinut vailla seuraa, vaan rannikolla purjehti samaan aikaan muutamia muitakin kauppa-alueita.¹⁴⁵

---

¹⁴⁰ Cadamosto n. 1460/1937.

¹⁴¹ Ibid. luvut 2-11, s. 3-23; Diffie & Winius 1977, s. 96-99.

¹⁴² Cadamosto n. 1460, luvut 16-39, s. 31-62.

¹⁴³ Diffie & Winius 1977, s. 105-107. Virallisesti Kap Verden saaret löysi italialainen António de Noli joko vuonna 1460 tai 1462.

¹⁴⁴ Cadamosto n. 1460, luvut 40-43, s. 62-72.

¹⁴⁵ Diffie & Winius 1977, s. 96-105; Hair 1992, s. 12-15.

Kun prinssi Henrik kuoli vuonna 1460, portugalilaiset laivat olivat päässeet Sierra Leoneen asti. Seuraavina vuosina uusia alueita Kap Verden saaristoa lukuun ottamatta tutkittiin hyvin vähän. Tähän oli osin syynä se, että olosuhteet purjehtimiselle Kap Vernen salmen eteläpuolella olivat varsin hankalat. Vuonna 1469 tilanne kuitenkin muuttui, kun Lissabonilainen kauppias Fernão Gomes osti viideksi vuodeksi kauppaoikeudet Sierra Leonesta etelään. Edellytyksenä tässä sopimuksessa oli että hän tutkisi 500 kilometriä rannikkoa joka vuosi.

”...marraskuussa 1469 Fernão Gomes, Lissabonin kunniallinen asukas, sai viiden vuoden sopimuksen 200 *milreis*in vuosihintaan. Ehtona tälle sopimukselle oli, että jokaisena noista viidestä vuodesta hänen täytyisi tutkia 300 mailia rannikkoa ... yhteensä 1500 mailia. Tämä tutkimus alkaisi Sierra Leonesta...”¹⁴⁶

Sopimus uusittiin vielä yhdeksi lisävuodeksi,¹⁴⁷ ja vuoteen 1475 mennessä hänen rahoittamansa laivat olivat edenneet ohi päiväntasaajan, aina Katarinan niemelle asti. Kuudessa vuodessa portugalilaiset olivat tutkineet uutta rannikkoa enemmän kuin aikaisemmin koko vuosisadalla. Kaupalle merkittävintä tällä alueella oli vuonna 1471 saavutettu Kultarannikko. Täällä portugalilaiset vihdoinkin pääsivät käsiksi siihen kultakauppaan, joka vuosisatojen ajan oli kulkenut Saharan yli rikastuttaen Pohjois-Afrikan muslimeja. Sota Kastilian hallinnasta kuitenkin keskeytti etenemisen Afrikassa reiluksi viideksi vuodeksi.¹⁴⁸

Hallinta ja perimysjärjestelyt Iberian niemimaalla eivät suinkaan olleet selkeytyneet viidennellätoista vuosisadalla, ja Kastilian heikkona kuninkaana pidetyn Henrik IV:n kuoltua vuonna 1474 syttyi sota Kastilian kruunusta Portugalin ja Aragonin välillä. Afonso V kärsi merkittävän tappion Torossa vuonna 1476 ja menetti käytännössä mahdollisuutensa Kastiliaan. Vihamielisyydet kuitenkin jatkuivat merillä. Kastilian laivat olivat käyneet jonkin verran kauppaa, enemmän tai vähemmän portugalilaisten hyväksyminä, Länsi-Afrikan rannikolla koko vuosisadan

---

¹⁴⁶ João de Barros 1552, teoksessa Blake (toim.) 1942, vol I, s. 67-68.

¹⁴⁷ Ibid. s. 68-69.

¹⁴⁸ Diffie & Winus 1977, s. 145-148; Newitt 1986, s. 30; Marques 1976, s. 175-176; Hair 1992, s. 18-20.

ajan. Nyt Espanjassa¹⁴⁹ valtaan noussut Isabella (1474-1504) lisäsi vaatimuksiaan verottaa kauppaa alueella ja lähetti Guinean rannikolle useita laivoja. Portugalilaiset vastasivat tähän suhtautumalla näihin laivoihin laillisena riistana ja he onnistuivatkin kaappaamaan monia aluksia seuraavina vuosina. Sota loppui vuonna 1479 solmittuun Alcácovasin sopimukseen, joka vihdoinkin selkeytti Atlantin ja Afrikan alueiden jaon Portugalin ja Espanjan välillä; käytännössä Espanjalle jäivät vain Kanarian saaret. Paavi hyväksyi tämän sopimuksen vuonna 1481, ja Portugalilla oli näin myös kirkon siunaus Afrikan valloittamiselle.¹⁵⁰

Afonso V kuoli elokuussa 1481, ja hänen poikansa Juhana II (1481-1495) nousi valtaistuimelle. Juhana II, joka sai vaatimattoman lisänimen 'Täydellinen ruhtinas', oli erittäin pystyvä mies, joka oli jo vuosia toiminut isänsä rinnalla Portugalin hallinnassa. Alcácovesin sopimus antoi hänelle nyt vapaat kädet toimia Guinean rannikolla, ja jo samana vuonna hän aloitti kauppaseman ja linnoituksen (*São Jorge da Mina*) rakentamisen Kultarannikolle.¹⁵¹ Tämä linnoitus toimi pitkään merkittävänä ja tuottoisana kauppakeskuksena sekä laivojen täydennys satamana. Myös tutkimusmatkat jatkuivat taas seitsemän vuoden tauon jälkeen kun, Diogo Cão purjehti vuonna 1482 Kongo-joelle ja sen ohi aina Santa Marian niemelle asti. Juhana II oli riemuissaan Cãon matkasta, vaikkakin osin siksi, että portugalilaisten maantiede Afrikassa ei ollut aivan ajan tasalla – he uskoivat olevansa jo lähes Arabian niemimaalla. Vuonna 1485 Cão lähti jälleen matkalle ja purjehti tälle kertaa Walvisin lahdelle saakka. Merkittävintä näissä matkoissa oli kuitenkin Kongon kuninkaan kanssa solmitut kauppasuhteet. Ensimmäisellä matkallaan Cão oli jättänyt joitakin portugalilaisia Kongoon (vangeiksi?) oppimaan paikallisia tapoja ja kieltä. Vastaavasti hän oli vienyt kongolaisia Portugaliin sekä esitelläkseen heille eurooppalaisia tapoja että varmistaakseen Kongoon jättämiensä miesten turvallisuus-

---

¹⁴⁹ Kastilian kuninkaan Henrik IV:n sisar Isabella avioitui Aragonian prinssin Ferdinandin kanssa. Kastilian kruununperimyssodassa (1475-1479) he sotivat yhdessä voitokkaasti Portugalia vastaan ja Espanja syntyi näiden valtioiden liitosta. Vuonna 1479 Isabella alkoi käyttää Espanjan kuningattaren arvonimeä.

¹⁵⁰ Diffie & Winius 1977, s. 150-153.

¹⁵¹ Ruy de Pina, teoksessa Blake (toim.) 1942, vol I, s. 70-72.

den. Toisella matkallaan hän vaihtoi nämä miehet ja loi alun Kongon kanssa käytävälle kaupalle. Tällainen toimintatapa oli ilmeisesti yleinen käytäntö.¹⁵²

5.4 Portugalin politiikka viidennentoista vuosisadan lopulla

Kuten todettu yhtenä merkittävimmästä motiiveista koko viidennentoista vuosisadan ajan portugalilaisten löytöretkille toimi kristinuskon levittäminen. Ideologisten syiden lisäksi sillä oli suuri laillinen merkitys, sillä se takasi paavin tuen portugalilaisten toimille. Portugalilaiset pyrkivätkin koko viidennentoista vuosisadan ajan hankkimaan toimilleen kirkon kannatuksen ja olivatkin tässä useimmiten erittäin tuloksellisia. Koska paavin istuin oli ajan ainut merkittävä ylikansallinen voimatekijä, varsinkin Välimeren alueella josta portugalilaisten merkittävimmät eurooppalaiset kiistakumppanit löytyivät, ei sen hyväksyntää valloituksille pidä väheksyä. Vaikkei katollinen kirkko ollutkaan niin vahva että, se olisi voinut määräillä itsenäisiä valtiota, oli sen laeilla kuitenkin periaatteellista painoarvoa. Jo aiemmin mainittujen viidennentoista vuosisadan puolenvälin tärkeiden paavin bullien lisäksi Portugalin oikeudet Afrikkaan ja Intian valtameren alueeseen sinetöi vuonna 1493 annettu bulla, jolla maailma - katollisen kirkon silmissä - jaettiin kahtia Portugalin ja Espanjan välillä. Tätä Amerikan löytämisen jälkimainingeissa tehtyä sopimusta vielä tarkennettiin seuraavana vuonna, minkä seurauksena Brasilia jäi Portugalin vaikutuspiiriin. Osaltaan tämä kirkon aseman korostaminen lisäsi löytöretkien uskonnollista paatosta, silloinkin, kun ne tehtiin maallisen voiton tavoittelemiseksi. Hallitsijat ja ylhäisaateliset sitoutuivat voimakkaasti kristillisiin ritarikuntiin, joilla oli paljon valtaa tämän ajan Portugalissa.¹⁵³ On kuitenkin syytä huomata, että silloin kun portugalilaisten sotavoimat eivät riittäneet Länsi-Afrikan muslimien lyömiseen, ei heillä ollut vaikeuksia alkaa käydä kauppaa näiden kanssa. Tähän kaupankäyntiin he jopa saivat paavilta erillisen luvan. Tärkeää uskonnollista roolia löytöretkien motiiveissa näytteli myös Pappiskuningas Johanneksen (lat. *presbyter Ioannes*) legenda. Hän oli myyttinen, Aasiassa tai myöhemmin Afrikassa asuvia kristittyjä

---

¹⁵² Diffie & Winius 1977, s. 154-159; Boxer 1969, s. 28-30.

¹⁵³ Olival 2004, s. 2-4; Marques 1976, s. 181-182.

hallinnut valtavan rikas ja mahtava kuningas, joka ilmaantui kahdennentoista vuosisadan puolivälissä eurooppalaiseen kansantarustoon. Alunperin Johannes ilmeisesti keksittiin poliittiseksi aseeksi Fredrik I Barbarossan (Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan hallitsija 1152-1190) taistelussa paavia vastaan. Seuraavina vuosisatoina hänen legendansa voimistui ympäri Eurooppaa, ja hänet yhdistettiin niin muslimeja vastaan sotineisiin mongoleihin, Intian nestoriitteihin kuin Etiopian monofysiitteihinkin.¹⁵⁴ Näihin aikoihin tiedettiin Etiopiassa asuvan kristittyjä ja portugalilaiset uskovat Johanneksen valtakunnan löytyvän täältä. Etiopian sijainti tosin oli portugalilaisille hieman epäselvä ja purjehtiessaan etelään pitkin Länsi-Afrikan, rannikkoa he kuvittelivat kokoajan olevansa juuri saapumaisillaan sinne. Pappiskuningas Johanneksesta toivottiin merkittävää liittolaista taistelussa muslimeja vastaan, ja myös paavi tuki voimakkaasti tavoitetta hänen löytämisekseen.¹⁵⁵

Huomionarvoista on, että viidennentoista vuosisadan lopulla uskonnollisen suvaitsemattomuus lisääntyi merkittävästi Iberian niemimaalla. Espanja karkotti juutalaiset maasta vuonna 1492, ja suuri osa heistä siirtyi Portugaliin, missä he olivat pystyneet elämään ja harjoittamaan uskontoaan näihin aikoihin asti suhteellisen vapaasti. Tämä ei kuitenkaan sopinut Espanjalle, joka alkoi painostaa myös Portugalia toimiin juutalaisia vastaan. Vuonna 1496 Portugali aloittikin juutalaisten väkivaltaiset karkotukset. Lisäksi alle neljätoistavuotiaita juutalaislapsia edes päästetty maasta, joten juutalaisten monien oli pakko ryhtyä kristityiksi etteivät olisi joutuneet eroon lapsistaan. Näistä käännyttäjästä tuli ”uusien kristittyjen” (*crístãosnovos*) alaluokka, joka sai osakseen voimakasta sortoa seuraavalla vuosisadalla, varsinkin inkvisition taholta. Juutalaisten ohella myös maassa asunut pieni muslimivähemmistö karkotettiin.¹⁵⁶

Afrikasta tuotavat uudet kauppatarvikkeet, erityisesti kulta, muuttivat voimakkaasti Portugalin taloutta. Aikaisemmasta pääosin raaka-aineita tuottaneesta maasta tuli erittäin merkittävä kaupan välikäsi muun Euroopan ja kaukomaiden välissä. Monella

---

¹⁵⁴ Ks. Hamilton 1985, s. 177-191; Beckingham, C.F., ”The Achievements of Prester John”, luento 1966, s. 3-24 ja ”The Quest for Prester John”, luento 1979, s. 291-310, molemmat teoksessa Beckingham 1983.

¹⁵⁵ Marques 1976, s. 137-138, 140-141, 163, 211, 222; Boxer 1969, s. 19-24, 32-33.

¹⁵⁶ Marques 1976, s. 212-213, 266-268.

tapaa uusi asema muistutti swahilien roolia Intian valtameren kaupassa. Tämä kaupan kasvu luonnollisesti voimisti kauppiaiden ja kaupasta kiinnostuneiden aatelisten mahdollisuuksia. Kaupasta rikastuneiden, joista suuri osa oli italialaisia, määrä pysyi kuitenkin melko pienenä, sillä valtamerikauppa vaati suurta pääomaa ja aateliston verotusetuoikeudet vaikeuttivat uusien yrittäjien pääsyä apajille. Ulkomaalaisten suuromistajien ja kruunun sekä aateliston kauppamonopoliin takia portugalilaisten porvarien, *gente limpan*, asema alkoi jopa heiketä vuosisadan vaihteessa.¹⁵⁷

Kultarannikon tuottoisa kauppa antoi Juhana II:lle resursseja ja motivaatiota jatkaa etenemistä Afrikassa. Hän uskoi Cäon matkan jälkeen reitin Intian valtamerelle olevan lähes löydetty. Ajatus venetsialaisten ja mamelukien maustekaupan ohittamisesta nousi yhä tärkeämmäksi motiiviksi. Elokuussa 1487 Juhana II lähetti Bartolomeu Diasin (n. 1450-1500) tutkimusmatkalle, jonka tarkoituksena oli viimeinkin kiertää Afrikan manner. Vuodenvaihteessa Dias saavutti Afrikan eteläkärjen, Hyväntoivonniemen. Hän purjehti vielä hieman eteenpäin, mutta rannikon kääntyessä kohti pohjoista hänen miehistönsä kieltäytyi jatkamasta. Dias palasi Lissaboniin joulukuussa 1488, mutta ehkä hieman yllättäen ei saanut osakseen suurta kunniaa. Juhana II oli varsin välinpitämätön Diasin löydön suhteen, ja kesti yhdeksän vuotta ennen kuin oli seuraavan merkittävän portugalilaisen löytöretken aika. Syyt tähän taukoon ovat yhä osin hämärän peitossa, mutta Portugalin sisäiset ongelmat, Juhana II:n pojan (ja kruununperillisen) kuolema vuonna 1491, Kristoffer Kolumbuksen (n. 1451-1506) löytöretki Amerikkaan ja varsinkin kuninkaan itsensä kuolema 1495 kaikki osaltaan vaikeuttivat kalliin ja riskialttiin löytöretken rahoitusta. Juhana II:n jälkeen hallitsijaksi nousi Manuel I (1495-1521), joka viimein vuonna 1497 lähetti Vasco da Gaman historialliselle matkalle.¹⁵⁸

---

¹⁵⁷ Ibid. s. 170-176, 184-185.

¹⁵⁸ Diffie & Winius 1977, s. 160-162, 175-176; Boxer 1969 s. 34-37.

6. PORTUGALILAISET LÖYTÄVÄT ITÄ-AFRIKAN

Kuudennentoista vuosisadan alussa swahilit elivät vielä ”kultaista kautta”. Kilwan menetettyä asemiaan Mombasa ja Malindi kilpailivat merkittävimmän swahilikaupungin asemasta. Yhteisöt sijaitsivat varsin lähellä toisiaan, ja niiden keskinäinen vihamielisyys tuli näyttelemään suurta tekijää rannikon kehityksessä uuden voimatekijän, portugalilaisten, saapuessa.

Swahiliyhteisöt eivät koskaan olleen muodostaneet minkäänlaista valtiota tai edes merkittäviä liittoumia. Vaikka ne olivat kulttuurisesti varsin homogeenisia, olivat ne taloudellisesti ja poliittisesti useimmiten toisensa kilpailijoita. Tästä huolimatta ne olivat saaneet kehittyä yli puoli vuosituhatta suhteellisen rauhan vallitessa. *Nyikan* suojelemat rannikkokaupungit olivat pystyneet torjumaan sisämaasta tulleet vihollisuudet melko helposti, ja kaupankäynnin tarpeet olivat rajoittaneet swahiliyhteisöjen keskinäisiä riitoja. Meren suuntaan ne olivat kuitenkin varsin haavoittuvia, tähän asti kaikki rannikolle saapuneet olivat mieluummin valinneet tuottoisan kaupankäynnin kuin sotimisen. Lähes kaikki satamat olivat linnoittamattomia, eikä yhteisöjen välillä ollut mitään puolustusliittoja tai edes yhteisen vihollisen perinnettä. Lähtökohdat olisivat voineet olla paremmatkin kun ensimmäiset portugalilaiset sotalaivat saapuivat ihmettelemään kullan, norsunluun ja ylellisyystavaroiden kaupasta rikastuneiden kaupunkien elämää.

6.1 Vasco da Gama

Tammikuussa 1498 Vasco da Gama saapui kolmella laivalla swahilirannikon eteläisimpään osaan ja löysi Mozambiquen kaupungin. Kaupungin sheikki toivotti vieraat aluksi tervetulleeksi, mutta kun selvisi etteivät he olleetkaan muslimeja, välit muuttuivat epäluuloisiksi, ja ensimmäiset yhteenotot swahilien ja portugalilaisten välillä puhkesivat. Saapuessaan rannikolle portugalilaisilla oli virheellinen käsitys, että alueella asuisi myös kristittyjä, ja että he jopa hallitsisivat joitakin kaupunkeja.

Da Gaman Mozambiquesta vangiksi ottamat oppaat tukivat tätä väitettä ilmeisesti saadakseen portugalilaiset rantautumaan varomattomasti.¹⁵⁹

Tuulet estivät da Gamaa ei purjehtimasta Kilwaan, joten ensimmäinen merkittävä swahilikaupunki, johon hän saapui Mozambiquen jälkeen, oli Mombasa, jota hänen matkakirjailijansa kuvasi ”suureksi kaupungiksi, jonka satamaan saapui päivittäin useita laivoja”. Da Gama ankkuroi sataman ulkopuolelle, eikä rantautunut, vaikka Mombasan kuningas lupasi hänen voivan tehdä sen turvallisesti, ja hänen swahilioppaansa sanoivat, että kaupungissa asuisi paljon kristittyjä.¹⁶⁰ Portugalilaisten varovaisuus olikin ilmeisesti oikeutettua, ja seuraavina päivinä tapahtui epäilyttävää liikehdintää, kuten mahdollinen yritys yhden laivan miehittämiseksi. Tämän jälkeen portugalilaiset alkoivat epäillä oppaitaan ja kiduttivat näitä kaatamalla heidän päälleen kiehuva öljyä. He kertoivatkin ennen kuolemaansa koittaneensa houkuttaa portugalilaiset ansaan kostaakseen näiden veriteot Mozambiquessa.¹⁶¹

Oltuaan viisi päivää ankkurissa Mombasan edustalla da Gama katsoi ettei tilanne enää voinut kehittyä portugalilaisille myönteiseen suuntaan ja niin hän päätti lähteä jatkamaan matkaa. Parin päivän jälkeen hän sai kaapattua pienehkön kultaa ja hopeaa kuljettaneen kauppalaivan, jonka seitsemäntoista hengen miehistöstä portugalilaiset pakottivat muutaman itselleen uusiksi oppaiksi. Pian tämän jälkeen da Gama saapui Malindin edustalle, jonka kuningas otti portugalilaiset vastaan yllättävän ystävällisesti. Hänen motiivinaan oli mitä luultavimmin tavoitteena saada liittolainen valtataistelussa Mombasaa vastaan. Da Gama onnistuikin solmimaan liittolaissuhteen Malindin kanssa ja ystävyyden osoituksesi hän vapautti aiemmin vangitsemansa kauppalaivan miehistön kun ilmeni että he olivat Malindin asukkaita.¹⁶²

Liittolaisuus osoittautui heti arvokkaaksi portugalilaisille, sillä he eivät ainoastaan saaneet täydennettyä varastonsa, vaan Malindin kuningas antoi heidän käyttöönsä pätevän, ja tällä kertaa myös luotettavan luotsin, joka auttoi da Gamaa purjehtimaan Intiaan ja takaisin. Tämän Omanissa syntyneen purjehtijan ja kartanpiirtäjän, Ahmad Ibn Madjidin (n. 1432-?), merkitystä Intian löytämisessä ei pidä

---

¹⁵⁹ Vasco da Gaman ensimmäinen matka, 1498, Select documents, s. 51.

¹⁶⁰ Ibid. s. 52.

¹⁶¹ Ibid. s. 52-53.

¹⁶² Ibid. s. 53-54.

aliarvioida, sillä Vasco da Gama oli vielä pitkä matka edessään eikä juuri mitään kokemusta Intian valtameren monsuunituulista.¹⁶³ Palatessaan Intiasta vuotta myöhemmin da Gaman miehistö oli erittäin heikossa kunnossa ja he joutuivat hylkäämään yhden kolmesta laivastaan. He kuitenkin onnistuivat pääsemään takaisin Malindiin josta he jälleen saivat apua. Malindin kuningas myös lähetti da Gaman mukaan lähettilään edustajaksi Portugalin kuninkaan hoviin.¹⁶⁴

Vasco da Gaman ensimmäinen matka oli pitkälti tutkimusretki, jonka päätavoitteena oli löytää meritie Intiaan. Ennen tätä matkaa portugalilaisilla ei ollut edes tietoa swahilien olemassaolosta, ja vaikka heidän päämielenkiintonsa olikin jatkuvasti suuntautunut Intiaan, houkuttelivat Itä-Afrikan rikkaudet heitä voimakkaasti tulevana vuosina, inhimillisesti ajateltuna usein kovin ikävällä tavalla.

Toisella matkallaan, vuonna 1502, Vasco da Gama purjehti lopulta Kilwaan. Nyt hänellä oli käytettävissään kahdentoista sotalaivan laivasto, jonka hän ankkuroi kaupungin sataman eteen. Kaksi vuotta aikaisemmin Itä-Afrikan rannikolla purjehtinut Pedro Alvarez Cabral oli ryöstellyt kauppalaivoja ja saanut samalla selville, että Kilwan hallitsemassa Sofalassa oli runsaasti kultaa.¹⁶⁵ Käytännössä kaikki swahilikaupungit, Malindia lukuun ottamatta, suhtautuivat portugalilaisiin jo tässä vaiheessa vihamielisesti. Ei siis ihme, että da Gaman laivasto aiheutti suurta hätäannystä Kilwassa, joka oli lähes kokonaan vailla mahdollisuuksia puolustautua mereltä päin tapahtuvaa hyökkäystä vastaan.¹⁶⁶

Osittain painostuksella, osittain petoksella da Gaman onnistui houkutella Kilwan hallitsija laivaansa, minkä jälkeen hän uhkasi tappaa tämän ja sen jälkeen hävittää koko kaupungin, ellei Kilwa suostuisi Portugalin kuninkaan alaisuuteen ja alkaisi maksaa vuotuista veroa. Swahilit olivat ymmärrettävän vastahakoisia, Kilwan hallitsija oli aluksi luullut portugalilaisten haluavan liittolais-, ei alamaissuhdetta.

---

¹⁶³ Ibid. s. 55-56; Marques 1976, s. 226.

¹⁶⁴ Vasco da Gaman paluu Intiasta, 1499, Select documents s. 57-58.

¹⁶⁵ Portugalilaiset luulivat Sofalaa tässä vaiheessa Kilwan alaiseksi kultakaivoskaupungiksi, eivätkä tienneet kunnan olevan peräisin sisämaasta. Pedro Alvares Cabralin matka, 1500, Select documents, s. 59-61; Portugalin kuningas Manuelin kirje Espanjan kuninkaalle, 1501, Select documents, s. 64.

¹⁶⁶ Vasco da Gaman toinen matka, 1502, Select documents s. 66-67.

Hänen vaihtoehtonsa olivat kuitenkin kovin vähissä, ja lopulta hän suostui da Gaman vaatimuksiin.¹⁶⁷

Saavutettuaan näin haluamansa Kilwassa, Vasco da Gama purjehti Malindiin, jonka kuningas otti hänet riemullisesti vastaan. Portugalilaiset ja swahilit vaihtoivat lukuisia lahjoja ja ystävyydenosoituksia keskenään ja vahvistivat näin lopullisesti liittolaissuhteensa.¹⁶⁸ Malindin asema suhteessa portugalilaisiin tulikin olemaan koko kuudennentoista vuosisadan ajan ainutlaatuinen. Barbosa esittelee lyhyesti kaikki Itä-Afrikan rannikon merkittävät kaupungit ja toteaa vain Malindin olevan näistä Portugalin ystävä.

“Tämän paikan (Malindin) kuningas ja kansa ovat aina olleet, ja ovat edelleen, Portugalin kuninkaan ystäviä; portugalilaiset ovat aina saaneet heiltä suurta (aineellista) hyötyä ja ystävyyttä ja rikkomattoman rauhan...”¹⁶⁹

6.2 Kilwan ja Mombasan ryöstö

Seuraavana vuonna Ruy Lourenco Ravasco ryösteli laivoja ja rannikkoa Sansibarin lähistöllä ja pakotti lopulta kaupungin maksamaan veroa.¹⁷⁰ Paljon suurempaa tuhoa swahileille aiheutti kuitenkin Francesco d’Almeidan kahdenkymmenen aluksen laivasto vuonna 1505. Hän saapui heinäkuussa Kilwaan, joka tässä vaiheessa oli periaatteessa vasallisuhteessa Portugaliin nähden. D’Almeida (n.1450-1510) kuitenkin väitti, ettei Kilwa osoittanut Portugalin kuninkaalle riittävää kunnioitusta, ja että se oli jäljessä verojen maksusta.¹⁷¹ Kun kaupungin kuningas ei välittömästi

---

¹⁶⁷ Ibid. s. 68-70.

¹⁶⁸ Ibid. s. 73-75.

¹⁶⁹ Ks. esim. Barbosa n. 1518, vol I, § 4-16, s. 6-30 tai Gaspar de S. Bernardino 1606, Select documents s. 157.

¹⁷⁰ Ruy Lourenco Ravascon matka, 1503-4, Select documents, s. 76-78.

¹⁷¹ D’Almeidan ensisijainen syytös Kilwaa kohtaa oli se, ettei kaupunki käyttänyt Portugalin lippua. João de Barros 1552, Select documents, s. 79-82. Kyseessä oli kuitenkin pelkkä tekosyy; Portugalin kuningas Manuel I oli antanut d’Almeidalle selkeät ohjeet valloittaa ja linnoittaa Kilwa sekä suhtautua kaikkiin kohtaamiinsa muslimeihin vihollisina. Chaudhuri 1985, s. 68; Pearson 2003, s. 142; Diffie & Winus 1977, s. 227.

saapunut d'Almeidan puheille tämän laivaan,¹⁷² päättivät portugalilaiset hyökätä varoittamatta Kilwaan kolmantena päivänä saapumisensa jälkeen. Swahilit olivat täysin varautumattomia tähän hyökkäykseen, ja d'Almeida valloitti Kilwan kokien vain vähäistä vastarintaa. Tämän jälkeen portugalilaiset ryöstivät kaupungin. Yhtään portugalilaista ei kuollut hyökkäyksessä, sen sijaan lukuisia swahileja tapettiin armotta.¹⁷³

Muhamed Ancony, joka oli yksi Kilwan merkittävimpiä kauppiaita, oli auttanut portugalilaisia kaupungin valloittamisessa. Kilwan entinen kuningas oli paennut hyökkäyksen aikana, ja d'Almeida nimittikin Anconyn kaupungin uudeksi hallitsijaksi.¹⁷⁴ Tämän jälkeen portugalilaiset rakensivat kaupunkiin kolmessa viikossa linnoituksen,¹⁷⁵ josta tuli heidän ensimmäinen pysyvä tukikohtansa Itä-Afrikan rannikolla. He jättivät tänne noin sadan miehen varuskunnan ja purjehtivat sitten kohti swahilikaupungeista suurinta, Mombasaa.¹⁷⁶

Toisin kuin Kilwa, Mombasa oli varautunut portugalilaisten tuloon. Swahilit olivat rakentaneet sataman edustalle linnoituksen, jossa oli vajaat kymmenen tykkiä, jotka oli saatu aiemmin uponneesta portugalilaislaivasta. Portugalilaisten lähestyessä linnoituksesta avattiin tuli, johon d'Almeidan laivasto välittömästi vastasi. Kävi ilmi, ettei linnoitus ollut kovin vahva, ja portugalilaisten laivojen, joita oli tällä hetkellä paikalla neljätoista, tulitus tuhosi sen varsin nopeasti.¹⁷⁷

Portugalilaiset piirittivät Mombasan sataman, mutta kaupungin kuningas kieltäytyi neuvottelemasta ja ilmoitti, ettei Mombasassa asu samanlaisia pelkureita

¹⁷² Portugalilaiset kapteenit eivät koskaan suostuneet, eivät edes Malindissa, menemään maihin tapaamaan swahileita vaan vaativat näitä tulemaan laivoihin. He vetosivat siihen, että kuningas oli kieltänyt heitä nousemasta maihin. Tämä oli ymmärrettävästi omiaan vaikeuttamaan neuvotteluita.

¹⁷³ João de Barros 1552, *Select documents*, s. 83, 86-89; Hans Mayr 1505, *Select documents*, s. 105-106; Barbosa n. 1518, vol I, §10, s. 18-19.

¹⁷⁴ João de Barros 1552, *Select documents*, s. 82, 93-95; Hans Mayr 1505, *Select documents*, s. 107.

¹⁷⁵ Ymmärrettävästi tässä ajassa ei rakenneta kovin ihmeellistä linnoitusta, joten se koostuikin lähinnä Kilwan keskustan suurimmista taloista joiden ympäristö oli raivattu. João de Barros 1552, *Select documents*, s. 95-96.

¹⁷⁶ *Ibid.* s. 96-97. Hans Mayr 1505, *Select documents*, s. 107.

¹⁷⁷ João de Barros 1552, *Select documents*, s. 96-97.

kuin Kilwassa, eivätkä he antaudu pelkän tykkien metelin takia. Tämän kuultuaan d'Almeida määräsi koko laivastonsa pommittamaan kaupunkia. Pommitus jatkui kaksi päivää, minä aikana portugalilaiset myös kaappasivat useita satamaan pyrkiviä laivoja ja hankkivat tietoja näiden miehistöä kuulustelemalla, käytännössä kiduttamalla. Lopulta d'Almeida päätti syyttää kaupungin tuleen ja hyökätä maihin seuraavana aamuna. Hän teki onnistuneen harhautuksen ja kiersi kaupungin takaa kuninkaan palatsiin samalla, kun swahilien päävoimat taistelivat satamassa. Kun tieto palatsin valloituksesta ja kuninkaan paosta saavutti kaupungin, siihen asti hyvin asemansa säilyttäneet swahilit joutuivat paniikkiin ja portugalilaiset valloittivat kaupungin varsin vähäisillä menetyksillä; heitä kuoli päivän taisteluissa vain puoli tusinaa, haavoittuneita oli vajaa sata.¹⁷⁸

Saatuaan kaupungin haluunsa d'Almeida antoi miestensä ryöstää sitä kahden päivän ajan. Ryöstösaalis kasvoi niin suureksi, että portugalilaisten oli hylättävä suuri osa siitä, tai laivat olisivat olleet vaarassa upota. Kolmantena päivänä kapteeni määräsi kaupungin poltettavaksi, ja suurin osa tiivistä rakennetusta Mombasasta paloikin maan tasalle. Valtavien aineellisten tuhojen lisäksi portugalilaiset tappoivat Mombasassa arviolta 1,500 swahilia (eli noin kuudenneksen kaupungin väestöstä) ja ottivat 200 vankia lunnaiden toivossa.¹⁷⁹ He eivät jättäneet kaupunkiin joukkoja sillä heidän tavoitteensa oli ilmeisesti lisätä Kilwan merkitystä tuhoamalla Mombasa mahdollisimman perusteellisesti. Tämän jälkeen portugalilaiset suuntasivat Malindiin, missä he täydensivät varastojaan ja myivät osa ryöstösaaliista. Malindin kuningas oli erityisen onnellinen kuullessaan Mombasan tuhosta, sillä nämä olivat uhanneet hyökätä Malindiin heti portugalilaisten lähdettyä kostaakseen malindilaisten liittoutumisen portugalilaisten kanssa.¹⁸⁰

---

¹⁷⁸ Ibid. s. 98-102; Hans Mayr 1505, Select documents, s. 109-111; Barbosa n. 1518, vol I, §11, s. 21.

¹⁷⁹ João de Barros 1552, Select documents, s. 102-103; Hans Mayr 1505, Select documents, s. 110-111.

¹⁸⁰ João de Barros 1552, Select documents, s. 104.

6.3 Rannikon muut kaupungit

Koska suurin osa Itä-Afrikan rannikon kullasta näytti olevan peräisin Sofalasta, portugalilaiset ymmärrettävästi valloittivat sen, varsinkin kun se huomattavasti Mombasaa ja Kilwaa pienempänä kaupunkina ei kyennyt minkäänlaiseen vastarintaan. Pian portugalilaisille kuitenkin selvisi, että heidän kuvitelmansa Sofalasta ”kultakaivoksena” oli väärä, ja että kulta oli peräisin syvältä sisämaasta.¹⁸¹ Kuten edellä on jo todettu, Sofalan kullan pääasiallinen lähde Suuri Zimbabwe oli ajautunut rappioon edellisellä vuosisadalla ja menettänyt valta-asemansa Mutaban kuningaskunnalle. Alue oli ollut jo pitemmän aikaa vaihtelevassa sotatilassa, mikä vähensi huomattavasti kaupankäyntiä ja kullantuotantoa.¹⁸² Niinpä portugalilaiset joutuivat pettymään raskaasti Sofalasta saatuihin tuloihin, vaikka he rakensivat sinne linnoituksen juuri kultakaupan valvomiseksi.¹⁸³

Seuraavina vuosina portugalilaiset lisäsivät valtaansa rannikolla. Jotkut kaupungit, kuten Hoja, antautuivat ilman taistelua, mutta toiset, kuten Brava, aiheuttivat portugalilaisille tuntevia tappioita, ennen kuin joutuivat taipumaan. Portugalilaisten taktiikka Itä-Afrikan rannikolla perustui tuhoamiseen ja rankaisuun. Ne kaupungit jotka eivät antautuneet välittömästi ryöstettiin ja poltettiin armotta pelotteeksi muille. Vuonna 1528 portugalilaiset hyökkäsivät uudelleen Mombasaan ja neljän kuukauden miehityksen jälkeen tuhosivat kaupungin jo toisen kerran.¹⁸⁴

6.4 Linnoituksista luopuminen

Portugalilaiset saivat kuitenkin pian huomata, ettei heidän hajota ja hallitse taktiikkaansa toiminut ongelmitta. Jo vuonna 1512 he joutuivat luopumaan Kilwan

---

¹⁸¹ Diogo d’Alcovan kirje Portugalin kuninkaalle, 1506, Select documents, s. 120-121; Barbosa n. 1518, vol I, § 4-5, s. 8-11.

¹⁸² Diogo d’Alcovan kirje Portugalin kuninkaalle, 1506, Select documents, s.121-124.

¹⁸³ Barbosa n. 1518, vol I, § 4-5, s. 6-11.

¹⁸⁴ Salim 1992, s. 756-758.

linnoituksestaan. He olivat toivoneet pystyvänsä Kilwasta käsin monopolisoimaan Sofalan kultakauppaa, mutta vähemmän ystävällisistä pakotetoimenpiteistä huolimatta - tai niistä johtuen - he saivat verotuloilla tuskin katettua linnoituksen kulut. Niinpä varuskunta siirrettiin Intiaan.¹⁸⁵ Portugalilaiset myös päättivät lopettaa 1530-luvulla varuskunnan Malindissa. Linnoitus täällä olikin melko turha, sillä Malindi pysyi portugalilaisen uskollisena liittolaisena aina seitsemännelletoista vuosisadalle asti.

Portugalilaisten lähdettyä Kilwan onnistui lisätä selvästi kauppaa. Sofala jäi edelleen miehitysvallan alaisuuteen, mutta kultakauppa löysi uusia väyliä, ja Zambesi-joen suiston merkitys kullan valtaväylänä alkoi kasvaa. Tästä ei kuitenkaan enää herunut Kilwalle samanlaista osuutta kuin aikaisemmin, ja mantereen kautta tuodusta norsunluusta tuli sen viennin uusi päätuote.¹⁸⁶ Valittavasti tämä altisti aikaisemmin sisämaasta eristäytyneen rannikkokaupungin uudella tavalla alttiiksi mantereelta tuleville ongelmille, ja Kilwa maksoi tästä raskaan hinnan 1580-luvun lopussa, kun Maravi ja Yao -kansojen laajentumissodat aiheuttivat zimbojen¹⁸⁷ sotaretken.¹⁸⁸

Ainut swahilikaupunki, jossa portugalilaisten toimet selvästi lisäsivät taloudellista aktiivisuutta, oli Mozambique. He valloittivat sen 1507, ja tämän entisen Kilwan vasallikaupungin taloudellinen merkitys alkoi kasvaa pitkälti Kilwan rappion seurauksena.¹⁸⁹ Mozambiqueella oli myös tärkeä rooli portugalilaisille levähdyspaikkana ja alusten korjaamisessa, sillä Sofalassa ei ollut kunnollista satamaa. Kaupungista tulikin kuudennelletoista vuosisadalla portugalilaisille eteläisen rannikon merkittävin talvehtimissatama. Huolimatta voimakkaasta sotilaallisesti läsnäolosta sekä Sofalassa ja Mozambiqueessa sekä säännöllisestä partioinnista näiden kaupunkien välillä eivät portugalilaiset onnistuneet saamaan Zimbabwen ylängön

---

¹⁸⁵ Barbosa n. 1518, vol I, § 10, s. 18-19.

¹⁸⁶ Ibid. s. 131; Isä Monclaro 1569, Select documents, s. 138; Salim 1992, s. 758; Newitt 1995, s. 20.

¹⁸⁷ Maravien päälliköt Kalonga ja Lundu riitautuivat, minkä seurauksena Lundu lähti zimboiksi kutsuttujen sotilaidensa kanssa ryöstämään rannikkoa.

¹⁸⁸ Isä Joao Dos Santos 1592-93, Select documents, s. 147-149; Salim 1992, s. 760.

¹⁸⁹ Barbosa n. 1518, vol I, § 9, s. 15-16; Newitt 2004, s. 25-27.

kultakauppaa kunnolla haltuunsa, ja varsinkin Zambesi-joen suistoon syntyneet uudet yhteisöt kävivät merkittävää kauppaa heidän ohitseensa.¹⁹⁰

Voidaan sanoa, etteivät portugalilaiset näin ollen onnistuneet kunnolla verottamaan, saati sitten hallitsemaan rannikkoa. Heidän ainoiksi merkittäviksi taloudellisiksi ”voitoikseen” jäi kaupunkien hävityksen yhteydessä kerätty ryöstösaalis. Ero alueelle puolivuosituhatta aikaisemmin saapuneisiin arabeihin onkin hämmentävän selkeä.

6.5 Kuudennentoista vuosisadan loppupuoli

Vaikka portugalilaiset luopuivat Itä-Afrikan rannikolla Sofalaa ja Mozambiqueta lukuun ottamatta kaikista varuskunnistaan, pyrkivät he yhä hallitsemaan ja verottamaan aluetta. Koska kaupankäynti useimmissa kaupungeissa elpyi niiden vapauduttua portugalilaisten suorasta ikeestä, oli alueella edelleen valloittajille taloudellista merkitystä. Lisäksi on muistettava, että Intian kauppa oli portugalilaisten suurin intressi, ja Itä-Afrikan rannikko toimi tärkeänä levähdys- ja täydennyspaikkana pitkällä matkalla Afrikan mantereeseen ympäri.

Swahilikaupungit saivat siis pitää ainakin näennäisen itsenäisyytensä niin kauan kuin ne kunnioittivat portugalilaisten tarpeita. Ne joutuivat kuitenkin kuudennentoista vuosisadan toisella puoliskolla kohtaamaan myös toisen uhan, sillä sisämaassa muutamat sotaosat afrikkalaiskansat, olivat liikkeessä ja heikentynyt rannikko oli houkuttelevat ryöstökohde. Useat kaupungit ajautuivat mukaan sotiin; ensimmäisten joukossa Sansibar, Gedi ja Malindi, joiden kimppuun kushikansoihin kuuluvat segejut hyökkäsivät, kärsivät tappiota.¹⁹¹

Samoihin aikoihin osmanien merkitys Itä-Afrikan rannikolla alkoi lisääntyä. Osmanit olivat kukistaneet Egyptin mamelukit 1517 ja toimivat nyt Punaisenmeren alueen merkittävimpänä muslimivoimana, joten ei ihme, että he tilaisuuden tullen

---

¹⁹⁰ Newitt 1995, s. 20-23; Newitt 2004, s. 26-28. Monet näistä yhteisöistä olivat Mozambiquesta ja Sofalasta portugalilaisia paenneiden muslimikauppiaiden perustamia. Ibid. 30-31. Vuosisadan lopulla swahilien määrä ja merkitys Mozambiquessa olikin vähentynyt dramaattisesti ja siitä tuli ainut merkittävä swahiliyhteisö jonka voi sanoa lakanneen olemasta swahiliyhteisö. Ibid. 31-32.

¹⁹¹ Isä Monclaro 1569, Select documents, s. 139, 141; Salim 1992, s. 760-761.

pyrkivät kyseenalaistamaan portugalilaisten vallan Itä-Afrikan rannikolla. Kun turkkilaissyntyinen Mir Ali Bey purjehti rannikolle 1585, kaikki merkittävät swahiliyhteisöt Malindia lukuun ottamatta ottivat hänet lämpimästi vastaan, jopa tervehtivät häntä vapauttajana. Hän lähti kerättyään ensin ryöstösaalista ja vangittuaan viisikymmentä Lamuun sijoitettua portugalilaista, mutta lupasi palata pian vahvemman laivaston kanssa.¹⁹² Portugalilaiset vastasivat tähän järjestämällä seuraavana vuonna rangaistusretken, joka suuntautui, epäilemättä heidän Malindin liittolaistensa myötävaikutuksella, erityisesti Mombasaa vastaan. Mombasa, joka oli viime vuosikymmeninä pystynyt elvyttämään merkittävässä määrin kauppansa,¹⁹³ valloitettiin ja hävitettiin jälleen.

Lupauksensa mukaisesti Mir Ali Bey palasi vuonna 1588, nyt viiden laivan kanssa, ja sai jälleen tukea kaikilta swahilikaupungeilta Malindi pois lukien. Kun turkkilaiskapteeni alkoi rakennuttaa tukikohtaa Mombasaan, portugalilaiset lähettivät laivaston hänen kimppuunsa tammikuussa 1589. Turkkilaisten ja portugalilaisten valmistautuessa yhteenottoon swahiliyhteisöjä uhkasi kuitenkin vielä suurempi uhka sisämaasta käsin. Ihmissyöntiä harjoittavat zimbat hävittivät vuonna 1588 Kilwan lähes täydellisesti ja marssivat sitten rannikkoa pitkin kohti pohjoista. Mombasassa swahilit ja turkkilaiset joutuivatkin kahden vihollisen puristuksiin ja zimbat hävittivät kaupungin lähes täysin samalla kun portugalilaiset tuhosivat turkkilaisten laivaston.¹⁹⁴ Tämän jälkeen zimbojen sotaretki alkoi kuitenkin menettää voimaansa, ja Malindin kohdalla swahilien onnistui pysäyttää heidät sisämaan segejuiden avulla.¹⁹⁵ Portugalilaisten laivasto taas purjehti turkkilaiset voitettuaan pohjoiseen ja hyökkäsi Lamun ja Mandan saarille kostoksi heidän Mir Ali Beylle antamastaan tuesta. Antaakseen varoittavan esimerkin muille swahileille portugalilaiset vangitsivat Lamun sheikin sekä useita muita merkkihenkilöitä ja vievät heidät sitten Pateen teloitettaviksi.¹⁹⁶

---

¹⁹² Salim 1992, s. 761; Boxer 1969, s. 58-59.

¹⁹³ Isä Monclaro 1569, Select documents, s. 140.

¹⁹⁴ Isä João Dos Santos 1592-93, Select documents, s. 146-149.

¹⁹⁵ Ibid. s. 149. Malindi sai tässä apua entisiltä vihollisiltaan, sillä segejut olivat tunkeutuneet heidän alueelleen vain pari vuosikymmentä aikaisemmin ja aiheuttaneet paljon tuhoa.

¹⁹⁶ Ibid. s. 150.

On vaikea arvioida, kuinka paljon merkitystä zimbojen hävitysretkellä oli swahiliyhteisöjen alamäelle. Kilwa ei enää koskaan toipunut merkittäväksi kaupungiksi, ja Mombasa menetti itsenäisyytensä, kun Malindi otti sen hallintaansa. Näin loppui Mombasan pitkäikäinen Shirazi-dynastia, joka oli lukuisista tappiosta huolimatta sitkeästi taistellut portugalilaisia vastaan. Valtaan nousi nyt kaupungin pahimman kilpailijan Malindin hallitsija sulttaani Ahmad, joka näin sai palkintonsa pitkästä lojaalisuudesta portugalilaisia kohtaan. Tästä ei kuitenkaan alkanut Malindin kukoistuksen kausi, vaan päinvastoin sitä odotti Mombasan tavoin hidas rappeutuminen seuraavalla vuosisadalla.

Myös Portugalin aika Intian valtamerellä alkoi kääntyä loppua kohti. Vuonna 1578 maan nuori kuningas Sebastian I (1557-1578) kuoli sotaretkellä Marokossa. Portugali ajautui sisäiseen kriisiin ja joutui kaksi vuotta myöhemmin Espanjan kruunun alaisuuteen. Iberian niemimaan yhdistyminen oli ollut vuosisatainen haave, mutta Portugalille sillä oli monia valitettavia seuraamuksia. Maa sotkeutui Espanjan sotiin protestanttisia Hollantia ja Englantia vastaan. Espanjan kruunulle Intian valtameri ei myöskään näytellyt yhtä tärkeää roolia kuin Portugalille, mikä oli omiaan johtamaan resurssien asteittaiseen vähenemiseen. Taistelut levisivät pian myös Intian valtamerelle, ja seitsemännellätoista vuosisadalla Portugali menetti linnoituksen toisensa perään.¹⁹⁷

---

¹⁹⁷ Marques 1976, s. 275-276, 312-315.

7. IDEOLOGIOIDEN SOTA

Kun ottaa huomioon, miten tuottoisaa ja laajaa kauppa Intian valtamerellä oli koko toisen vuosituhannen ensimmäisen puoliskon, on hämmästyttävää, ettei mikään valtio ollut yrittänyt ottaa sitä haltuunsa. Kauppa oli pääosin yksityisyrittäjien ja itsenäisten kauppakaupunkien hallussa. Alueen kaikki suuret valtiot olivat suuntautuneet maalle, ja niille riitti, kun ne pystyivät verottamaan kauppaa. Usein lainatun kuudennellatoista vuosisadalla eläneen Gujaratin sulttaanin Bahadur Shahin sanoin: ”Sodat merellä ovat kauppiaiden asia, eivät kuninkaiden ongelma.”¹⁹⁸ Tämä kaikki muuttui vuonna 1498, kun Vasco da Gama purjehti Intian valtamerelle. Jo seuraavana vuonna Portugalin kuningas Manuel I julistautui alueen ”valloituksen, merenkäynnin ja kaupan” hallitsijaksi. Ensimmäistä kertaa historiassa joku valtio ilmoitti omistavansa oikeuden Intian valtamereseen ja alkoi käyttää väkivaltaa tämän oikeuden valvomiseksi.¹⁹⁹

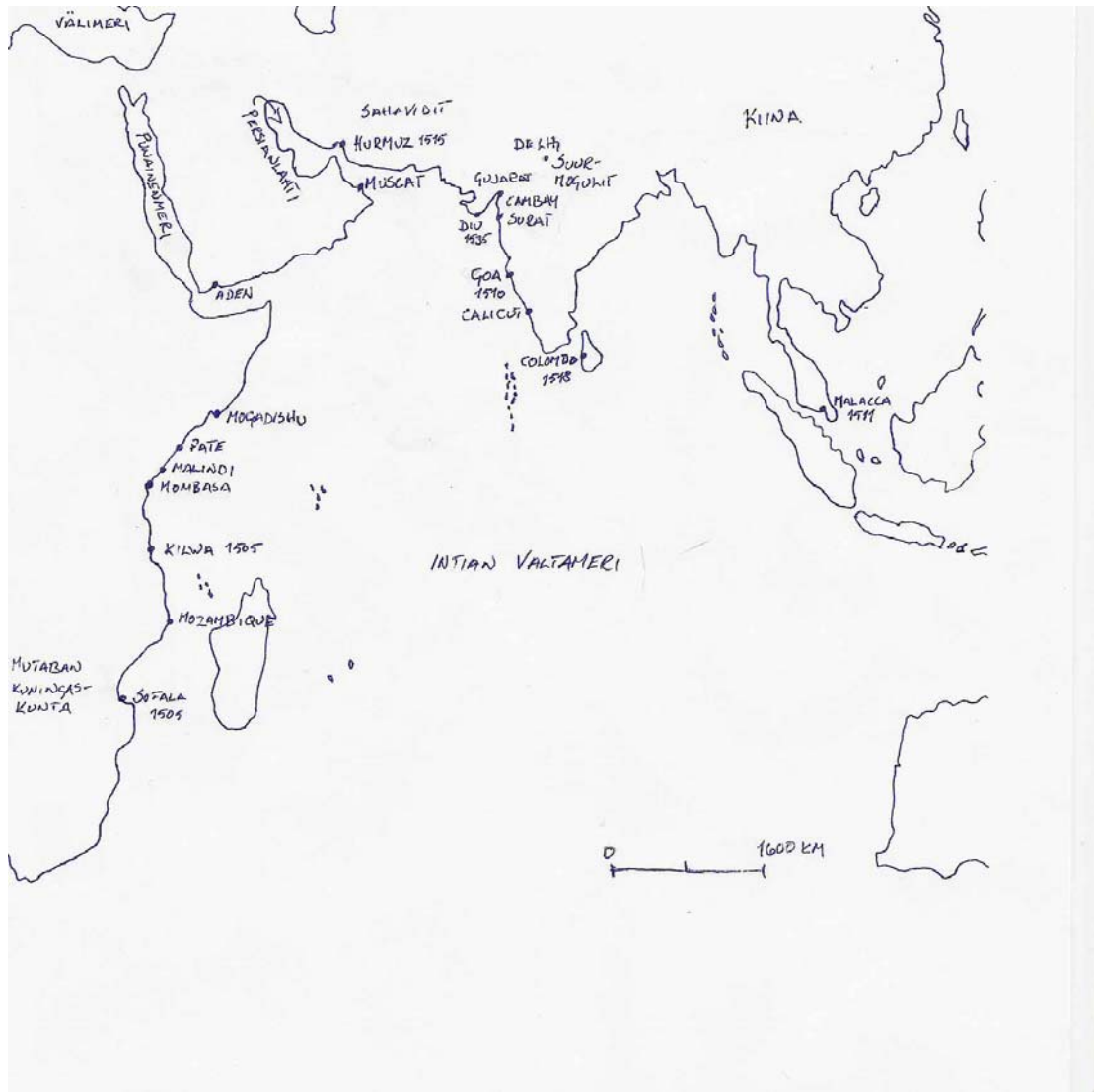
7.1 Intian valtameren suurvallat

Portugalilaiset saapuivat Intian valtamerelle otolliseen aikaan, sillä alueen voimatasapaino oli käymistilassa ja uudet merkittävät valtiot vasta syntymässä. Tuhatviisisataa luvun alussa Egyptiä ja Punaisenmeren kauppakaupunkeja hallitsi yhä mamelukien sulttaanikunta, mutta sen aika oli käymässä vähiin. Edellisen vuosisadan lopun vihollisuudet osmanien kanssa olivat kuluttaneet valtion voimavaroja, eikä ratsusotilaisiin valtansa perustanut hallitsijaluokka ollut ajoissa modernisoinut sotavoimiaan tai rakennuttanut merkittävää laivastoa. Portugalilaisten saapuminen pakotti tähän asti Intian maustekaupan verottamisesta merkittäviä tuloja saaneet mamelukit vastatoimiin, mutta hätäisesti kasattu laivasto kärsi tappion vuonna 1509. Seuraavalla vuosikymmenellä taistelut mamelukien ja osmanien välillä alkoivat

---

¹⁹⁸ Boxer 1969, s. 50.

¹⁹⁹ Pearson 2003, s. 122.

KARTTA 4: PORTUGALILAISET INTIAN VALTAMERELLÄ

Portugalilaisten valloitukset ja tukikohdat Intian valtamerellä kuudenneltoista vuosisadalla. Vuosiluvut kaupunkien jäljessä kertovat koska portugalilaiset linnoittivat ne.

jälleen, ja vuonna 1517 turkkilaiset valtasivat Egyptin, mikä merkitsi mamelukkien valtakauden loppumista.²⁰⁰

Osmanien sotaisa ja voimakas valtakunta pelotti ymmärrettävästi portugalilaisia. Maiden intressit olivat kuitenkin hyvin erilaiset. Siinä missä Portugali oli suuntautunut merelle, kiinnosti Osmanien sulttaanikuntaa ensisijaisesti maa-alueiden

²⁰⁰ Inacik 1973, s. 31- 34, 126; Hrbek 1977, s. 62-65; Garcin 1984, s. 397; Boxer 1969, s. 40-41.

laajentaminen. Vaikka maat ottivatkin yhteen muutamaa otteeseen pohjoisella Intian valtamerellä 1520-luvulla, kääntyi osmanien mielenkiinto pian Unkarin sotaretkeen.²⁰¹ Tämän jälkeen portugalilaiset saivat pitkään olla rauhassa Intian valtamerellä, varsinkin kun sunnilaiset osmanit olivat lähes jatkuvasti sotatilassa vuonna 1501 Iranissa valtaan nousseiden shiialaisten safavidien kanssa. Portugalilaiset tekivätkin kaikkensa näiden kahden muslimivaltion keskinäisten väkivaltaisuuksien lietsomiseksi ja olivat tämän saavuttaakseen myös valmiita joustamaan maustekauppamonopolinsa tavoittelussa safavidien eduksi.²⁰²

Alueen kolmas suuri ja Intian kaupan kannalta portugalilaisille luultavimmin tärkein muslimivaltio, Suurmogulien valtakunta, syntyi vuonna 1526, kun turkkilaisen Baburin (1453-1530) johtama armeija valloitti Delhin sulttaanikunnan rippeet. Portugalilaiset olivat kuitenkin jo saaneet vahvan jalansijan Intian rannikolla, ja koska he ymmärsivät välttää merkittäviä vihollisuuksia suurmogulien kanssa, eivät nämä koskaan vakavasti haitanneet portugalilaisten otetta Intian valtameren kaupasta. Suurmogulien ja portugalilaisten välissä oli eräänlaisena puskurina ja jopa yhteisenä vihollisena toimi kauppaan suuntautunut Gujaratin sulttaanikunta, jonka merkittävimpiä satamia olivat Cambay ja Diu. Sekä portugalilaisilla että suurmoguleilla oli useita vihollisuuksia Gujaratin kanssa. Portugalilaiset valloittivat Diun vuonna 1535 ja suurmogulit loput sulttaanikunnasta vuonna 1572, mutta edes tämän jälkeen he eivät pyrkineet ajamaan portugalilaisia pois rannikolta. Suurmogulien vauraus perustui lähes yksinomaan maalta saataviin veroihin, ja meri kiinnosti lähinnä pyhiinvaellusreittinä Mekkaan. Muuten kovin vihamielisesti muslimeihin suhtautuneilla mutta reaalipolitiikkaa ymmärtävillä portugalilaisilla ei ollut mitään vaikeuksia myötää heille poikkeuslupia näihin matkoihin.²⁰³

Kaakkois-Aasiassa portugalilaisilla ei ollut vastassa mitään voimakasta valtiota, varsinkaan sellaista, jolla olisi ollut merivoimia. Samaa ei kuitenkaan voi sanoa Kiinasta. Kuudenneltoista vuosisadalla vallassa ollut Ming-dynastia oli erittäin vahva, mutta portugalilaisten onneksi sisäänpäin kääntynyt. 1520-luvun alussa portugalilaiset ottivat yhteen kiinalaisen rannikkolaivaston kanssa ja kärsivät

---

²⁰¹ Pearson 2003, s. 114; Inacik 1973, s. 32-33, 126-128.

²⁰² Pearson 2003, s. 115, 130-131; Boxer 1969, s. 59.

²⁰³ Pearson 2003, s. 115-117, 131; Chaudhuri 1985, s. 71-73.

murskatappion. Tämän jälkeen he ymmärsivät olla yrittämättä voimakäyttöä kiinalaisia vastaan. Kiinan keisareita portugalilaiset taas eivät juuri kiinnostaneet, kunhan he pystyttelivät poissa eivätkä haitanneet liaksi kaupankäyntiä Malaccassa. Myöhemmin, 1550-luvun puolivälin jälkeen, he onnistuivat saamaan jalansijan Macaossa ja kävivät siltä käsin hyvin tuottoisaa kauppaa Japanin kanssa.²⁰⁴

7.2 Väkivalta ja sen oikeutus

Jos suuret valtiot eivät olleetkaan kiinnostuneita meristä, samaa ei varmasti voi sanoa rannikkojen kauppakaupungeista. Portugalilaisten onneksi tilanne koko Intian valtameren alueella oli pitkälti samanlainen kuin Itä-Afrikassa. Kaupankäynnin mekanismi perustui puhtaaseen kilpailuun eikä merirosvoja lukuun ottamatta mikään sotavoima ollut uhannut merenkäyntiä. Kauppalaivat olivat siksi aseistamattomia eikä niitä suojannut minkään maan laivasto. Portugalilaisilla oli sekä yllätys että sotilaallinen ylivoima puolellaan, kun he alkoivat järjestelmällisesti ryöstää ja tuhota muslimikauppiaiden laivoja. Kuten todettu, Portugali vaati omistusoikeutta koko Intian valtameren ja sitä myötä verotusoikeutta kaikkeen kauppaan siellä. Ne laivat, jotka eivät maksaneet lupia (*cartaz*) ja tulleja, olivat ”laillista” riistaa. Portugalilaiset perustelivat tätä oikeutta sillä, että mikään valtio ennen heitä ei ollut vaatinut Intian valtameren itselleen. Periaatteessa purjehtiminen merellä oli keskiaikaisen lainsäädännön mukaan vapaata, mutta portugalilaiset tulkitsivat tämän Rooman lain koskevan vain kristittyjä. Lisäksi heillä vielä oli lukuisia edellisellä vuosisadalla saatuja paavin bullia tukemassa oikeutusta valloittaa vääräuskoisten maat.²⁰⁵

Tämän tavoitteen saavuttamiseksi portugalilaiset, ennen kaikkea Intian valtameren hallitsemiseksi perustetun *Estado da Indian* ensimmäinen johtaja Afonso de Albuquerque (1453-1515), laativat suunnitelman, joka perustui strategisessa asemassa olevien kauppakaupunkien valloittamiseen sekä linnoittamiseen ja sitten

---

²⁰⁴ Boxer 1969, s. 42-44, 49; Pearson 2003, s. 131-132; Chaudhuri 1985, s. 75-77.

²⁰⁵ Pearson 2003, s. 120-122; Chaudhuri 1985, s. 64; Boxer 1969, s. 48; Diffie & Winius 1977, s. 230-232. Portugali pyrki oikeuttamaan valloituksensa ensisijaisesti eurooppalaisten silmissä. Varsinkin venetsialaisille kauppiaille muutokset maustekaupassa olivat paha takaisku.

meren valvontaan näistä satamista käsin. Goa (valloitettiin 1510), Malacca (1511), Hormuz (1515), Colombo (1518), Diu (1535) ja Aden olivat Albuquerqueen arvion mukaan tärkeimmät tukikohdat. Näistä ainoastaan Adenia portugalilaiset eivät koskaan pystyneet valloittamaan ja vaikka he olivat valloittaneet Socotran saaren (1507), oli tämä liian kaukana Persianlahdesta suusta ollakseen strategisesti merkittävä. Itä-Afrikassa tällaisia avainkaupunkeja olivat Sofala ja Kilwa, myöhemmin myös Mozambique. Lähes kaikki nämä kaupungit olivat suuria ja menestyviä kauppasatamia, mutta vailla laivastoa ja siksi haavoittuvaisia mereltä tapahtuvalle hyökkäykselle. Jo vuonna 1500 Cabralin johtama laivasto pommitti kaksi päivää Calicutia ja kaksi vuotta myöhemmin Da Gaman laivasto tulitti kaupunkia aikaisempaakin verisemmin, vaikka Calicutin hinduhallitsija olisi ollut valmis hieromaan sopua; portugalilaisten toimintamallista ei jäänyt intialaisille paljoa epäselvyyttä. Tällä strategialla näytti olevan lukuisia etuja. Se heikensi merkittävästi tähän asti merikauppaa lähes yksinoikeudella käyneiden muslimikauppiaiden verkostoa, varsinkin maustekaupan osalta. Strategisissa asemissa olevat satamat toimivat tärkeinä laivojen levähdys- ja korjausasemina. Uudet valloitukset myös tarjosivat Portugalin kuninkaalle mahdollisuuden palkita aatelisia eksoottisilla ja tuottoisilla viroilla uusien kaupunkien ja maiden hallitsijoina. Tärkeimmäksi ja samalla *Estado da Indian* pääkaupungiksi näistä nousi Goa josta kaikkia muita valloitettuja kaupunkeja johdettiin.²⁰⁶

Portugalilaisten toimia on helpompi ymmärtää, kun muistaa, mistä lähtökohdista he Intian valtamerelle saapuivat. Maa oli ollut satojen vuosien ajan lähes jatkuvissa vihollisuuksissa muslimien kanssa, ja aatelisto oli tottunut samaan kunniaa ja vaurautta sodista. Kokemukset Marokossa ja orjaretket Länsi-Afrikassa olivat vielä tuoreessa muistissa ja useat merkittävimmistä aatelisista, esimerkiksi Francisco d'Almeida, tulivat Intian valtamerelle lähes suoraan Pohjois-Afrikan sodista. Koko Portugalin virallinen oikeutus Intian valtameren perustui ajatukseen, ettei muilla kuin kristityillä ollut oikeuksia. Laivat olivat lähes aina kruunun, eivät kauppiaiden, rahoittamia ja niitä komensivat sotarekillä kannuksensa hankkineet aateliset. Kapteeneilla ja heidän miehistöllään oli valtion luvalla oikeus kohdella väärauskoisia vihollisina ja he saivatkin merkittävän osan palkastaan ryöstösaaliista. Vaikka tämä

---

²⁰⁶ Pearson 2003, s. 118-120; Chaudhuri 1985, s. 67-73; Boxer 1969, s. 46-47; Diffie & Winius 1977, s. 215-216, 223-235.

lyhyellä aikavälillä säästikin kruunun varallisuutta, oli sillä surkea vaikutus tuottoisaan kauppaan ja alueen rauhoittamiseen. Pearson jopa esittää, että Portugalin kyvyttömyys valloittaa Adenia, mitä voidaan pitää heidän suurimpana yksittäisenä syynä Intian valtameren kauppamonopolin epäonnistumisessa, saattoi johtua aatelisten haluttomuudesta rajoittaa liikaa muslimien kauppaa. Adenin säilyessä vapaana ”laiton” kauppa Punaisenmeren sekä Intian että Itä-Afrikan välillä jatkui vilkkaana ja tämä tarjosi erinomaisia ryöstökohteita omasta hyvinvoinnistaan kiinnostuneilla *fidalgoille*.²⁰⁷ Portugalilaisille *Estado da India* oli rajaseutua; heitä oli erittäin vähän paikallisiin nähden ja suurin osa heistä oli sotilaskoulutuksen saaneita nuoria miehinä jotka suhtautuivat ympäristöönsä vihamielisesti. Kuolleisuus oli suurta, ja varsinkin Afrikassa taudit olivat ainaisena riesana. Nopea rikastuminen helppoa vain väkivallan kautta. Valtion valvonta oli kaukana ja korruptio kukoisti. Tällaisissa olosuhteissa on helppo ymmärtää ettei kruunun toive vakaasta kaupasta, tulleista ja verotuksesta toiminut kovinkaan suurella tehokkuudella. Lisäksi portugalilaisten toiminta lisäsi myös paikallisten merirosvojen määrää, sillä monet kauppamahdollisuutensa menettäneet muslimit turvautuivat myös väkivaltaan. Portugalilaisten aatelisten ja kauppiaiden välinen eturistiriita jatkui myös Intian valtamerellä, mutta koska olot eivät varsinaisesti rauhoittuneet missään vaiheessa, jäivät kauppiaiden intressit vähälle huomiolle.²⁰⁸

Oliko väkivalta sitten ainoa keino saada, tai oikeammin yrittää saada, voittoja Intian valtameren kaupasta? Rauhanomaista mahdollisuutta ei koskaan kokeiltu. Monet kauppakaupungit niin Itä-Afrikassa kuin Intiassakin toivottivat portugalilaiset aluksi tervetulleiksi, eikä ole mitään syytä olettaa, että heitä vastaan olisi myöhemminkään käytetty väkivaltaa. Toisin kuin Välimeren alueella, Intian valtamerellä ei ollut kristittyjen ja muslimien välistä vihamielisyyden perinnettä. Eikä muslimikauppiaille edes olisi ollut aseita, vaikka he olisivat niihin halunneetkin turvautua. Kaupunkien hallitsijoille kaikki kauppiat olivat tervetulleita, sillä kauppa tiesi aina tuloja. Jos portugalilaiset olisivat valinneet rauhanomaisen ratkaisun, laivastoa tai kalliita linnoituksia ei olisi koskaan tarvinnut rakentaa ja ylläpitää. Kauppiasluokka olisi päässyt määräämään *fidalgojen* sijaan *Estado da Indiassa*.

---

²⁰⁷ Pearson 2003, s. 124.

²⁰⁸ Ibid. s. 122-127, 141; Chaudhuri 1985, s. 66, 69, 73; Diffie & Winius 1977, s. 212-214.

Tietenkään kilpailu pätevien ja hyvät suhteet omaavien muslimikauppioiden kanssa ei olisi ollut helppoa, mutta kuvaavaa on, että suurimmat voitot kaupankäynnistä portugalilaiset tekivät Kauko-Aasiassa, erityisesti Macaossa, missä Kiinan voima pakotti heidän rauhanomaiseen kilpailuun. Monet portugalilaiset kauppiat myös hylkäsivät *Estado da Indian* ja menestyivät alettuaan toimia paikallisten tapaan. Eikä hollantilaisilla seuraavalla vuosisadalla ollut vaikeuksia saada suuria voittoja turvautumatta väkivaltaan. Toisaalta kysymys on varsin akateeminen, sillä kun muistaa portugalilaisten taustan, ei rauhanomainen rinnakkaiselo muslimikauppioiden kanssa ollut se, mitä *fidalgos*lle ensin tuli mieleen. Seuraavalla vuosisadalla ensin hollantilaisten ja sitten englantilaisten olikin protestantteina huomattavasti helpompi tulla toimeen paikallisten kanssa, sillä heillä ei ollut katolisten ja muslimien välistä vuosisataista väkivallan historiaa taakkanaan.²⁰⁹

7.3 Uskontojen ristiriita

Voimakkaat portugalilaiset kuninkaat Juhana II ja Manuel I olivat kasvattaneet hallitsijan valtaa viidennentoista vuosisadan lopussa sekä ylhäisaateliston²¹⁰ että kansan²¹¹ suhteen. Erityisesti kruunun voima kasvoi näinä vuosina kuitenkin kirkon kustannuksella. Kuninkaallisen perheen jäsenet miehittivät tärkeimmät kirkolliset virat. Manuel I viimeisteli tämän kehityksen vuonna 1495 sitomalla virallisesti maan merkittävimmät uskonnollisotilaalliset järjestöt, kuten Jeesuksen ritarikunnan, valtioon. Myöhemmin tämän järjestelyn hyväksyi myös paavi.²¹² Vuonna 1515, kaksi vuotta ennen reformaatiota, Manuel I pyysi paavilta ensimmäistä kertaa lupaa inkvisition perustamiseen Portugaliin. Vaikka vasta hänen seuraajansa Juhana III

²⁰⁹ Pearson 2003, s. 124, 142-144; Chaudhuri 1985, s. 66, 69-71, 75-76.

²¹⁰ Juhana II tuomitsi useimpien johtavien aatelissukujen päämiehet maapetoksesta joko kuolemaan tai maanpakoon 1480-luvun levottomuuksien seurauksena ja kasvatti valtion omaisuutta merkittävästi takavarikoimalla suuren osan näiden sukujen omaisuudesta. Marques 1976, s. 180-181, 210.

²¹¹ Portugalilaisen parlamentin, *cortesin*, kokoontumiset harvenivat voimakkaasti ja lopulta kuudennentoista vuosisadan alussa loppuivat käytännössä kokonaan. Ibid. s. 189.

²¹² Olival 2004, s. 2-4. Marques 1976, s. 180-182, 210-212.

(1521-1557) onnistui saamaan luvan inkvisitiolle vuonna 1537, oli selvää, että Portugalin kuninkailta oli vahva halu käyttää kirkollisia järjestöjä oman vallankäyttönsä välineinä.²¹³ Tämä kirkon ja valtion liitto oli omiaan lisäämään löytöretkien uskonnollista sävyä. Ei pidä myöskään unohtaa, että pappiskuningas Johanneksen etsintä säilyi pitkään tärkeänä motiivina ja että hänestä toivottiin nimenomaan liittolaista taistelussa muslimeja vastaan.

Portugalilaiset asennoituivatkin alusta alkaen swahileihin vihamielisesti juuri heidän uskontonsa takia. Länsi-Afrikassa, missä Guinean rannikon kansat tunnustivat pääosin paikallisia uskontoja, portugalilaiset suhtautuivat afrikkalaisiin neutraalisti. Itä-Afrikassa islam sen sijaan määritteli swahilit vihollisiksi. Vaikka taustalla painoi taloudellinen voitontavoittelu, tarjosi uskonnollinen vastakkainasettelu tarvittavan perustelun väkivallan käyttöön. Laivojen papit siunasivat miehet ennen hyökkäyksiä ja julistavat pääosin siviiliväestöön kohdistuneet teurastukset pyhiksi taisteluiksi, joissa menehtyneet pääsisivät suoraan taivaaseen. Myös laivojen kapteenit käyttivät voimakasta uskonnollista retoriikkaa perustellessaan muslimien silmitöntä tappamista.²¹⁴

Valloittamisissaan kaupungeissa portugalilaiset alkoivat puuttua uskonnollisiin lakeihin ja käytäntöihin. Tämä oli omiaan vieraannuttamaan heidät koko hallitsevasta luokasta. Ilman paikallisten yhteistyötä portugalilaisia oli auttamattoman vähän kaupunkien ja kaupankäynnin tehokkaaseen hallintaan.²¹⁵ Portugalilaisten mukana tulleet papit suhtautuivat muslimeihin vihamielisesti, ja heidän luvallaan harjoitettiin paljon väkivaltaa swahileja kohtaan. Paikalliset ja heidän omaisuutensa joutuivat näin vaille lain suojaa ja valloittajien mielivaltaisuuden armoille. Ei ole vaikea ymmärtää miksi tällaisissa oloissa pitkäjänteisen kaupankäynnin harjoittaminen kävi lähes mahdottomaksi. João de Barrosin kuvaus Kilwan tapahtumista kaupungin valloittamisen jälkeen tarjoaa erinomaisen kuvauksen portugalilaisten hallinnollisista toimista. Ei ainoastaan portugalilaisten vuonna 1505 valtaan nostama Muhamed Ancony epäonnistunut täydellisesti saavuttamaan kaupunkilaisten luottamusta, mutta portugalilaiset jääräpäisesti toistivat virheensä ja nostivat hänen kuolemansa (hänet

---

²¹³ Ibid. s. 206-207.

²¹⁴ Ks. esim. João de Barros 1552, *Select documents*, s. 86, 88, 101-102.

²¹⁵ Kuudennentoista vuosisadan puolivälissä rannikolla asui pysyvästi vain joitakin satoja portugalilaisia. Marques 1976, s. 249.

murhattiin hänen portugalilaisen kanssa tekemänsä yhteistyön vuoksi) jälkeen vielä valtaan hänen poikansa Micanten. Olot rauhoittuivat vasta vuonna 1512 kun portugalilaiset luopuivat Kilwan linnoituksesta ja ennen vuoden 1505 valloitusta hallinnut kuningas Ibrahim nousi takaisin hallitsijaksi.²¹⁶

Varsinkin kuudennentoista vuosisadan jälkimmäisellä puoliskolla kirkko yritti voimakkaasti vaikuttaa swahiliyhteisöjen elämään. Vaikka kaupungit olivat näennäisesti itsenäisiä, alkoi 1560-luvulla aktiivinen käännytystyö, jota johtivat ensin jesuiitat ja myöhemmin myös dominikaani- ja augustinolaismunkit. Samaan aikaan myös inkvisitio rantautui Itä-Afrikkaan, mikä oli luonnollisesti omiaan kiristämään tunnelmaa entisestään.²¹⁷

Euroopassa uskonnollista kehitystä väritti kuudennentoista vuosisadalla uskonpuhdistus. Trenton kirkolliskokous (1545-1563), jossa katollinen kirkko tiivisti rivejään reformaation uhkaa vastaan, muutti yleistä ilmapiiriä yhä vähemmän vapaamieliseksi. Samalla vastareformaation ”tarpeet” oikeuttivat kirkkoa vaatimaan ja myös saamaan merkittäviä maallisia etuja. Uskonnollinen suvaitsemattomuus johti varsinkin virallisella tasolla yhä lisääntyvään syrjintään. Tämä kehityssuunta oli voimistunut jo viidennentoista vuosisadan loppupuolella Portugalissa huipentuen juutalaisten ja muslimien karkotukseen tai pakkokäännätykseen vuonna 1497. Samat asenteet seurasivat portugalilaisia maapallon toiselle puolelle. *Estado da Indian* hallitsemisissa kaupungeissa vallitsi voimakas uskonnollinen hierarkia, jonka pohjalla olivat muslimit ja orjat. Vuonna 1567 Goalla järjestetty ensimmäinen kirkolliskokous periaatteessa kielsi kaikkien muiden paitsi katollisen uskon harjoittamisen Portugalin hallitsemalla osalla Intian valtamerta.²¹⁸

Arabikauppiat aikoivatkin järjestelmällisesti vältellä niitä kaupunkeja, joissa portugalilaisten ote oli voimakas. Mogadishun asema, huolimatta sen huonosta satamasta ja vuosisatoja jatkuneesta syrjäisestä sijainnista, alkoi kasvaa voimakkaasti, sillä portugalilaiset eivät koskaan valloittaneet saati hallinneet sitä. Samoin Paten nousu johtavaksi swahilikaupungiksi seitsemännentoista vuosisadalla perustui

---

²¹⁶ João de Barros 1552, *Select documents*, s. 112-119.

²¹⁷ St. Francis Xavier 1542, *Select documents*, s. 136-137; Isä Monclaro 1569, *Select documents*, s. 140; Pouwels 1987, s. 39; Pouwels 2002, s. 418-419; Marques, 1976, s. 268.

²¹⁸ Boxer 1969, s. 67-74; Pearson 2003, s. 156; Marques, 1976, s. 286-289.

siihen, että se pystyi, huolimatta siitä että se oli välillä miehityksen alla, säilyttämään suoran kontaktin pohjoisen arabikauppiaisiin. Pate toimi myös seitsemännellätoista vuosisadalla swahilien portugalilaisiin kohdistaman vastarinnan keskuksena, ja sinne muutti Arabian niemimaalta paljon muslimeja, jotka sotivat kristittyjä vastaan ja myös yllyttivät swahileja taisteluun. Näin portugalilaisten pyrkimykset kristinuskon levittämiseen ja sitä seurannut uskontoriitojen kärjistymisen johti tavallaan nurinkurisesti islamin vahvistumiseen.²¹⁹

Tilanne kaikkialla *Estado da Indian* hallitsemisissa kaupungeissa oli saman tapainen. Portugalilaiset syrjivät muslimikauppiaita hindulaisten ja varsinkin kristityiksi kääntyneiden suhteen ja aiheuttivat näin näiden joukkopaon hallinnoimistaan kaupungeista. Muslimit olivat kokeneimpia kauppiaita, mikä osaltaan kiihdytti uusien kauppareittien syntymistä ja vähensi portugalilaisten verotuloja. Intian puolella kauppa ei kuitenkaan kärsinyt portugalilaisten harjoittamasta uskonnollisesta vainosta yhtä paljon kuin Itä-Afrikassa, sillä hindukauppiat pystyivät osaksi täyttämään tyhjiön. Myös tarve pysyä hyvissä väleissä suurmogulien kanssa pakotti portugalilaiset hillitsemään toimiaan. Kuudennentoista vuosisadan lopulla Intian valtameren merkittävimäksi satamakaupungiksi nousikin suurmogulien hallitsema Surat, ei suinkaan mikään portugalilaisten linnoittamista kaupungeista. Itse asiassa kauppa väheni kaikissa Portugalin hallitsemisissa kaupungeissa Goaa lukuun ottamatta; niistä puuttuivat muslimikauppiat ja pitkällä tähtäimellä tämä aiheutti niiden kilpailukyvyille liian suuren kolauksen. Goakin vaurastui vain koska portugalilaiset keskittivät hallintonsa sinne ja pakottivat suuren kauppalaivoista kulkemaan sen kautta.²²⁰

7.4 Kauppa romahtaa

Portugalilaisten löytöretkien päämotiivi oli taloudellisen hyödyn tavoittelu. Tähän ei kuitenkaan pyritty kilpailemalla kaupankäynnin ehdoilla, vaan yrittämällä väkivalloin pakottaa paikalliset hyväksymään portugalilaisten monopoli ja

---

²¹⁹ Pouwels 1987, s. 39-41; Pouwels 2002, s. 417, 419-421.

²²⁰ Pearson 2003, s. 124-125, 133-135; Chaudhuri 1985, s. 117-118.

tullimaksut. Tätä väkivaltaa oikeutettiin uskonnollisilla perusteluilla. Löytöretkillä oli paavin siunaus, ne olivat sotaretkiä islamia vastaan. Vaikka on toki selvää, että kaikki valtiot pyrkivät edistämään omaa etuaan, oli portugalilaisten lähtökohta matkalle tuntemattomaan tavanomaista väkivaltaisempi, he eivät lähteneet etsimään liittolaisia vaan rikastumaan vihollisten kustannuksella.²²¹

Kun portugalilaiset sitten ymmärsivät, että kaikki swahiliyhteisöt olivat vankasti islaminuskoisia, oli luonnollista, että he suhtautuivat näihin vihamielisesti. Ensisijainen tavoite oli puristaa rannikolta niin paljon rikkauksia kuin mahdollista. Jos paikalliset sen seurauksena kärsivät, niin se tuskin aiheutti Portugalin kuninkaalle suuria omantunnon tuskia. Tämä oli omiaan johtamaan hyvin lyhytjänteiseen politiikkaan. Sen sijaan, että portugalilaiset olisivat pyrkineet ottamaan kaupan hallintaansa ja kehittämään sitä, he pyrkivät väkisin verottamaan sitä. Portugalilaisten tavoite, kauppamonopoli, oli täysin vieras koko aiemmalle vapaaseen kilpailuun perustuvalla järjestelmällä ja kohtasi siksikin suurta vastustusta.²²² Silloinkin kun portugalilaiset yrittivät ottaa osaa kaupankäyntiin, lähinnä omaksumalla sen roolin, joka kaupunkeja hallinneilla swahilihallitsijoilla oli ollut, heillä ei ollut vastineeksi sellaisia kauppatavaroita, jotka olisivat kiinnostaneet paikallisia.²²³ Tämä johti kaupan romahtamiseen valloitetuissa kaupungeissa, joten portugalilaisten haaveet suurista tuloista kuihtuivat. Tämä oli omiaan lietsomaan väkivaltaisuuksia puolin ja toisin, ja oravanpyörä oli valmis. Kuten todettu, portugalilaiset joutuivat jo 1500-luvun alkupuolella vetämään pois merkittäviä varuskuntia ja palauttamaan swahilikaupunkien näennäisen itsenäisyyden.²²⁴

Syyt kaupankäynnin romahtamiseen eivät olleet vain portugalilaisten liikaverotuksen ja huonon organisoinnin syytä. Arabit olivat swahilien ensisijaisia kauppakumppaneita ja heillä oli kaikki syyt karttaa valloitetuja kaupunkeja.

---

²²¹ Kuten lukuisista portugalilaisten muistiinpanoista selviää, he suhtautuivat vuosisadan alkupuolella kaikkiin kohtaamiinsa laivoihin laillisena riistana. Ainoan poikkeuksen tästä muodostivat Malindin kauppiaiden omistamat laivat. Ks. esim. Pedro Alvarez Cabralin matka, 1500, *Select documents*, s. 59-60.

²²² Pouwels 2002, s. 399; Pearson 2003, s. 142-143.

²²³ Newitt 1995, s. 17-19. Swahileita eivät esimerkiksi kiinnostaneet eurooppalaiset kankaat, sillä he olivat tottuneet korkeampilaatuisiin intialaisiin tuotteisiin.

²²⁴ Varuskuntien vetäytymisen syy oli, etteivät niiden kaupungeista puristamat verotulot riittäneet edes kattamaan kustannuksia. Barbosa n. 1518, vol I, § 10, s. 18-19.

Portugalilaiset muuttivat lakeja muslimeille vahingollisiksi. Kauppa siirtyikin nopeasti niihin yhteisöihin, jotka pystyivät välttämään portugalilaisten yliotetta. Tämä osaltaan selittää, miksi Mombasa nousi niin monta kertaa jaloilleen hävitysten jälkeen. Kun Mombasa kuitenkin lopulta menetti asemansa, hyötyi uusista kauppajärjestelyistä eniten Pate. Pate oli aiemmin sijainnut liian pohjoisessa voidakseen rikastua Sofalan kultakaupasta, mutta nyt sen pohjoinen sijainti osoittautui siunaukseksi, sillä portugalilaiset eivät turkkilaisten uhan takia pystyneet ulottamaan valtaansa sinne asti.²²⁵ Portugalilaisilla oli kyllä kaksi merkittävää linnoitusta Persianlahdella, Hormuzissa ja Muscatissa, mutta he eivät voineet täältä käsin kokonaan pysäyttää muslimien Persianlahdella tapahtuvaa merenkäyntiä, koska heidän täytyi varoa suututtamasta safavideja, joiden voimaa he tarvitsivat osmanien laajenemisen patoamiseksi. Lisäksi Punainenmeri pysyi avoimena, sillä portugalilaiset eivät koskaan onnistuneet valloittamaan Adenia.²²⁶

Vaikka Sofala ei ollutkaan swahiliyhteisö, oli myös sen valloittamisella suuri merkitys varsinkin isoimmille rannikkokaupungeille. Portugalilaisten toimet siellä vähensivät kultakauppaa merkittävästi ja pakottivat etsimään uusia kauppareittejä sisämaan poikki. Portugalilaiset eivät koskaan onnistuneet saamaan samaan haltuunsa varsinaisia kultakaivoksia Zimbabwen ylängöllä, vaikka he yrittivät tätä tosissaan vuonna 1568. Tuhannen miehen sotaretki päättyi kuitenkin portugalilaisten kannalta surkeasti. Yleisesti he kuitenkin onnistuivat kuudenneltoista vuosisadalla säilyttämään hyvät suhteet Mutaban kuningaskuntaan, alueen merkittävimpään valtioon. Tämä ei kuitenkaan ollut ilmaista, vaan portugalilaiset joutuivat usein maksamaan heille veroa kaupankäyntioikeuksista.²²⁷

Yksi asia, mikä vähensi merkittävästi Portugalin kruunun tuloja, oli hallintoa vaivaava korruptio - varsinkin kauppa-asemien johdossa olleiden kapteenien omatoiminen välistä veto. Portugalin virallinen tavoite oli luoda kaupankäynnin monopoli,

²²⁵ Pouwels 1987, s. 39-40. Pearson 2003, s. 132. Pate, joka oli ollut vielä edellisellä vuosisadalla melko pieni kauppakaupunki, oli kasvattanut merkitystään koko kuudennentoista vuosisadan. Vuonna 1569 Isä Monclaro, joka matkasi Patea valloittamaan lähteneen laivaston mukana, kuvasi sitä ”erittäin suureksi muslimikaupungiksi” ja sen asukkaita portugalilaisten ”pahimmiksi vihollisiksi rannikolla”. Isä Monclaro 1569, Select documents, s. 142.

²²⁶ Boxer 1969, s. 58-59. Portugalilaisten suhtautumista safavideihin kuvaa hyvin Hormuzille annetut erikoisvapaudet uskonnonharjoittamisen suhteen. Ibid. s. 68-69.

²²⁷ Oliver & Atmore 1981, s. 177-178; Pearson 2003, s. 140-141.

jonka keskuksina Sofala ja Kilwa sekä myöhemmin Malindi toimisivat. Newitt arvioi kuitenkin, että jopa kolme neljänestä portugalilaisten harjoittamasta kaupasta kulki jo 1510 tämän monopolin ohi. Yksittäisillä, usein häikäilemättömillä portugalilaisaatelisisilla olikin mahdollisuus nopeaa rikastumiseen samalla kun kruunun tulot eivät meinanneet riittää linnoitusten ja laivaston ylläpitoon.²²⁸ Tällainen toiminta oli myös omiaan vähentämään alueen kaupan kehityksen pitkäjänteisyyttä, esimerkiksi Sofalan hallitsijan haluttu virka kesti vain kolme vuotta, eikä oman edun tavoittelijoita juuri kiinnostanut mihin tilaan kaupungin kauppa jäi viran loputtua.²²⁹ Aateliston aseman kehitys viidennentoista vuosisadan lopussa oli osaltaan johtanut tähän. Juhana II oli riisunut ylhäisaatelistolta sen rikkaudet ja tehnyt valtion viroista välttämättömiä uuden aateliston varallisuudelle. Tällä hän oli halunnut lisätä heidän kiinnostustaan löytöretkiin ja valtameren takaisiin nimityksiin. Valitettavasti tämä kehitys samalla lisäsi epäpätevien viranhaltijoiden määrää, kun syntyperä oli nimityksissä ensisijalla. Eikä aateliston perinteisten tulonlähteiden katoaminen ainakaan vähentänyt heidän haluaan rikastua uusien nimitysten kustannuksella.²³⁰

Tilanne kaikkialla Intian valtamerellä oli sama kuin Itä-Afrikassa. Pariissa vuosikymmenessä portugalilaiset olivat onnistuneet valloittamaan ja ryöstämään lukuisia merkittäviä kauppasatamia, murskaamaan suuren osan yllätetyistä muslimikauppiaista ja saamaan haltuunsa merkittävän osan kaupasta. Voitot olivat huikeita ja Lissabon syrjäytti Venetsian Euroopan maustepääkaupunkina. Mutta tätä ei jatkunut kauan, ja jo kuudennentoista vuosisadan puolivälissä portugalilaisten tulot olivat romahtaneet ja mausteet virtasivat Eurooppaan jälleen myös Välimeren kautta. Mikä sitten meni vikaan portugalilaisten suunnitelmissa? Muslimikauppiat ehkä yllätettiin vuosisadan alussa, mutta kokonaan heidän tuhoamiseksi Portugalin voimat eivät riittäneet. Kauppalaivat alkoivat aseistautua, ja vuosisadan puolivälistä alkaen portugalilaiset kärsivät yhä enemmän sotilaallisia tappioita merellä. Kauppa myös siirtyi uusiin kaupunkeihin ja osin mereltä maalle kaikkialla Intian valtameren rannikkoalueilla. Näitä uusia kauppareittejä portugalilaiset eivät pystyneet tukkimaan. Koska heidän ideologiansa ja alun menestyksensä perustui yksinomaan voimakäyttöön, monopoleihin ja lisensseihin, eikä taloudelliseen kilpailukykyyn,

---

²²⁸ Newitt 1995, s. 26-27.

²²⁹ Ibid. s. 1-3, 26; Chaudhuri 1985, s. 73; Pearson 141-142.

²³⁰ Marques 1976, s. 180-181, 210.

pystyivät kaupan alalla taitavammat muslimit vievään heiltä markkinoita. Portugalilaiset kauppiat eivät saaneet ääntään kuuluviin *Estado da Indiassa*, vaan aatelisto sai hallita mielensä mukaan. Itä-Afrikassa portugalilaiset kyllä pystyivät valloittamaan tärkeimmät swahilikaupungit mutta heidän täytyi silti ostaa niin mantereelta tuleva kulta kuin norsunluukin. Mausteiden suhteen sama toistui Intiassa ja Kaakkois-Aasiassa. Kun paikalliset kauppiat löysivät reittejä portugalilaisten monopolin kiertämiseksi, oli heidän helppo kilpailla kaupan saralla tehottomien valloittajien kanssa, varsinkin kun pitkä ja vaarallinen meritie Afrikan ympäri ei ollut juurikaan Persian ja Egyptin kautta kulkevaa kauppareittiä taloudellisempi.²³¹

Portugalilaisten toimia Itä-Afrikan rannikolla ei kuitenkaan pidä arvioida ainoastaan alueen kaupan menestymisen näkökulmasta. Portugalilaisten tärkein motiivin Intian valtamerellä koko kuudennentoista vuosisadan ajan oli kauppa Intiassa ja Kaakkois-Aasiassa, ja heidän tärkeimmät vientituotteensa tänne olivat samoja kuin swahileilla.²³² Joten, vaikka he epäonnistuivat pääosin hyötymään swahilien luomasta kaupasta, saivat he välillistä hyötyä heikentämällä merkittävästi kilpailijaansa. Vaikka Portugalin taloudellista menestystä Aasian kaupassa ei voi suuresti ylistää, oli se kuitenkin monella mittarilla onnistuneempaa kuin Itä-Afrikassa.

---

²³¹ Pearson 2003, s. 127-130, 132, 138; Chaudhuri 1985, s. 65-66, 74-75.

²³² Marques 1976, s. 232, 261.

8. PÄÄTELMÄT

Portugalilaisten merkitystä Aasiassa on usein liioiteltu. Kuudenneltoista vuosisadalla heillä oli hyvin vähän vaikutusta alueen kulttuuriin tai kehitykseen. Vasta teollinen vallankumous antoi eurooppalaisille mahdollisuuden toimia Aasiassa todellisena voimatekijänä. Valitettavasti samaa ei voida sanoa portugalilaisten merkityksestä Intian valtameren kauppaan. Ennen kuudettatoista vuosisataa kaupankäynti oli vapaata monopoleista, raskaista tulleista ja ennen kaikkea järjestelmällisestä väkivallasta. Merirosvoutta toki tapahtui, mutta ei siinä määrin, että se olisi pakottanut kauppiaat aseistautumaan. Itsenäiset kauppiaat pystyivät purjehtimaan valtamerellä suhteellisen turvallisesti, ilman että he olisivat tarvinneet minkään valtion lupaa tai suojelua. Portugalilaisten tulo muutti tämän kaiken. Taloudellisen kilpailun sijaan he turvautuivat vahvimman oikeuteen ja muuttivat sitä myötä lopullisesti kaupan luonteen Intian valtamerellä. Paluuta vanhaan ei ollut senkään jälkeen, kun portugalilaiset olivat menettäneet asemansa - nyt myös alueen muslimivaltiot alkoivat rajoittaa kauppaa ja ulottivat sodankäynnin merelle.

Swahileille tällä oli katastrofaalinen merkitys. Koko kulttuurin omaperäisyys ja vauraus perustui osallistumiseen Intian valtameren kaupankäyntiin. Ratkaisevaa swahilikulttuurin alamäen kannalta oli kaupan merkitys hallitsevalle luokalle, *waungwanalle*. Koska koko sen asema, ei vain taloudellinen menestys, perustui kauppaan, oli kaupan romahtaminen ja osittainen siirtyminen portugalilaisten haltuun suuri kulttuurinen takaisku swahileille. *Waungwana* menetti asemansa ja sitä myötä koko yhteisöjen perusrakenne rapautui. Aasian puolella tämä ei ollut samanlainen ongelma, sillä siellä kauppiaaluokka oli erillään kulttuurisesta eliitistä. Itä-Afrikassa nämä kuitenkin olivat yksi ja sama, joten kaupan alamäki aiheutti myös kulttuurin alennustilan. Tämä oli yksi syy, miksi portugalilaiset eivät koskaan kunnolla onnistuneet käymään kauppaa swahiliyhteisöissä; he eivät voineet syrjäyttää *waungwanaa* kaupasta ja silti olettaa yhteisöjä toimivan muuten ennallaan. Taloudellisesti kaupan romahdus oli kauppakaupungeille toki suuri isku, mutta swahilien yhteydessä siihen yhdistyi samalla kulttuuri- ja jopa indentiteettikriisi. Lisäksi uskontojen ristiriita syvensi tätä ongelmaa merkittävästi. Portugalilaisten islamiin kohdistunut vaino ja lakeihin tekemät muutokset tekivät yhteistyön heidän ja

swahilien välillä entistä vaikeammaksi. Tämä lietsoi aiemmin uskonriidoista vapaissa yhteisöissä fundamentalismia ja sai monet swahilikaupungit hakemaan apua pohjoisen arabeilta.

Kahdeksannellatoista vuosisadalla swahilien kohtaloksi tulikin jäädä Omanin arabien alaisuuteen. Nämä ajoivat portugalilaiset pois Itä-Afrikasta yhdessä swahilien kanssa, mutta jäivät sen jälkeen hallitsemaan aluetta. Vuonna 1729 perustetulla Sansibarin sulttaanikunnalla oli swahiliyhteisöille vielä huomattavasti portugalilaisen hallintaakin katkerampi vaikutus. Vapautumisen sijaan loputkin yhteisöt jäivät nyt vieraan vallan alle, ja swahilit menettivät kokonaan Intian valtameren kaupan. Sulttaanikunnan alaisuudessa myös orjakauppa nousi ensi kertaa merkittäväksi swahiliyhteisöissä ja tämän myötä välit sisämaahan muuttuivat vihamielisiksi - näinä päivinäkin monet afrikkalaiset kansat katsovat swahilien tarkoittavan vierasmaalaisia orjakauppiaita. Englantilaisten valtaannousu kahdennenkymmenennen vuosisadan alussa ei juurikaan vaikuttanut tilanteeseen, ainakaan swahilien eduksi. Se kauppa, mitä englantilaiset eivät itselleen haalineet, jäi arabeille.

Portugalilaiset ryöstöretket aiheuttivat suurta tuhoa swahileille, samoin kuin Zimbabwen ylängön kullan ehtyminen ja kuudennetoista vuosisadan loppupuolen väkivaltaisuudet sisämaan kansojen kanssa lisäsivät yhteisöjen ahdinkoa. Nämä yksistään eivät kuitenkaan riitä selittämään swahilien kultakauden romahdusta ja jatkuvaa hiipumista, jonka seurauksena koko kulttuurista on nykyään vain rippeet jäljellä. Tämä selittyy vain ymmärtämällä kaupan merkitys swahileille ja ennen kaikkea sen johtavalle luokalle *waungwanalle*. Kun vapaan kaupan edellytykset katosivat Intian valtamereltä, myös swahilikulttuuri menetti elinvoimansa ja ainutlaatuisuutensa. *Waswahili*, rannikon kansa, sellaisena kuin se kukoisti toisen vuosituhannen ensimmäisellä puoliskolla, eli vapaasta kaupasta ja kuoli sen katoamisen myötä.

LÄHDELUETTELO

I PAINETUT LÄHTEET

Freeman-Greenville, G.S.P (1975). *The East African Coast, Select documents from the first to the earlier nineteenth century*, 2nd ed., Lontoo.

2. Cladius Ptolemy's geography: The knowledge of fourth-century Byzantium, s. 3-4.
Ptolemy, joka oli Alexandrian kreikkalainen, laati *Geographiansa* noin 150jkr. Sitä kuitenkin muokattiin ja täydennettiin merkittävästi seuraavina vuosisatoina, joten tähän päivään säilynyt teksti kuvaa lähinnä Bysantissa saatavilla ollutta tietoutta vuoden 400 paikkeilla. Tärkeimmistä kirjoittajista useat matkustivat itse Intian valtamerellä, myös Itä-Afrikan rannikolla.
4. Tuan Ch'eng-shih: Chinese knowledge in the ninth century, s. 8.
Ch'eng-shih, joka kuoli 863, kirjoitti laajan tietokokoelmateoksen *Yu-yang-sta-stun*, johon sisältyvät ensimmäiset varmat tiedot Itä-Afrikan rannikosta.
6. Al-Mas'undi: the ivory trade, s. 14-17.
Al-Mas'undi matkusti noin vuonna 915 Persiaan, Intiaan ja Kiinaan ja sitten takaisin Omaniin Itä-Afrikan kautta.
8. Al-Idrisi: the first western notice of East Africa, s. 19-20.
Al-Idrisi (1100-1166) eli suurimman osan elämästään Sisilian Roger II:n hovissa, ja siellä hän kirjoitti maantieteen pääteoksensa, *Kitab Rujarin* vuoden 1150 paikkeilla. Teos perustuu puhtaasti muiden kirjoittajien ja palkattujen matkustajien tietoihin, al-Idrisillä ei ollut omakohtaista kokemusta kaukomaista.
10. Abu al-Fida: Malindi, Mombasa, Sofala, s. 23-24.
Egyptiläinen prinssi, sotilas ja kuvernööri Abu al-Fida (1273-1331) tunnetaan pääasiassa hänen historiallisista ja maantieteellisistä tutkimuksistaan. Hänen Itä-Afrikkaa koskevien tekstien lähteistä ei valitettavasti ole varmuutta.
11. Marco Polo: the people and trade of Zanzibar, s. 25-26.

Marco Polo (1254-1324) kirjoitti matkoistaan Venetsiassa vuoden 1295 paikkeilla. Hän ei koskaan käynyt Itä-Afrikassa ja hänen tietonsa perustavat Kiinasta saatuihin tietoihin.

14. Anonymous: an Arabic history of Kilwa Kisiwani c. 1520, s. 34-49.

Tämä teksti tunnetaan yleisesti Kilwan kronikkana. Se on luultavimmin kirjoitettu muistiin noin vuonna 1520. Ainut säilynyt versio on tosin vuonna 1867 tehty kopio, joka löytyi Sansibarista 1872 ja jota on siitä asti säilytetty British Museum:ssa. Myös portugalilainen João de Barros kopioi muistiin osia tästä tekstistä vuonna 1552.

Vaikka tekstillä on merkittävä historiallinen arvo, on hyvä huomioida, että se satoja vuosia tapahtumien jälkeen kirjoitettua suullista traditiota, jonka selkeänä tarkoituksena oli todistaa Kilwan hallitsijasuvun oikeutus valtaan.

15. Vasco da Gama's discovery of East Africa for Portugal 1498, s. 50-56.

Ei ole tiedossa kuka kirjoitti teoksen *Journal of the first voyage of Vasco da Gama*, 1497-1499. On kuitenkin luultavaa että hän palveli da Gaman aluksella.

16. Vasco da Gama's return from India 1499, s. 57-58.

Ks. ed.

17. The anonymous narrative of the voyage of Pedro Alvares Cabral 1500, s. 59-63.

Teoksen *The Voyage of Pedro Alvarez Cabral to Brazil and India* kirjoittaja ilmeisesti matkusti Cabralin laivalla.

18. King Manuel of Portugal to king Ferdinand and queen Isabella of Spain, 29 July 1501, s. 64-65.

Myös tämä kirje on teoksesta *The Voyage of Pedro Alvarez Cabral to Brazil and India*.

19. Vasco da Gama's second voyage 1502, s. 66-75.

Kuvauksen da Gaman toisesta matkasta kirjoitti Gaspar Correa teoksessa *Lenda's da India* noin 1561. Correa itse matkusti Intiaan 1514.

20. Ruy Lourenco Ravasco in Zanzibar 1503-04, s. 76-79.

Kuudennentoista vuosisadan portugalilaisista historioitsijoista João de Barros (1496-1570) oli merkittävin. Hän toimi vuosia *Estado da Indian* johdossa ja hänellä oli käytettävissään kaikki tärkeimmät ensi käden lähteet. Näihin perustuu hänen

teoksensa *Décadas da Ásia*, joka julkaistiin ensi kerran vuonna 1552. Ravascon matkan kuvaus on tästä teoksesta.

21. The expedition of Dom Francisco d'Almeida 1505, s. 80-104.
De Barrosin *Décadas da Ásia*aasta.

22. The sack of Kilwa and Mombasa; an eye-witness account of 1505, s. 105-112.
Kuvauksen Kilwan ja Mombasan hävityksestä kirjoitti todennäköisesti Hans Mayer, joka oli laivaston mukana *Sam Rafael* nimisellä aluksella.

23. Nuno Vaz Pereira's settlement of Kilwa affairs 1506, s. 113-119.
De Barrosin *Décadas da Ásia*aasta.

24. Diogo d'Alcacova to king of Portugal, 20 November 1506, s. 120-124.
Kirjeen kirjoittaja d'Alcacova toimi sihteerinä Cochínissa, Intiassa.

27. St. Francis Xavier: a visit to Malindi and Socotra in 1542, s. 135-137.
Fransiskaanimunkki Xavier matkusti Intiaan vuonna 1542 ja lähetti Itä-Afrikan rannikosta selonteon Roomaan.

28. Father Monclaro: a journey from Kilwa to Pate in 1569, s. 138-143.
Isä Monclaro, joka kuului jesuiittoihin, vietti puolitoista vuotta Mozambiquessa ja matkusti runsaasti Itä-Afrikan rannikolla.

30. Father João dos Santos: the Zimba cannibals 1592-93, s. 146-151.
Dominikaanimunkki dos Santos toimi Itä-Afrikassa lähetystyöntekijänä vuosina 1586-97, pääasiassa Mozambiquessa ja Sofalassa. Hänen kirjansa *Ethiopia Oriental* julkaistiin vuonna 1609.

32. Gaspar de S. Bernadino: a journey along the coast in 1606, s. 155-164.
Fransiskaanimunkki Bernadino vieraili Itä-Afrikassa vuonna 1606. Hänen teoksensa *Itinerario da India ate esto Reino da Portugal* julkaistiin Lissabonissa vuonna 1611.

Barbosa, Duarte (n. 1518/1989). *The Book of Duarte Barbosa: An Account of the countries bordering on the Indian Ocean and their inhabitants, written by Duarte Barbosa, and completed about year 1518 A.D., vols I & II*, The Hakluyt Society, New Delhi.

Käännös Lissabonin kuninkaallisen tiedeakatemian vuonna 1812 julkaisemasta portugalinkielisestä tekstistä. Barbosa työskenteli Cannanoressa, Intiassa tilinhoitajana, ja kirjoitti Portugaliin palattuaan laajasti Intian valtameren alueesta noin 1517-18.

Blake, John William (toim.) (1942). *Europeans in West Africa, 1450-1560, Documents to illustrate the nature and scope of Portuguese enterprise in West Africa, the abortive attempt of Castilians to create an empire there, and the early English voyages to Barbary and Guinea, vols I & II*, The Hakluyt Society, Lontoo.

João de Barros, *Décadas da Ásia*
Ruy de Pina, *Chronicles del Rey Dom João II*

Casson, Lionel (1989). *The Periplus Maris Erythraei, Text with introduction, translation and commentary*, New Jersey.

Periplus Maris Erythraei kirjoitettiin luultavimmin Aleksandriassa toisen vuosisadan puolivälissä jKr. Ensimmäinen säilynyt versio on kymmeneltä vuosisadalta. Cassonin teksti perustuu pääosin H. Friskin vuonna 1927 julkaistuun käännökseen.

Cadamosto, Alvise da (n. 1460/1937). *The Voyages of Cadamosto*, Crone, G. R. (käännös ja editointi), The Hakluyt Society, Lontoo.

Alvise da Cadamosto oli venetsialainen kauppias ja tutkimusmatkailija. Hän kirjoitti 1460-luvulla muistiinpanonsa vuosien 1455 ja 1456 matkoistaan Länsi-Afrikassa, ja ne julkaistiin ensimmäinen kerran vuonna 1507 Vicenzassa kokoelmassa *Paesi novamente ritrovati*, mistä tämä teksti on käännös.

Ibn Battuta, Abu Abdallah Muhammad (n. 1325-1352/1993). *The Travels of Ibn Battuta in Asia and Africa A.D. 1325-1352, vols I-III*, Gibb, H.A.R. (käännös ja editointi), The Hakluyt Society, New Delhi.

Käännös C. Defrémery ja B.R. Sanguinetin editoimasta arabiankielisestä tekstistä. Muhammad Ibn Abdullah Ibn Battuta (1304-1377) oli yksi keskiajan merkittävimmistä muslimimaantieteilijöistä. Hän matkansa veivät hänet, eivät vain kaikkiin Lähi-idän maihin, mutta myös Ceylonille, Intiaan, Kiinaan ja sekä Itä- että Länsi-Afrikkaan. Hän on ainut keskiajan muslimimatkaajista, joka antoi henkilökohtaisen silminnäkökuvauksen swahilikaupungeista.

Pires, Tomé (n. 1515/1944). *The Suma Oriental of Tomé Pires, An Account of the east, from the Red Sea to Japan, written in Malacca and India in 1512-1515, vols I & II*, Cortesão, Armando (käännös ja editointi), The Hakluyt Society, Lontoo 1944.

Pires toimi apteekkarina Portugalin kuninkaan palveluksessa Malaccassa kirjoittaessaan *Suma Orientalin* noin 1512-1515. Tämä merkittävä lähinnä Intian ja Kaakkois-Aasian oloja sekä kauppaa käsittelevä teos jäi lähes kokonaan vaille huomiota ennen Hakluyt Societyn käännöstä viime vuosisadan puolivälissä.

II TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Lehdistä,   AAR = African Archaeological Review
                   HA = History in Africa
                   JAH = Journal of African History
                   IAHS = International Journal of African Historical Studies

Abungu, George & Mutoro, Henry (1993). "Coast-interior settlements and social relations in the Kenya coastal hinterland", teoksessa Thurstan Shaw, Paul Sinclair, Bassey Andah & Alex Okpoko (toim.), *The Archaeology of Africa, Food, metals and towns*, Lontoo, s. 694-704.

Allen, James de Vere (1981). "Swahili culture and the nature east coast settlement", *IJAHS 14*, 2/1981, s. 306-334.

Allen, James de Vere (1993). *Swahili origins, Swahili culture & the Shungwaya phenomenon*, Lontoo.

Beckingham, C.F. (1983). *Between Islam and Christendom*, Lontoo.

Bianquis, T. (1992). "Egypt from Arab conquest until the end of the Fatimid state (1171)", teoksessa Ivan Hrbek (toim.), *General History of Africa, UNESCO, vol III*, Pariisi, s. 86-102.

Boxer, C.R. (1969). *The Portuguese seaborne empire 1415-1825*, Lontoo.

Chami, Felix A. (1998). "A Review of Swahili Archaeology", *AAR 15*, 3/1998, s. 199-218.

Chaudhuri, K. H. (1985). *Trade and civilization in the Indian Ocean, An Economic history from the rise of Islam to 1750*, Cambridge.

Chittick, Neville (1965). "The 'Shirazi' colonization of East Africa", *JAH* 6, 3/1965, s. 275-294.

Chittick, Neville (1969). "A New look at history of Pate", *JAH* 10, 3/1969, s. 375-391.

Chittick, Neville (1974). *Kilwa, an Islamic trading city in the East African coast, vol I: History and archaeology ja vol II: The Finds*, Nairobi.

Chittick, Neville (1975). "Peopling of the East African coast", teoksessa Neville Chittick & Robert Rotberg (toim.), *East Africa and the Orient, cultural syntheses in pre-colonial times*, New York, s. 16-45.

Chittick, Neville (1977). "The East coast, Madagascar and the Indian Ocean", teoksessa Roland Oliver (toim.), *The Cambridge history of Africa, vol III, from c. 1050 to c. 1600*, Cambridge, s. 183-213.

Connah, Graham (1987). *African civilizations, precolonial cities and states in tropical Africa: an archaeological perspective*, Cambridge.

Davidson, Basil (1991). *African civilizations revisited, from antiquity to modern times*, Trenton.

Diffie, Bailey W. & Winius George D. (1997). *Foundation of the Portuguese empire 1415-1580*, Minnesota.

Domingues, Francisco Contente (2003). "Vasco da Gama's voyage: myths and realities in maritime history", *Portuguese Studies* 19, s. 1-8.

Eastman, Carol M. (1988). "Women, slaves and foreigners: African cultural influences and group processes in the formation of northern Swahili costal society", *IJAHS* 21, 1/1988, s. 1-20.

- Ehret, Christopher (2001). "Bantu expansions: re-envisioning a central problem of early African history", *IJAHS* 34, 1/2001, s. 5-41.
- Freeman-Grenville, G.S.P. (1963). "The Coast, 1498-1840", teoksessa Roland Oliver & Gervase Mathew (toim.), *History of East Africa, vol I*, Oxford, s. 129-168.
- Freeman-Grenville, G.S.P. (1974). "Some aspects of the external relations of the East African coast: before 1800", *Foreign relations of African states* 25, s. 69-80.
- Freeman-Grenville, G.S.P. (1984). "From Africa to Australia: a find of coins from Kilwa, Tanzania and from the Netherlands in the Wessel Islands", *2nd international conference on Indian Ocean studies*, Perth.
- Garcin, J. C. (1984). "Egypt and the Muslim world", teoksessa D. T. Niane (toim.), *General history of Africa, UNESCO, vol IV*, Pariisi, s. 371-397.
- Garlake, Peter (1990). *The Kingdoms of Africa*, 2nd ed., New York.
- Hair, P.E.H. (1992). Discovery and Discoveries; The Portuguese in Guinea 1444-1650, *Bulletin of Hispanic Studies* 69, s. 11-28.
- Hamilton, Bernard (1985). "Prester John and the three kings of Cologne", teoksessa *Studies in medieval history presented to R.H.C. Davis*, Henry Mayr-Harting & R.I. Moore (toim.), Lontoo, s. 177-191.
- Horton, Mark (1991). "Primitive Islam and architecture in East Africa", *Muqarnas* 8, s. 103-116.
- Horton, Mark & Mudida, Nina (1993). "Exploitation of marine resources: evidence for the origin of the Swahili communities of East Africa", teoksessa Thurstan Shaw, Paul Sinclair, Bassef Andah & Alex Okpoko (toim.), *The Archaeology of Africa, Food, metals and towns*, Lontoo, s. 673-693.

- Horton, Mark & Middleton, John (2000). *The Swahili, the social landscape of a mercantile society*, Oxford.
- Hrbek, Ivan (1997). "Egypt, Nubia and the eastern deserts", Roland Oliver (toim.), *The Cambridge history of Africa, vol III, from c. 1050 to c. 1600*, Cambridge, s. 10-97.
- Inacik, Halil (1973). *The Ottoman Empire, The Classical age 1300-1600*, Lontoo.
- Kusimba, Chapurukha M. (1999). *The Rise and fall of Swahili states*, Walnut Creek.
- Kusimba, Chapurukha M. (2004). "Archaeology of slavery in East Africa", *AAR* 21, 2/2004, s. 59-88.
- Marques, A.H. de Oliveira (1976). *History of Portugal*, 2nd ed., New York.
- Martin, B.G. (1975). "Arab migrations to East Africa in medieval times", *IJAHS* 7, 3/1975, s. 367-390.
- Masao, F.T. (1992). "The East African coast and the Comoro Islands", teoksessa Ivan Hrbek, (toim.), *General History of Africa, UNESCO, vol III*, Pariisi, s. 285-296.
- Masonen, Pekka (1994). "Länsi-Afrikka ja Välimeren maailma ennen löytöretkiä", teoksessa Tuomo Melasuo (toim.), *Vieras Välimeri. Kulttuurien ja politiikan kohtaupaikka*, Tampere, s. 37-86.
- Mathew, Gervase (1975). "The Dating and significance of the Periplus of the Erythean Sea", teoksessa Neville Chittick & Robert Rotberg (toim.), *East Africa and the Orient, cultural syntheses in pre-colonial times*, New York, s. 147-163.
- Matviev, V. V. (1984). "The Development of Swahili civilization", teoksessa D.T. Niane, (toim.), *General history of Africa, UNESCO, vol IV*, Pariisi, s. 455-480.

Middleton, John (2004). *African merchants and the Indian Ocean, Swahili of the East African coast*, Illinois.

Newitt, Malyn (1986). "Prince Henry and the origins of European expansion", teoksessa Malyn Newitt (toim.), *The First Portuguese colonial empire*, Exter, s. 9-35.

Newitt, Malyn (1995). *A History of Mozambique*, Lontoo.

Newitt, Malyn (2001). "Formal and informal empire in the history of Portuguese expansion", *Portuguese Studies 17*, s. 1-21.

Newitt, Malyn (2004). "Mozambique Island: the rise and decline of an East African coastal city, 1500-1700", *Portuguese Studies 20*, s. 21-37.

Nurse, Derek & Spear, Thomas (1985). *The Swahili, reconstructing the history and language of an African society, 800-1500*, Philadelphia.

Nurse, Derek & Hinnebush, Thomas J. (1993). *Swahili and Sabaki: a linguistic history*, Berkeley.

Olival, Fernanda (2004). "Structural changes within the 16th-century Portuguese military orders", *e-journal of Portuguse history 2*, 2/2004, s. 2-20.

Oliver, Roland & Atmore, Anthony (1981). *The African middle ages, 1400-1800*, Cambridge.

Pearson, Michael (2003). *The Indian Ocean*, Lontoo.

Pouwels, Randall (1984). "Oral history and Shirazi of the East African coast", *HA 11*, s. 239-267.

Pouwels, Randall (1987). *Horn and crescent, cultural chance and traditional Islam on the East African coast, 800-1900*, Cambridge.

Pouwels, Randall (2002). "Eastern Africa and the Indian Ocean to 1800: reviewing relations in historical perspective", *IJAHS* 35, 2-3/2002, s. 385-425.

Salim, A.I. (1992). "East Africa: the coast" teoksessa B.A. Ogot (toim.), *General history of Africa, UNESCO, vol V, Pariisi*, s. 750-775.

Spear, Thomas (1984). "The Shirazi in Swahili traditions, culture and history", *HA* 11, s. 291-305.

Spear, Thomas (2000). "Early Swahili history reconsidered", *IJAHS* 33, 2/2000, s. 257-290.

Trimingham, J. Spencer (1975). "The Arab geographers and the East African coast", teoksessa Neville Chittick & Robert Rotberg (toim.), *East Africa and the Orient, cultural syntheses in pre-colonial times*, New York, s. 115-146.

Wright, David K. (2005). "New perspectives on early regional interaction networks of East African trade: a view from Tsavo National Park, Kenya", *AAR* 22, 3/2005, s. 111-140.

Wright, H.T. (1993). "Trade and politics on the eastern littoral of Africa, AD 800-1300", teoksessa Thurstan Shaw, Paul Sinclair, Bassey Andah & Alex Okpoko (toim.), *The Archaeology of Africa, Food, metals and towns*, Lontoo, s. 658-672.